

Pozsár Péter

A cselekvő építészet mint a megismerés lehetséges módszertana

Doktori értekezés

Doktori iskola vezetője:
Harmati Hedvig DLA habil.

Témavezető:
Gettó Tamás DLA

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Budapest, 2022.

Összefoglaló

Értekezésemet két egységre osztottam, amelyek kiegészülnek egy, a gyakorlati tapasztalataimat összegző, mestermunkával.

Az első fejezetben az építészet, és a szociálisan elkötelezett építészet kapcsolatát, és ezek tágabb környezetét vizsgáltam. Arra törekedtem, hogy a társadalmi, gazdasági, és politikai környezet egy-egy elemének bemutatásán keresztül az építészet, és a szociálisan elkötelezett építészet közötti különbségek láthatóvá, és értelmezhetővé váljanak.

A tágabb összefüggések elemzését arra használtam, hogy az építészet, és a szociális építészet alapállásait, és a kulturális térben elfoglalt pozícióit körbehatároljam. Bevezettem a szociálisan elkötelezett építészet halmazán belül a cselekvő építészet fogalmát, amelyet összefüggésbe hoztam az új társadalmi mozgalom jelenségével.

A „cselekvő építészetet” mint „új társadalmi mozgalmat” definiáltam és elemeztem működésének legfontosabb jellemzőit. Meghatároztam a jelenség mozgástereit, majd példákon keresztül bemutattam a jelenség részterületeit, és azok jellemző tulajdonságait. Röviden tárgyaltam kialakulásának egyes lépéseit, és bemutattam céljait. Figyelembe véve annak erősségeit, és hiányosságait, valamint a változó kulturális és környezeti körülményeket, rávilágítottam a cselekvő építészetben rejlő lehetőségekre, és lehetséges jövőbeni feladataira.

A második fejezet a „cselekvő építészet” belső működésére, és annak fontos tulajdonságaira koncentrált. A „cselekvő építészetre” elsősorban, mint a megismerés egy lehetséges régi/új módszerére tekintek, mely a fizikai munkán, az építésen, az érző és eleven „szomatikus test” részvételén keresztül válik megismerhetővé.

Az építést olyan összetett rendszerként értelmeztem, amely a ház építésével párhuzamosan a közösség, és a személyiség építésére is alkalmas. Az építés a fizikai munka, a megismerés eszköze, célja az építés folyamatának anyagainak és környezetének megismerése, és megértése, a közösség, és a személyiség ezzel párhuzamos fejlesztése. Kiemeltem néhány olyan meghatározó jelenséget, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a folyamat belső működését megérthessük. Elemeztem a részvétel, és jelenlét sajátosságait, bemutattam a kommunikáció, az együttműködés, és a közösségépítés kívánatos viselkedési formáit, és vizsgáltam a résztvevők alapvető attitűdjét, és személyes motivációit. Példákon keresztül bemutattam a „cselekvő építészet” jellemző irányait, és ezeket felhasználva rendszereztem is az ide kapcsolható munkákat és praxisokat.

Értekezésem a vizsgált jelenségeket nem egymással szemben, hanem egymás mellé szeretné állítani. Célom az volt, hogy a részhalmazok meghatározásával láthatóvá váljanak az egyes részhalmazok céljai, és értékei, különbségei, és hasonlóságai, erősségei és gyengeségei.

Disszertációm elméleti gondolatait, és téziseit, a mestermunka személyes élményei kapcsolják a valósághoz. Az elmúlt évtizedben létrehozott „cselekvő építészeti” projektek az elméleti munka kiindulópontjaként, a felmerülő gondolatok és következtetések valódi forrásaként értelmezhetők.

Abstract

The structure of the dissertation is built on two main theoretical sections, with an additional unit, the master project which gathers my empirical experiences in the field.

In the first chapter I focus on the relations among architecture and socially engaged architecture and their wider context. By examining some aspects of the social, economic and political environment, the dissertation aims to present and understand the differences between architecture and socially engaged architecture.

The analyses of the wider context allowed me to define the position of architecture and socially engaged architecture in the cultural sphere. I introduce the concept of “doer architecture” in the field of socially engaged architecture and its connections to the “new social movements”.

I define “doer architecture” as a “new social movement” and analyze the phenomenon’s most relevant aspects and possibilities through the examination of some examples. Taking into consideration its strengths and weaknesses, and the changing cultural, environmental context, I highlight its potential and its possible future roles.

The second chapter focuses on the internal mechanisms of “doer architecture”. It is mainly interpreted as a possible old/new form of perception, which can be discovered through physical labor, building and the “somatic body’s” experiences.

My interpretation of the building process is a complex system, allowing it to serve as a parallel to the building of a community and one’s self. The physical labor of building is a tool for perception and its purpose is to discover and understand the process, materials and environment of the building process, while developing a community and the individual. I have highlighted a few crucial aspects which may contribute to the understanding of its internal ways. The characteristics of participation and being present are analyzed, the desired conduct of communication, collaboration and community development is introduced, while I examine the essential attitude and personal motivations of the participants of a building process.

The dissertation aims to examine the discussed phenomena side by side rather than opposite to each other. Defining subdivisions contributes to the understanding of their goals, values, differences and similarities, strength and weaknesses.

The dissertation’s theoretical proposals are connected to reality by the personal experiences presented in my master project. The “doer architectural” projects of the past ten years serve as a starting point and true source for my theoretical ideas and conclusions.

Tézisek

1. Ahhoz hogy megértsük a „szociálisan elkötelezett építészet” 21. századi jelenségét, annak tágabb környezetét, társadalmi, gazdasági, és politikai összefüggéseit is vizsgálni és értelmezni szükséges.
2. Minthogy a „szociálisan elkötelezett építészet” olyan feladatokat, és célokat vállal, amelyek pontos leírásához az építészet hagyományosan nem rendelkezik a megfelelő szókészlettel, vagy nyelvezettel, szükségszerű a szociológia néhány alapfogalmának beemelése, és a „szociálisan elkötelezett” építészeti jelenségekre vonatkoztatása.
3. Az „új társadalmi mozgalom” fogalma a szociálisan elkötelezett építészet egyes jelenségeire vonatkozatható. Az „új társadalmi mozgalom” karakterét hordozó „szociálisan elkötelezett” építészeti gyakorlatokat cselekvő építészetnek neveztem el. Az ide tartozó építészeti praxisok viszonya így az építészethez, a szociálisan elkötelezett építészethez, valamint a tágabb kulturális környezethez értelmezhetővé, és feldolgozhatóvá válik.
4. A „cselekvő építészeti gyakorlatok” a megismerés egy régi/új formáját teszik elérhetővé, melynek megközelítése, és megértése a jelenlétben, a „szomatikus test tapasztalaton”, a fizikai munkán, azaz az építésen keresztül lehetséges.
5. A „cselekvő építészeti projektek” a ház építése mellett, a közösséget, és a személyiséget is építik. Ezek folyamatos kölcsönhatásban, egymástól elválaszthatatlanul fejlődnek.
6. A „cselekvő építészetre”, mint a megismerés egy lehetséges módszertanára tekintek, amelynek elméletét, és gyakorlatát elemezni, és fejleszteni érdemes.

Theses

1. In order to understand socially engaged architecture in the 21st century we must examine and understand its wider social, economic and political context.
2. As socially engaged architecture's tasks and intentions cannot be described thoroughly by the traditional vocabulary of architecture, it is necessary to integrate some definitions of sociology.
3. The concept of "new social movements" are applicable to some aspects of socially engaged architecture. I define socially engaged practices as "doer architecture" in cases when the characteristics of the new social movements can be recognised. This way these architectural projects' connections to architecture, socially engaged architecture and the wider cultural environment become interpretable.
4. The "doer architectural" practices allow us to (re)discover forms of perception that are based on being present, the "somatic body", physical labor, thus the building process.
5. Besides building houses, the "doer architectural" projects build community and a sense of self. These are in constant interrelationship, developing inseparably.
6. "Doer architecture" is a potential methodology of perception, and its theoretical and practical aspects are worth further research.

Köszönet:

Szucsán Andrásnak

Hann Ferencnek

Turányi Gábornak

Dr. Pozsár Pálnak és Benkó Istvánnak

Köszönet Gettó Tamásnak, Veres Bálintnak, és Szakadát Istvánnak a szakmai támogatásért

Janota Orsolyának, Fekete Barbarának, Gáspár Julinak,
Huszár Andrásnak, a Hello Wood csapatának,
és családomnak

TARTALOMJEGYZÉK

Összefoglaló	2
Tézisek	4
Köszönet:	6
Bevezetés	9
I. A cselekvő építészeti gyakorlatok tágabb építészeti kontextusa	9
1.1. A szociális építészet kritikája - Patrik Schumacher	9
1.2. A szociális érzék	13
1.3. A kapitalista piacgazdaság, a fogyasztói társadalom és a mélyalkalmazkodás gondolköre	16
1.4. A szociális állam	19
1.5. Szociális építészeti praxisok	22
1.6. A szociálisan elkötelezett építészet és az új társadalmi mozgalom	27
1.7. A cselekvő építészet fogalmának bevezetése	30
1.7.1. Miért cselekvő?	31
1.7.2. Miért jönnek létre cselekvő építészeti praxisok?	32
1.7.3. Miért nem válik a cselekvő építészet egységes jelenséggé, vagy építészeti stílussá?	37
1.8. Cselekvő építészeti gyakorlatok	38
1.8.1. A kolonializmus kritikája - TYIN Tegnestue építész csoport	39
1.8.2. Hibrid/átmeneti praxisok - Shigeru Ban	47
1.8.3. Építészet és aktivizmus – Andrés Jaque és az Office for Political Innovation	49
1.8.4. Cselekvő építészet és képzőművészet - Thomas Hirschhorn és a Gramsci monument	55
1.8.5. Cselekvő építészet és oktatás – a Rural Studio	59
1.8.6. Kapcsolódó szervezetek - Architecture for Humanity (AFH)	65
II. A cselekvő építészet és a megismerés kapcsolata	67
1.1. Bevezetés	67
1.2. A cselekvő építészet és az építés hármas karakterisztikája	68
1.2.1. A ház építése	70
1.2.1.1. A természeti, kulturális és társadalmi környezetről	70
1.2.1.2. Az anyag	73
1.2.1.3. A gondolkodó test és a szóma - Richard Shusterman	74
1.2.2. A közösség építése	77
1.2.2.1. Dialogikus és dialektikus gondolkodás (dialogical - dialectical thinking)	78
1.2.2.2. Kinyilatkoztató vagy kapcsolt kommunikáció (declarative - subjunctive communication/formal – informal communication)	79
1.2.2.3. együttérzés és empátia (sympathy - empathy)	80
1.2.2.4. A vizsgált közösség kettős tartalma	82
1.2.3. A személyiség építése	83
1.2.3.1. Bevezető gondolatok a személyiség kérdése kapcsán – Ayn Rand	83
1.2.3.2. A thümos, a thümotikus motiváció	85
1.2.3.3. Képességek és eszközhasználat	89

III. Mestermunka	95
Cselekvő építészeti programok 2010 és 2020 között	95
1. Bevezetés	95
2. Áttekintés - projektek 2010 - 2020 között	97
3. Mestermunkák 2010 és 2020 között	99
3.1. A kezdetek - Csongrád 2010	99
3.2. Ugrás - 2011	102
3.3. Még több, még nagyobb, és szociális - 2012	106
3.4. Letisztult tapasztalatok - Perspektívaváltás - 2013-2014	111
3.5. Project Village - 2015 - 2017	117
3.6. Cabin Fever - 2018	126
3.7. Carnival - 2019	129
3.8. Építész joga	133
3.9. Hello Wood - Argentína	133
3.10. Space Salon - Los Angeles	135
4. A magyar építőtáborok	137
4.1. Balatoni hekk	139
4.2. A Tokaji építész mustra	140
5. Étél - ital	145
6. Szociális építészeti kísérletek	145
Összegzés	151
Irodalomjegyzék	157
Eredetiségi nyilatkozat	160
A Szerzőről	161

Bevezetés

Disszertációm nem egy elemző kutatás, amelyet mestermunka követ, hanem a folyamat fordított, és az elvégzett munka elemzése, melynek során a megélt tapasztalatokat próbálom értelmezni és kontextusba helyezni. A beemelt szakirodalom, az idézett szerzők, támaszok, olyan szövegek, melyeket igyekeztem arra felhasználni, hogy a munkám során felmerült kérdéseket rendszerbe szedhessem, és magam számára is értelmezhetővé tegyem. Dolgozatom a nagyon széles környezet irányából folyamatosan szűkítve a vizsgálódás körét néhány kritikán, és új fogalom bevezetésén keresztül, a személyes tapasztalatig jut el.

I. A cselekvő építészeti gyakorlatok tágabb építészeti kontextusa

1.1. A szociális építészet kritikája - Patrik Schumacher

A 21. század elejére újra felerősödtek azok a jelenségek, melyek az építészet és a szociális érzék, valamint az építész és annak társadalmi szerepvállalásának kérdései köré épülnek. Létrejötték olyan új mozgalmak, melyek újra hisznek abban, hogy az építészet alkalmas eszköz arra, hogy tegyünk a társadalmi igazságosságért, a közösségek jólétéért, és egy magasabb jóért.

A szociálisan elkötelezett mozgalmak és vállalkozások kisebb nagyobb különbségekkel, és gyakran eltérő fókusszal, e gondolat köré szervezik tevékenységeiket, és a szociális nézőpontot egyértelműen az építészet fontos, vagy fő feladataként definiálják. A jelenség, jól azonosítható céljai ellenére mégis nehezen nevével nevezhető, és az építészet, és a szociális szerepvállalás terén igen nehezen definiálható, sokszor megkérdőjelezett és terhelt kapcsolatának köszönhetően.

A szakma, és a szakirodalom az elmúlt évtizedekben folyamatosan törekedett arra, hogy pontosan körülhatárolja, nevével nevezze a jelenséget. A leggyakrabban használt kifejezések a “humanitarian design” (humanitárius), “social design”, vagy “economic design”, valamint “environmental design” (közösségi, gazdasági vagy környezeti design), avagy “socially conscious architecture” (szociálisan tudatos építészet). Itt kell még megemlítenünk a “socially engaged architecture” (szociálisan elkötelezett építészet), az “architecture as activism” (építészet mint aktivizmus), vagy a “public interest architecture” (közösség orientált építészet) fogalmait. A jelenségeket leíró építészeti fogalmak sora hosszan bővíthető lenne még, állandó fejlődést, változást mutatva.

A felsorolt megnevezések kétségkívül mind magyarázatra szorulnak, hiszen a definíciók nem, vagy csak részben képesek lefedni azt az összetett tevékenység és cselekvés rendszert, mely ezeknek a típusú eseményeknek, építészeti projekteknek sajátja. De a fogalmak pontos tartalommal való feltöltése túlmutat az építészet határain, megértésükhöz, vagy legalábbis pontosabb megközelítésükhöz azonban szélesebb körű vizsgálódásra van szükség. Olyan nézőpontok beemelésére, melyek segíthetnek az alapfogalmakat, és a körülöttük kialakult szakmai konfliktusokat tágabb összefüggések közé helyezni, és értelmezni.

Ahhoz hogy megértsük hogyan, és miért születnek ezek a kezdeményezések, meg kell vizsgálnunk azt a társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági környezetet, melyben létrejöttek és megerősödtek.

Patrik Schumacher a **Zaha Hadid Építész Stúdió** vezető tervezője a szociálisan elkötelezett építészeti praxisok és gyakorlatok hangos, de nem feltétlenül következetes kritikusaként lép fel. 2014 márciusában egy Facebook bejegyzésben¹ a következőket írta:

„ÁLLÍTSUK MEG a politikai korrektséget az építészetben ... az építész az épített környezet FORMÁJÁÉRT kell, hogy felelősséget vállaljon, és nem annak tartalmáért”.²

P. Schumacher a 2014-es Velencei Biennálén Arany Oroszlán Díjat nyert **Koreai pavilonra** és több más, társadalmilag reaktív vagy érzékeny építészeti praxisra is utal, hiszen ugyanebben az évben kapja meg **Shigeru Ban** a Pritzker-díjat, a szakma másik rangos elismerését is. A zsűri a díj adományozásával Ban kiemelkedő építészeti munkássága mellett azt is hangsúlyozta, hogy a kitüntetés odaítélésében kiemelkedően fontos szerepet játszott a stúdió szociális érzékenysége és humanitárius tevékenysége is:

„Shigeru Ban, a tokiói születésű, 56 éves építész, akinek Tokióban, Párizsban és New Yorkban is van irodája, ritkaságszámba megy az építészet területén. a mellett, hogy piaci megkereséseire innovatív és kreatív módon reagál, tevékenysége kiterjedt humanitárius területekre is. Erőfeszítéseit pedig ugyanaz a találmányos és elkötelezett tervezési megközelítés jellemzi mellyel munkája bármely más területein találkozhatunk.”³ Ban ugyanazzal az odafigyeléssel és invenciózus hozzáállással kezelte a humanitárius építészet feladatait, mint a piac megrendeléseit. Ban humanitárius tevékenységét részletesen tárgyalták is a díj leírásában, egészen 1994-ig visszamenőleg, amikor a ruandai konfliktus humanitárius áldozatainak ideiglenes lakhatásának megoldására először alkalmazta a papírcsőkből épített menedékeket, és elkészítette a “shelterek” prototípusát.

¹ Lásd: <https://architizer.com/blog/inspiration/industry/patrik-vs-pritzker/> (Legutóbbi letöltés ideje: 2022.11.10.)

² „STOP political correctness in architecture. Architects are in charge of the FORM of the built environment, not its content.” (Ford. a Szerző) Lásd: <https://architizer.com/blog/inspiration/industry/patrik-vs-pritzker/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

³ “Shigeru Ban, a Tokyo-born, 56-year-old architect with offices in Tokyo, Paris and New York, is rare in the field of architecture. He designs elegant, innovative work for private clients, and uses the same inventive and resourceful design approach for his extensive humanitarian efforts.” (Ford. a Szerző) Lásd: <https://www.pritzkerprize.com/announcement-shigeru-ban/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Koreai pavilion, Velencei Biennálé, kredit: Yonhap News⁴

⁴ Lásd:<https://www.korea.net/NewsFocus/Culture/view?articleId=119938/> (Letöltés ideje:2022.11.10)

Jól érzékelhető, hogy a 2010-es évekre a nagy, mértékadó építészeti szervezetek, melyek igyekeznek az építészet karakterét és feladatait újra és újra aktualizálni, irányba tenni vagy definiálni, mint például a Priczker, vagy a Velencei biennálé, felfigyeltek a fentebb tárgyalt jelenségekre, és igyekeztek azt saját eszközeikkel értékelni, és elismerni.

Patrik Schumacher aggályait minden bizonnyal tovább erősíthette a 2015-ben, az angol építész kollektívának, az **Assemble**-nek odaítélt Turner-díj, amit a csapat a **10 Houses on Cairns Street** című projektjéért nyerte el, amelynek során 10 leromlott állapotú épületet hoztak rendbe, és tettek újra lakhatóvá, és a közösség számára újra elérhetővé.

Nem kérdés, hogy a jellemzően képzőművészeknek járó díj a csapat közösségi munkáját, társadalmi szerepvállalását, azaz az építészet és szociális tartalom formálódó kapcsolatát értékelte. Mindezekre reagálva, Schumacher 2016 novemberében a **World Architecture Festival (Berlin)** meghívott előadójaként teszi közzé 8 pontból álló manifesztumát⁵. A berlini előadáson többek között arról beszélt, hogy szabályozni kell a tervezőket, meg kell szüntetni a városokra, valamint a lakásokra vonatkozó szabályozásokat, fel kell számolni a szociális és olcsó lakás programokat, valamint meg kell szüntetni a lakásvásárlási támogatásokat, és minden állami vagy önkormányzati lakbér plafont, és emelési tilalmat vagy korlátozást. Az előadás végén pedig röviden vázolta, miért lenne szükséges az összes utca, városi köztér és park privatizálása a nagyvárosokban.

Az előadás nagy felháborodást keltett, így többek között az iroda építészeinek jó része is nyilvánosan elhatárolódik Schumacher kijelentéseitől, majd 2016 november 30-ra “kicsi, de hangos” tüntetés szerveződik a Zaha Hadid iroda londoni székhelye előtt. Schumacher ez ellen azzal érvelt, hogy az épített környezet hatékony fejlesztése akkor tud megvalósulni, ha a piac felszabadul azok alól a korlátozások alól, melyek az értékes, illetve szerinte alulhasznosított ingatlanokat jelenleg nem teszik elérhetővé a piaci fejlesztések számára.

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan alakulhat ki két ennyire egymással szembenálló nézőpont, érdemes mélyebben elemezni, hogy mik azok az okok és körülmények, amelyek eredményeként az építészek egy csoportja újra úgy gondolja, hogy a társadalmi, vagy szociális szerepvállalás az építészet kiemelt elemét kell, hogy képezze. Valamint milyen szempontokat mérlegel többek között Schumacher, amikor ennek épp az ellenkezőjét állítja.

⁵Lásd:<https://www.dezeen.com/2016/11/18/patrik-schumacher-social-housing-public-space-scrapped-london-world-architecture-festival-2016/> (Letöltés ideje:2022.11.10.)

1.2. A szociális érzék

Mindenekelőtt érdemes körbejárni a “szociális”, és a “szociális érzék” fogalmát. E két fogalom alaposabb megismerése segíthet abban, hogy az építész szakmán belül a két ellentétes pozíciót felvevő szereplők motivációit megérthessük.

A “**szociális érzék**” fogalmát mélyen, és ma is érvényes módon járja körül **Bibó István** (1911-1979) az *Elit és a szociális érzék*⁶ című esszéjében, ami az “elit” kétségtelenül legfontosabb “erényeként” tekint a “**szociális érzék**”-re.

Bibó a következőképpen fogalmaz:

*„...ha **eliten** azokat értjük, akikben a közösség céljai tudatosan kiformalódnak, **szociális érzéken** pedig a közösség élete és érdekei iránt való helyes érzéket, akkor aligha kételkedhetünk abban, hogy az elit legfontosabb erénye valóban a szociális érzék.”*⁷ Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a közfelfogás gyakran sem eliten, sem pedig szociális érzéken nem azt érti, amit mi a fenti idézetből kiolvashatunk.

A közfelfogás nem a társadalom legkiválóbbjaira, hanem sokkal inkább azokra tekint elitként, akik társadalmi helyzetük alapján magától értetődően a társadalom vezető rétegeihez tartoznak. De ami ennél is fontosabb, az a szociális érzékről alkotott általános gondolkodást illeti.

Bibó rendkívül pontosan fogalmazza meg, hogy **szociális érzék alatt a közösség rendje, élete és érdekei iránti érzéket, a helyes társadalmi cselekvésre, a társadalmi cselekvés helyes összehangolására, a társadalmi rendet, harmóniát, és igazságosságot sértő jelenségek észrevételére való képességet, a közösségi példaadásra, áldozathozatalra és szerepvállalásra való készséget, röviden és egyszerűen társas érzéket ért**⁸.

Ezzel szemben a **közfelfogás** jellemzően **szociális érzék** alatt egy sokkal **szűkebb tartalmat** ért. E szerint ugyanis szociális érzékre jellemzően akkor gondolunk, amikor hozzánk képest hátrányos helyzetben lévő, azaz “legalulra került”, vagy legalábbis egy konkrét helyzetben “alattunk lévő”, “nyomorgó”, “ínséges”, “szegény”, “alacsony sorsú” egyénekre vagy közösségekre gondolunk.

A Bibó idézetekben szereplő fogalmak rengeteg kérdést vethetnének fel akár az elitre, akár a társadalmi igazságosságra, vagy ezen fogalmak jelenünkben elfoglalt bizonytalan pozícióira gondolunk, de ezek elemzése helyett talán célravezetőbb pár példa bemutatása, amelyben érzékelhető a két megközelítés közötti különbség.

A 2010-es években a Holcim, a világ egyik legnagyobb építőipari cége meghirdette a valaha látott legnagyobb fenntartható építészettel kapcsolatos nagyszabású pályázat-sorozatát. A pályázat nemzeti szinten, és majd minden kontinensen, több fordulóban zajlott le, majd ezt követően a kontinensek nyertesei egymás közt is megmérettettek. A program egyedülálló léptéke okán nem is fért bele egy évbe, a teljes ciklus

⁶ Bibó István Összegyűjtött Írásai 1., Budapest, Kalligram, 2016.

⁷ Bibó István Összegyűjtött Írásai 1., Budapest, Kalligram, 2016. 92 p.

⁸ Bibó István Összegyűjtött Írásai 1., Budapest, Kalligram, 2016.

lebonyolításához 2 év kellett, mire a vállalat kihirdette a nyertes koncepciót. A pályázatnak köszönhetően olyan elképesztően magas színvonalú és minőségű anyagok születtek, mint például a berlini Spree teljes városi szakaszának rehabilitációja. A cég nagyon komoly erőforrásokat fordított az építészeti pályázatok kivitelezésére és a nyertes pályázatok kommunikálására, és bizonyára nehéz is lenne kétségbevonni azok megalapozottságát, újító erejét, vagy adott esetekben forradalmi jellegét.

A probléma a Bibó fogalom meghatározására hivatkozva nyilvánvalóan az, hogy a Holcim a világ egyik legkörnyezetszennyezőbb építőipari cége, ahol a szociális érzék sajnálatos módon nem terjed ki a teljes tevékenységre és valamennyi folyamatra, hanem a szociális vállalatok a cég költségvetésének nyilvánvalóan elenyésző részét képezik.

A Holcimtől már csak egy lépés az elmúlt évtizedekben ébredező kulturális és környezeti nyomásnak, és az ezzel párhuzamosan erősödő lelkiismereti kérdéseknek köszönhetően megjelenő fogalom, a CSR, azaz a Vállalati Társadalmi Felelősségvállalás (Corporate Social Responsibility), mely mint költségvetési tétel a kétezres évektől kezdve minden magát komolyan vevő cégnél megjelent. A **szociális érzék** egy előre definiált sorként jelenik meg a budgetben, ahol az erre elkülöníthető összeg a társadalmilag felelős gondolkodás jól kommunikálható szimbóluma.

A szociális érzékre tehát nem csak a közízlés, hanem a globálisan értelmezhető elit is úgy tekint, mint egy olyan feladatra, mely bizonyos keretek között, bizonyos csoportok felé irányítva a CSR címkéje alatt megfelelően kielégíthető .

A Holcim kétségtelenül az építőipari szektor csúcs elitjébe tartozó globális nagyvállalat, mely gondolkodásában ugyanarra a logikára épít, melyek Schumacher szövegeiből és berlini kiáltványából is kiolvasható.

Ezzel a logikával szemben próbálnak azok az intézmények pozíciót felvenni, melyek a szociális érzéket Bibóhoz hasonlóan értelmezik. A konfliktus pedig azért alakul ki, mert a MOMA, a Pritzker, vagy a Velencei Biennálé olyan szervezetek, melyek az építészet alapvető értékrendjének meghatározásában, renoméjának kialakításában napjainkban meghatározó, és döntő szerepet játszanak, s emiatt a két szemlélet azonos léptékben, vagy súllyal jelenik meg a szakmai párbeszédben.

A Museum of Modern Art (MoMA) a Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement kiállítás megrendezésével és a Pritzker a szociálisan elkötelezett építészek folyamatos helyzetbe hozásával arra tesz kísérletet, hogy a Bibó által leírt szociális érzéket a kialakult gazdasági környezet ellenére mégis valahogy helyzetbe hozza, és azt az építészeti gyakorlat folyamatának elidegeníthetetlen, vagy legalábbis fontos részévé tegye.

Egyik **legfontosabb kérdésünk** az, hogy ha elfogadjuk a Bibó-féle fogalom értelmezését a szociális érzéket és az elitet illetően, akkor vajon hova sorolhatjuk azokat az építészeti törekvéseket, melyek jellemzően hozzánk képest hátrányos helyzetben lévő "legalulra került", vagy legalábbis egy konkrét helyzetben alattunk lévő "nyomorgó", "Ínséges", "szegény", "alacsony sorsú" egyének vagy közösségek irányába szeretnék kiteljesíteni építészeti munkájukat? Vajon mennyire helyesek a fent említett elképzelések, és vajon nem járnánk e jobban, ha követve Bibó pontos fogalom-meghatározását, általában a teljes praxis során alkalmaznánk saját közösségünk felé szociális érzékenységünket? Feladata-e az építészetnek a szociális szerepvállalás? Részét képezi-e ez a fajta érdeklődés az építészeti praxisnak?

A feltett kérdésekre nem egyszerű válaszolni, pláne nem egy olyan korban, ahol a kommunikáció folyamatosan egyszerűsödik, és a körülöttünk lévő világ minden apró részletében polarizálódik, és minden vitás kérdésben radikálisan a szélsőségek felé tolódik.

A Bibó által leírt szociális érzék annyiban kérhető számon a szociális tevékenységek irányában elkötelezett építészekén, amennyiben azok a bemutatott elit részét képezik.

A **szociálisan elkötelezett építészeti praxisok** osztják Bibó elképzeléseit arról, mit jelent a szociális érzék, és valóban úgy tűnhet, hogy ezek az alkotók az építészeti elitezhez sorolhatók. Mégpedig azért, mert publikálnak, könyveket adnak ki, és cikkeket jelentetnek meg, díjakat nyernek, szerepelnek a szakmai közéletben, közösségi eseményeken, konferenciákon adnak elő, kiállításokat, performanszokat és eseményeket szerveznek.

Shigeru Bant követően olyan nevek nyerik el a Pritzker-díjat, mint Alejandro Aravena, Anne Lacaton és Jean Philippe Vassal vagy Francis Kéré, akik mind társadalmilag felelős gondolkodásukért, ha úgy tetszik, az építészetükben megjelenő **“társas érzékükért” (Bibó)** részesülnek a kitüntetésben. Olyan elismerésekben, melyeket a szakma valódi elitez, az építészeti közélet kiemelkedő jelentőségű szervezetei ítélnek oda számukra. Világosan kommunikálják elképzeléseiket és céljaikat, illetve abbéli hitüket, hogy a szociális érzéknek és szerepvállalásnak a szakmagyakorlás elengedhetetlen részévé kell válnia, legyen szó bármilyen építészeti projektről.

A **szociálisan elkötelezett építészek** bár gyakran a szakmai elit elismert alkotói, véleményvezérei, valójában mégsem képezik az elit részét, mivel sem politikai, sem pedig gazdasági hatalommal, döntéshozói pozícióval nem rendelkeznek.

Patrik Schumacher víziója az építészet kiteljesítésére sokkal inkább köthető a politikai és gazdasági elit világához, és annak természetéhez. Állításai egy olyan szabad kapitalista rendszerhez illeszkednek, mely abban hisz hogy a piac működése, és belső rendszere, legyen az bármilyen is, képes lehet arra, hogy városainkat a lehető leghatékonyabban fejlessze.

A minden bizonnyal provokatív céllal megfogalmazott állítások Schumacher manifesztumában az építészet feladatait **a gazdasági elit szempontjai szerint értelmezik**, melyek következtében a szerző olyan városépítészeti javaslatokat tesz, melyek a jelenlegi világrend szándékaihoz, és működési logikájához a leginkább illeszthetők.

Az ellentét, vagy a konfliktus ebben az alapvetően eltérő megközelítésben fedezhető fel. A jelenlegi gazdasági eliteznek tekinthető szervezetek, multinacionális vállalatok, vagy milliárdos vállalkozók jellemzően nem osztják, vagy inkább nem gyakorolják azokat a feladatokat, amelyeket Bibó pontosan megfogalmaz, és az elit legfontosabb feladataként definiál.

Céljaik a profitmaximalizálás köré szerveződnek, és a társadalmi szerepvállalásra nem mint tevékenységeiket mindenhol átható szükséges elemre vagy attitűdre tekintenek, hanem olyan kötelezően teljesítendő feladatra, melynek elvégzése elengedhetetlen a zavartalan működés és a vállalati célrendszer elérésének érdekében.

1.3. A kapitalista piacgazdaság, a fogyasztói társadalom és a mélyalkalmazkodás gondolköre

Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk az építészet jelenlegi környezetét és társadalmi viszonyait illetően, röviden a „**kapitalista piacgazdaság**”, és a „**fogyasztói társadalom**”, valamint a „**mélyalkalmazkodás**” napjainkat érintő gondolkörét is tárgyalnunk kell.

Ernst F. Schumacher a *Kicsi szép* című könyve 1980-ban jelent meg először. Máiig ható írásában a kapitalista működés alapvető félreértéseire egészen egyszerűen világít rá. Leírja, hogy a közgazdászok és maga a közgazdaságtudomány is elfelejti megkülönböztetni a tőkét a jövedelemtől, a legalapvetőbb erőforrások tekintetében. Különösen problémásnak tekinti ezt azzal a pótolhatatlan tőkével kapcsolatban, „...*amelyet az ember nem megtermelt, hanem csak talált*”⁹, de a természeti erőforrásokkal kapcsolatos észrevételeit továbbiakkal is kiegészíti, amikor azt írja: „*a modern ipari rendszer minden intellektuális bonyolultságával éppen azokat az alapokat emészti fel, amelyekre épül. ... feléli önnön pótolhatatlan tőkéjét, amelyet elégedetten jövedelemként könyvvvel el*”¹⁰.

A fosszilis tüzelőanyagok mellett ebbe a kategóriába sorolja, a természet egyéb tűrészhatárait (például a légkör vagy az óceánok korlátlan szennyezése), illetve az emberi valót, az emberi létet magát. Úgy gondolja, hogy “ az ember valóját nem lehet bruttó nemzeti termékkel mérni” valamint, hogy az ember kizsákmányolása a kapitalista termelési módszerek mellett az ember egész lényét emészti fel. Később e jelenségek megállítására, a folyamatok megváltoztatására megoldásokat is javasol. Felveti új életviteli modellek kialakításának lehetőségét, új termelési módszerek, és fogyasztói magatartások bevezetését szorgalmazza, melyek elsősorban a maradandóságra kellene hogy berendezkedjenek.

Több mint 40 év távlatából Ernst F. Schumacher megállapításai jóslatokká vagy pontos előre jelzésekké váltak: az erőforrásokat feléltük, a bolygó elhasználása globális felmelegedéshez vezetett és az emberi kizsákmányolás pedig a Byung - Chul Han által megfogalmazott „*kiegés társadalmát*” hozta el, ahol „... *az ember teste és élet-ideje a nyereségtöbblet kiszámításához elengedhetetlen mértékegységgé változott*”¹¹, és ahol a „*teljesítmény társadalma úgy gyarmatosította az életünket, hogy a kívülről érkező elvárásokat belső kényszerré változtatta.*”¹²

Jem Bendell kortárs brit társadalomtudós e kérdéskörhöz kapcsolódóan, 2018-ban megjelent átfogó tanulmányában¹³, hasonlóan Ernst F. Schumacherhez, igen lehangoló képet

⁹ Ernst F. Schumacher: *A kicsi szép*. [Small is beautiful] Ford.Perczel István. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 12 p.

¹⁰ Ernst F. Schumacher: *A kicsi szép*. [Small is beautiful] Ford.Perczel István. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 19 p.

¹¹ Byung-Chul Han: *A kiegész társadalma*. [Müdigkeitsgesellschaft] Ford. Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes. Budapest, 2019, Typotex kiadó, hátsó borító

¹² Byung-Chul Han: *A kiegész társadalma*. [Müdigkeitsgesellschaft] Ford. Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes. Budapest, 2019, Typotex kiadó, hátsó borító

¹³ Bendell, Jem: *Mélyadaptáció: Útmutató az éghajlati tragédiához*, Ford.: Ali Luca, Dr. Sonkoly Judit, Németh Zalán, Nyíró Fanni, Orosz Emese, Visy Katalin, <https://lifeworth.com/DeepAdaptation-hu.pdf> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

fest a jelenleg uralkodó társadalmi, politikai, és gazdasági állapotokról, amelyeknek lehetséges, elmaradt, átfogó reformjáról a következőképpen vélekedik, reflektálva az azóta eltelt időszak következményeire is:

*„A nyugati társadalmak a környezeti kihívásokra adott hatékony válaszát az 1970-es évek óta a **neoliberális gazdaságfilozófia dominanciája** akadályozza, amely **hiper-individualista, radikális piacpárti, inkrementalista és atomisztikus megközelítésekhez** vezetett.”¹⁴*

Érdemesnek gondolom a bendelli gondolatok további beemelését dolgozatomba, belátva azt, hogy azok következtetései túlmutatnak ezen értekezés tárgyán, mégis sürgetik annak lehetséges továbbgondolási lehetőségeit, amelyre a MOME falain belül a *Mélyadaptáció, design és építészet* névre hallgató kísérleti kurzus óvatos és szerény kísérletet tett.

Bendell témával kapcsolatos záró következtetései a következők:

„A klímaváltozás bomlasztó hatásai ma már elkerülhetetlenek. A Föld éghajlatába való beavatkozás (geoengineering) valószínűleg nem lesz hatékony, illetve nem várt negatív következményei lesznek. Ennek megfelelően a globális (mainstream) éghajlatpolitika már felismerte, hogy a klímaváltozás hatásaihoz való alkalmazkodás a legfontosabb cél. Ez a felfogás kell, hogy elterjedjen a fenntartható fejlődéssel foglalkozók széles körében is, a gyakorlati szakemberektől a kutatókon keresztül az oktatókig. Hogy megérthessük, meglévő eszközeinket hogyan fejlesszük tovább, tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen jellegű alkalmazkodásra van lehetőség. A legújabb kutatások szerint a klímaváltozás negatív hatásai miatt 10 éven belül számíthatunk a társadalmak alapvető funkcióinak sérülésére. Többek között az alultápláltság, éhezés, járványok, civil konfliktusok és háborúk gyakoriságának és súlyosságának növekedésére, melyek nem fogják elkerülni a jómódú országokat sem. E helyzet miatt feleslegessé vált a fenntartható fejlődés és a vállalati fenntarthatóság reformista megközelítése, amely a téma számtalan szakértőjének felfogását máig meghatározza. Ehelyett egy új megközelítés kialakítására van szükség, amely a károk csökkentésével foglalkozik és

¹⁴ Bendell, Jem: *Mélyadaptáció: Útmutató az éghajlati tragédiához*, Ford.: Ali Luca, Dr. Sonkoly Judit, Németh Zalán, Nyíró Fanni, Orosz Emese, Visy Katalin, <https://lifeworth.com/DeepAdaptation-hu.pdf> (Letöltés ideje: 2022.11.10.) 30 - 31 p.

A **hiper-individualista** alatt azt értem, hogy a fókuszban az egyéni cselekvés áll - az egyének mint fogyasztók választásai, mint például a váltás energiatakarékos égőkre vagy fenntartható bútorok vásárlása - ahelyett, hogy tudatos állampolgárokként politikai szintű változást sürgetnénk. Mikor azt mondom, **radikális piacpárti**, a lehetséges megoldások közül a piaci mechanizmusok előtérbe helyezésére gondolok: a bonyolult, költséges és csaknem a teljes mértékben haszontalan széndioxid kvótarendszer és -kereskedelem szorgalmazását - ahelyett, hogy végiggondolnánk, mit lehetne komolyabb kormányzat beavatkozással elérni. **Inkrementalista**, mivel olyan apró sikerek ünneplésével vagyunk elfoglalva, mint 31 például egy-egy vállalat fenntarthatósági riportjának elkészítése, ahelyett, hogy a tudomány segítségével gyors és nagyléptékű változást hozó stratégiák kidolgozásába fektetnénk az energiát. **Atomisztikus**, hiszen az éghajlatváltozást a piac, a pénzügyi szektor és bankok felügyeletétől független problémaként gondolja el, és nem kísérel meg olyan gazdasági rendszert felvázolni, amely megengedné vagy elősegítené a fenntarthatóságot. (kiemelés a Szerzőtől)

azzal, hogy tevékenységünkkel ne tetézzük a meglévő bajokat. A mély adaptáció e kihívást jelentő, végső soron igen személyes munka folyamatához kínál segítséget.”¹⁵

Az egyetem hallgatóinak ezen megfontolásokkal való megismertetése, természetesen azokat tágabb elméleti kontextusba helyezve, azért lehet sikeres, mert kijelöli a cselekvő építészet jelenlegi, új helyét, és feladatait, és lehetőséget kínál a belső felkészülés eszköztárának megerősítésére is. Ilyen új kihívások lehetnek például: elhagyott épületek, csarnokok újjáépítése, új funkcióval történő ellátása, a tervezés, kivitelezés megváltozott körülmények között való újragondolása.

A fentiekkel összhangban, azok szellemi alapértékei megerősítésének céljával, térünk vissza a bibói alapeszmékhez. Bibó a **szociális érzéket az elit legfontosabb erényeként** definiálja, de bevezeti a **“szociális munka”** fogalmát is, melynek megjelenését az elit elbizonytalanodásához és legitimációjának gyengüléséhez köti. Az **elbizonytalanodó elit** nem akar, vagy nem képes a kialakuló válság jeleivel szembenézni, tüneti kezelésként a mindenre kiterjedő szociális érzék vagy szemlélet helyett a szociális munka felé fordul.

A **különbség** fontos, mert míg a szociális érzék minden tevékenységet átható eszme, a **szociális munka** olyan tevékenység, amely már nem a mindent átható, minden társadalmi réteghez, és jelenséghez elfogulatlanul csatlakozó erény, hanem **meghatározott csoportok felé irányuló kompenzáció**.

Ilyen jelenségként értelmezhető a már említett, a 20. század 90-es éveiben, a nagyvállalatok portfóliójában is megjelenő, **corporate social responsibility (CSR)** fogalma. A **CSR** a társadalmi felelősségvállalás a nagyvállalatok portfóliójába **kényszerként beemelt**, és a költségvetés **elenyésző részét tartalmazó aktivitás** vagy tevékenységi forma, melyet ma pontosabban talán a **Greenwashing** fogalmával jellemezhetünk. Létrejött, létezése az elitben létrejött lelkiismeretfurdalás, a vezetőkben megjelenő bizonytalanság és erősödő külső társadalmi nyomás eredménye, mely sajnos sokkal inkább kommunikációs eszközként értelmezhető, mintsem valódi szociális felelősségvállalásként, vagy társas érzékként.

A **CSR a bibói fogalm meghatározás szerinti szociális munka megfelelője**, melynek lényege, hogy a vezető réteg nem képes az általa létrehozott rendszer szintű hiányosságokkal szembe nézni, nem törekszik azok teljes megreformálására, hanem a *„szociális munkával azt toldozza-foldozza, amit egyéb munkájával maga rontott el”¹⁶*

Vagy ahogy Thoreau fogalmazza, *az elit „jósága ne legyen tűnékeny, időszakosan végrehajtott cselekmény, hanem állandó fölösleg, mely néki nem kerül semmibe, s nincs is tudatában. A jótékonykodás a bűnök, hiányosságok, mulasztások légióját takarhatja. A filantróp gyakorta a maga levetkezett bajainak emlékébe bugyolálja az emberiséget, és ezt szimpátiának, megértésnek, együttérzésnek minősíti.”¹⁷*

¹⁵ Bendell, Jem: *Mélyadaptáció: Útmutató az éghajlati tragédiához*, Ford.: Ali Luca, Dr. Sonkoly Judit, Németh Zalán, Nyíró Fanni, Orosz Emese, Visy Katalin, <https://lifeworth.com/DeepAdaptation-hu.pdf> (Letöltés ideje: 2022.11.10.) 33- 34 p.

¹⁶ Bibó István *Összegyűjtött Írásai 1.*, Budapest, Kalligram, 2016. 103 p.

¹⁷ Thoreau, Henry David: *Walden*. [Walden]Ford. Szőlőssy Klára. Budapest, 2015, Fekete Sas Kiadó. 63 p.

Mindezek mellett, ahhoz hogy teljesebb képet kapjunk arról a környezetről, melyben a szociálisan elkötelezett építészeti projektek létrejönnek, a gazdasági szereplők mellett az állam és a politika szerepét is vizsgálnunk kell.

1.4. A szociális állam

Az elit és a szociális érzék viszonyát vizsgálva **a gazdasági szereplők mellett a politika és az állam szerepét** is röviden értékelni szükséges ahhoz, hogy az ezen a terepen mozgó építészeti praxisok környezetéről teljesebb képet kapjunk.

A helyi, vagy honi aktualitások és viszonyok bemutatása helyett itt **Thomas Piketty** *A tőke a 21. században* című átfogó munkájára támaszkodnék, ami a szociális állam kialakulását és jelenlegi működését történeti perspektívából vizsgálja. Piketi külön fejezetet szentel a szociális államnak és bemutatja annak kialakulását és jelenlegi állapotát.

Piketi azt állítja, hogy, „...*az állam változó szerepét a gazdaságban és a társadalomban a legkönnyebben úgy mérhetjük, ha az összes adót és nemzeti jövedelmet vetjük egybe*”¹⁸. Ezek egymáshoz való viszonyát és időben történő változását négy ország, az Egyesült Államok, Nagy Britannia, Franciaország és Svédország példáin keresztül mutatja be.

Ahogy írja: „*A 20. századi háborúk következménye, hogy tiszta lappal lehetett indulni, újratekenni, és hogy gyökeresen megváltozott az egyenlőtlenségek szerkezete. A 21. Század elejére azonban a vagyoni egyenlőtlenségek, amelyekről sokan azt gondolták hogy immáron visszavonhatatlanul a múlté, közel kerültek ahhoz hogy elérjék, sőt meg is haladják a történelem során megfigyelt legmagasabb szinteket a vizsgált országokban.*”¹⁹

Az adók a 19 század során egészen az első világháborúig a nemzeti jövedelem kevesebb, mint 10% át tették ki, ez annak a jele, hogy az állam csak nagyon kis mértékben vett részt a gazdasági és társadalmi életben. Ezzel az aránnyal, a nemzeti jövedelem 7-8 %-ával az állam csak az “éjjeli őr” szerepét volt képes ellátni, ami mindössze a rendőrség, az igazságszolgáltatás, a hadsereg, a külügyek és az általános igazságszolgáltatás feladatainak ellátására elégséges. Ezen költségek mellett az államnak minimális mozgástere maradt arra, hogy társadalmi vagy szociális kérdésekben szerepet vállaljon, vagy irányt mutasson.

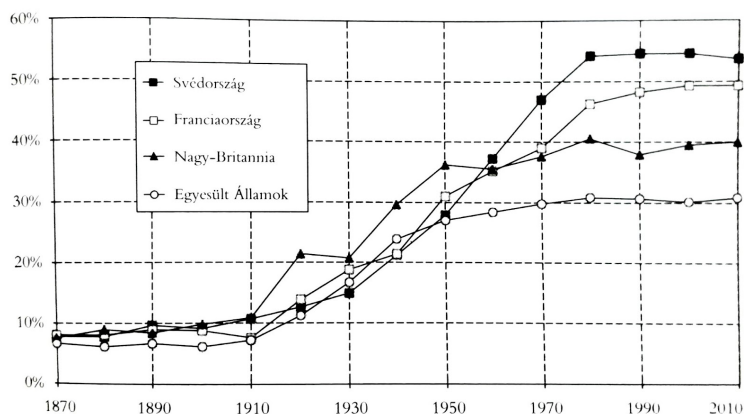
Az “**éjjeli őr**” **feldadatainak ellátása mellett** a korabeli államstruktúrának alpinfrastuktúra építésre, és néhány alapvető oktatási és egészségügyi intézmény fenntartására maradt csupán erőforrása. Ez azonban 1920 és 1980 között a fejlett világ vizsgált országaiban jelentősen megváltozott és a szociális jellegű kiadások aránya jelentősen átalakult. Az adók részaránya három-négyszeresére, a skandináv országokban pedig több mint ötszörösére nőtt. Ez az intenzív növekedés a 80-as évek végén megállt, és a 2010-es évek végéig már jelentős változást nem mutatott. Az adóbevételek részaránya azonban egyes országokban az intenzív növekedés mellett is komoly eltéréseket jelez. Az Egyesült

¹⁸ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században*. [Le Capital au XXIe siècle] Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 497 p

¹⁹ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században*. [Le Capital au XXIe siècle] Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 493 p.

Államokban ez az arány 30% körüli, Nagy Britanniában 40%, a Kontinentális Európában pedig 45-55% közötti.

A kialakult százalékos arányok nem elhanyagolható mértékben térnek el egymástól, de ahogy Piketi ábráján látható, a tendencia egységes és időben is nagyjából párhuzamos.

Adóbevételek a fejlett országokban 1870-2010²⁰

Az ábra jól illusztrálja, hogy „a 20. század folyamán kivétel nélkül valamennyi fejlett ország az egyik egyensúlyi állapotból, amelyben az állam a nemzeti jövedelem alig több mint 10%-át vonta el adók útján, egy másik egyensúlyi állapotba ment át, amelyben ez az arány a nemzeti jövedelem egyharmadával-felével lett egyenlő”²¹.

Ez a rövid, de meggyőző adatokon alapuló elemzés elvezet egy, a mi témánkat is jelentősen érintő kérdéskörhöz, hiszen a fentiek fényében azt kell látnunk, hogy „...az »állam visszatérése« körüli vita a jelenlegi válságban rossz vágányon zajlik...”²². “Mivel az adóbevételek és a kiadások nagyságával mérve az állam soha nem játszott annyira fontos szerepet a gazdaságban és a társadalomban, mint az elmúlt 3 évtized során, és ebben semmilyen csökkenő tendencia nem figyelhető meg, annak ellenére hogy sokan ennek az ellenkezőjét állítják.”²³.

Piketi rávilágít, hogy „maga a tény, hogy sikerült az adóbevételek arányát a nemzeti jövedelemhez képest stabilizálni”²⁴, jelentős eredmény. S hogy mit is kezdtek az országok az adóbevételek óriási növekményével? „Nos, »szociális államot« hoztak létre belőle.”²⁵

²⁰ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században. [Le Capital au XXIe siècle]* Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 497 p.

²¹ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században. [Le Capital au XXIe siècle]* Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 498 p.

²² Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században. [Le Capital au XXIe siècle]* Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 498 p.

²³ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században. [Le Capital au XXIe siècle]* Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 498 p.

²⁴ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században. [Le Capital au XXIe siècle]* Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 499 p.

²⁵ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században. [Le Capital au XXIe siècle]* Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 499 p.

Az egyre növekvő adóbevételek lehetőséget biztosítottak arra, hogy az állam egyre jelentősebb szociális feladatokat vállaljon magára. A megnövekedett bevételeket két részre osztja, s egyik felét az oktatás és egészségügy, másik felét pedig a helyettesítő jövedelmek finanszírozására fordítja.

A 21. század elejére, az oktatásra és egészségügyre fordított közkiadások a fejlett országokban a nemzeti jövedelem 13-15%-a, Európa Kontinentális részén a nyugdíjellátásra fordított kiadások a nemzeti jövedelem 13-15%-át emésztik fel.

A 80-as évekre kifejlődő állam szerkezet, a megnövekedett adóbevételeit tehát arra fordítja, hogy létrehozon egy szociális ellátó és gondoskodó rendszert, ahol az egészségügyi ellátás, az oktatás és az időskori ellátás, azaz a nyugdíj mindenkinek biztosított.

Piketi szerint tehát ez az elmúlt évszázadban kialakult adószedő állam egyet jelent a szociális állammal. A szociális állam **modern újraelosztó rendszere** „...a jogok logikájára, és bizonyos alapvetőnek ítélt javak esetén az **egyenlő hozzáférés elvére** épül”²⁶.

A kérdés a 21. század első harmadában viszont az, hogy mik ezek a jogok? És az oktatás, az egészségügy, vagy a nyugdíjrendszer mellett kiterjeszthetők-e ezek például a kultúra bizonyos területeire vagy, a lakhatáshoz való jogra? Akár igen, akár nem, bármelyik alapvetőnek ítélt joggal kapcsolatban az igazi problémák akkor keletkeznek, amikor azok az eszközök kerülnek szóba, melyekkel valóságosan és hatékonyan lehetne javítani a leghátrányosabb helyzetben lévők körülményein²⁷.

Piketi javaslata, hogy a 21. századra kialakult jóléti és újraelosztó államot nem lebontani, hanem megújítani kell. Fő problémaként pedig azt fogalmazza meg, hogy annak ellenére, hogy „...a 18. század végén az amerikai és a francia forradalom egyaránt a jogegyenlőség mint abszolút elv mellett foglalt állást, a 19. századra az ezekből a forradalmakból kinőtt politikai rendszerek figyelmének középpontjába a magántulajdon védelme került.”²⁸ Piketi maga is elismeri, hogy a szociális állam szervezete nem képes tovább kiszolgálni a társadalom igényeit.

Itt érdemes röviden idézni Helmut Klages gondolatait²⁹, mivel meglátásai jól kiegészítik a Piketi elgondolásait, szerinte ugyanis a **modern szociális állam gondoskodása olyan szükségleteket bontakoztatott ki a polgároknak, melyek kielégítésére nincsenek meg az eszközei.**

Piketty, anélkül, hogy részletesebben tárgyalná, a **modern újraelosztó állam megújításának lehetőségét új, decentralizált és részvételen alapuló szervezeti formák,** innovatív irányítási technikák, és egy, a mostaninál sokkal jobban működő **közösségi szektor** megteremtésében látja. Példaként megemlíti az oktatás vagy az egészségügy területén dolgozó alapítványokat és egyesületeket, melyek **átmenetet** képeznek az **állami és magánszektor között.** Érdemes itt egy pillanatra E. F. Schumachert újra megemlítenünk,

²⁶ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században.* [Le Capital au XXIe siècle] Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 502 p.

²⁷ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században.* [Le Capital au XXIe siècle] Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó

²⁸ Thomas Piketty: *A Tőke a 21. században.* [Le Capital au XXIe siècle] Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó, 503 p.

²⁹ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas.* Budapest, 1993, Áron Kiadó

hiszen negyven évvel korábban született könyvében nagyon is hasonló félelmeket és megoldási javaslatokat fogalmaz meg. A különbség Piketty és E. F. Schumacher között annyi hogy ami utóbbi számára csupán predikció az Pikettynél már a valóság.

1.5. Szociális építészeti praxisok

A **szociális**, vagy ahogy Bibó mondja, a **társas érzék** számos léptékében, helyszínében és költségvetésében is jelentősen eltérő építészeti projekt esetében azonosítható. Megjelenik például a jellemzően államilag finanszírozott oktatási intézmények kialakításában, az egészségügyi ellátás infrastruktúrájának fejlesztésében, vagy épp a szociális lakhatás területén.

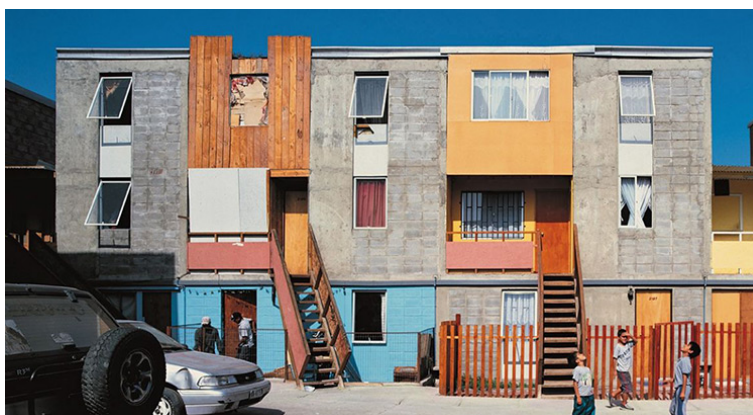
Ide sorolható például az építészeti is kiemelkedő jelentőségű **Elemental projekt**, amely Alejandro Aravena chilei építész nevéhez köthető. A 2003 és 2005 között létrejött projekt száz olyan családnak biztosított megfelelő minőségű lakhatást, akik korábban informális telepeken megfelelő infrastrukturális ellátást és higiéniai feltételeket nélkülöző épületekben éltek. Aravena és Andres Iacobelli egy olyan együttműködést hozott tető alá, melyben a chilei Copec olajvállalat az Universidad Catolica de Chile és Iquique város önkormányzata, képesek voltak érdekeiket összehangolni, és építészeti formába önteni.

A hihetetlenül alacsony költségvetés mellett, ami a beruházás keretében családonként 7500 dollárt jelentett, az építészek olyan koncepciót dolgoztak ki, ahol a rendelkezésre álló összeget **egy, a környezeti feltételeknek maximálisan megfelelni igyekvő építészeti megoldásba** forgatták. Aravena és munkatársai egy olyan sorolható rendszert terveztek, ahol az épület infrastruktúrája egy földrengésálló magban kapott helyet. A vizeshelységek és a konyha mellett, egy kisebb lakótér fért el abban a körülbelül 30 négyzetméteres térben, melyet a rendelkezésre álló összegből meg lehetett valósítani. Az egyes egységek egymás mellé helyezésével egy olyan **sorházas beépítés született**, ahol az emeleti egységek foghíjasan helyezkedtek el. Az építészek a rendelkezésre álló összeget egy biztonságos és megfelelő higiénés ellátást biztosító **épület-mag** létrehozására fordították és a **hiányzó épületrészek** beépítését a majdani **lakókra bízta**k. A kimaradó foghíjak méretükben és formájukban úgy lettek létrehozva, hogy azokat könnyen és egyszerű eszközökkel is be lehessen építeni. Ehhez a folyamathoz a tervezők egy **kézikönyvet** is készítettek a majdani lakók számára, melyekben esztétikai és szerkezeti szempontból is átgondolt **beépítési javaslatokat** tettek a hiányzó terek beépíthetőségét illetően.

Az Elementál építészeti projekt koncepciójában egyedülálló és roppant előremutató. A tervezők a rendelkezésre álló összeget koncentráltan, okos műszaki és építészeti megoldásokba fektették. A **participációnak időben és térben is teret biztosítottak**, a felhasználók pedig saját igényeikhez, és anyagi lehetőségeikhez képest fejleszthették tovább ingatlanjaikat. A projekt óriási sikerrel futott, számos további városban épültek az Elementál koncepcióját sokszorozó, és azt továbbfejlesztő építészeti projektek Latin-Amerika szerte. Ezt követően Aravena el is nyerte a Pritzker-díjat, elsősorban az Elementál projekt szellemiségének köszönhetően.

ELEMENTAL, Iquique, kredit: Alejandro Aravena³⁰

ELEMENTAL, Iquique, kredit: Alejandro Aravena³¹

³⁰ Lásd: <https://artpil.com/news/elemental-alejandro-aravena/> (Letöltés ideje: 2022.11.10)

³¹ Lásd: <https://artpil.com/news/elemental-alejandro-aravena/> (Letöltés ideje: 2022.11.10)

Másik jelentős, a szakirodalom által sokat hivatkozott és szintén díjnyertes projekt a Frédéric Druot, Anne Lacaton, és Jean Philippe Vassal nevéhez köthető **Bois-le-pretre-i lakótömb rehabilitációja**.

Az épület melynek megőrzése és fejlesztése mellett köteleződtek el a tervezők, 1961-ben **előregyártott betonelemekből épült**. A 16 emeletes ház része a 60-as 70-es években Párizs külvárosában létrejött óriási lakóingatlan fejlesztési hullámnak, és hordozza annak minden technikai és építészeti jellegzetességét. Az akkoriban több százezer ember számára megfelelő lakhatást biztosító, és a város robbanásszerű fejlődésére reagáló fejlesztések eredményeképp létrejött városnegyedek mára azonban számos nehézséggel kell, hogy szembe nézzenek. Párizs ezen kerületei komoly szociális problémákkal kell, hogy megküzdjön. A megszokottnál magasabb bűnözési mutatók, az alacsony ellátottság, kevés üzlet és közösségi tér, és az átlagnál jóval magasabb arányú munkanélküliség jellemzik az itt lakók életét. A **városvezetők** 2005-ben az eredetileg Raymond Lopez által tervezett épület **bontása mellett döntöttek**, abban a reményben, hogy a bontást követően tiszta lappal indulhatnak neki egy újabb, a kor igényeire jobban reagáló ingatlanfejlesztésnek.

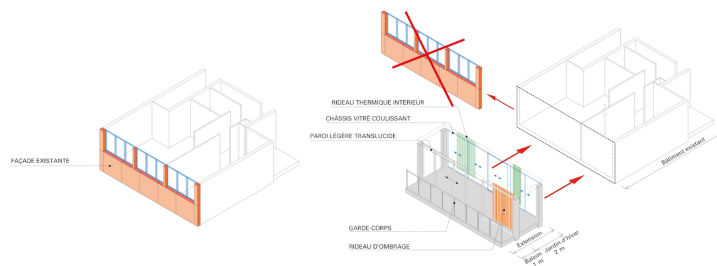
A 96 lakást tartalmazó épülettel azonban **a tervezőknek más elképzelése** volt, akik úgy emlékeznek, hogy már a pályázat kiírása előtt megfogalmazódott bennük az elképzelés, hogy az épületet nem lebontani, hanem sokkal inkább **újragondolni és fejleszteni** érdemes. A városvezetés **végül pályázatot írt ki** az épület és a terület újrahazsnosítására, melyet még ugyanebben az évben 2005-ben Druot, Lacaton és Vassal meg is nyertek.

A koncepció alapvetően 3 dologra, az **életterek fejlesztésére**, a lakások jobb **természetes megvilágítására**, valamint csatolt födémelemek elhelyezésével az **élettér növelésére** koncentrált. A megfogalmazott célokat pedig az ott lakókkal közösen alakították ki, azaz az épület jelenlegi, és majdani használóiival közvetlenül egyeztetve valós igényekre hangolták az építészeti fejlesztések irányát. A tervezés során átalakították a teljes homlokzatot. A kis nyílásokkal ellátott homlokzati elemeket eltávolították, helyükre nagy, eltolható üvegtáblákat helyeztek, melyeket az eredeti homlokzat vonalától több helyen kitoltak. Az épületek födémelemeihez több helyen nagyméretű beton lemezeket csatoltak, melyek minden szinten a lakásokhoz kapcsolódóan fedett, nyitott élettereket eredményeztek, és jelentősen hozzájárultak az itt lakók komfortérzetének és életminőségének növekedéséhez. A tervezők a homlokzati átalakítások mellett az épület belső alaprajzának felülvizsgálatát is megtették.

A használaton kívüli közös helységeket több helyen lakásokhoz csatolták és megújították a belső közlekedő rendszereket is. Átszerkesztették és a kor igényeihez igazították a lakóegységek alaprajzait, mely átalakításokat összhangba hozták a homlokzati bővítmények elhelyezésének módjával és méretével. **Közösségi tereket és kereskedelmi egységek számára bérelhető helyiséget is kialakítottak**, hogy ezzel is tovább növeljék a lakók lehetőségeit a **közösségfejlesztése**. Az átalakítás eredményeképp minden lakóegység élettere átlagosan 15%-al nőtt. Ez jelentős növekedés, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy amennyiben az önkormányzat a bontás mellett döntött volna, akkor a szabályozásnak és egyéb előírásoknak köszönhetően az eredeti épület hasznos alapterületéhez képest is 15%-al kisebb élettér lett volna elérhető. Lacaton és Vassal szintén Priczker-díjat nyert, és az indoklás ez esetben is kitér a szociális szempontokra, és azok kiemelkedően jó alkalmazására is.

Bois le Prêtre, Paris, kredit: Druot, Lacaton & Vassal³²

Bois le Prêtre, Paris, kredit: Druot, Lacaton & Vassal³³

³² Lásd: <http://www.lacatonvassal.com/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

³³ Lásd: <http://www.lacatonvassal.com/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Mind a két bemutatott projekt jó példa arra, hogy a szociális érzék és a szociális állam fogalmait, jó gyakorlatokon keresztül vizsgálhassuk. A bemutatott munkák széleskörű összefogás eredményei, ahol a politikai akarat és a befektetői célok összehangolhatók voltak a majdani használók céljaival és igényeivel. Olyan megoldások születtek, melyek a rendelkezésre álló összegeket építészeti eszközök okos alkalmazásával oly módon hasznosították, hogy azok elsősorban a felhasználók számára jelenthettek előnyöket, s a gazdasági, társadalmi vagy politikai hasznok ennek az elégedettségnek, és az építészeti eszközök okos alkalmazásának voltak köszönhetőek.

A bemutatott projektek jó példák Patrik Schumacher kritikáját illetően is, hiszen mindkét esetben a forma a feszes költségvetésnek és a felhasználók igényeinek szigorú és következetes figyelembevételének eredmény. Ezek nem pusztán önmagában álló építészeti formaalkotás következményei, hanem az épületek funkciójából és céljaiból eredő széleskörű társadalmi egyeztetéseken átszűrt tervezői munka végtermékei.

A bemutatott projekteknél a forma ennek a társadalmi egyeztetésnek az eredménye, amely jó részt szociális szempontokat mérlegel, s a projektek sikere is ennek az egyensúlynak köszönhető. Jól érzékelhető, hogy a szociális vagy társas érzék átszövi a projektet és annak minden elemében megjelenik. A két munka arra példa, hogy létezhet a gazdasági és társadalmi célokat összehangoló, olyan szociálisan elkötelezett építészet, amely minden szereplő igényeinek a kielégítésével jár együtt, és a profitmaximalizálás mellett társadalmilag is fenntartható megoldásokat eredményez.

Ezek a projektek nem csak, hogy a szociális építészet halmazába tartoznak, hanem annak a folyamat és a megvalósítás tekintetében is kiemelkedő és ritka példái. Képesek azon a vékony határon mozogni, ahol a gazdasági, politikai és társadalmi érdekek összehangoltan tudnak testet ölteni, ha rövid időre is, vagy pontszerűen.

A szociális vagy szociálisan elkötelezett építészeti projekteket összefoglaló szakirodalom kivétel nélkül mind hivatkozza a fent bemutatott két projektet. Andres Lepik a MOMA-ban 2011-ben megvalósult **Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement** című kiállításának, és az azt kísérő könyvnek is meghatározó elemét képezik ezek a munkák.

A Lepik által rendezett kiállítás projektjei között azonban van egy olyan fundamentális különbség, amely talán 2011-ben még nem volt markánsan érzékelhető, de később a szociálisan elkötelezett építészetrel kapcsolatos kritikák és félreértések egyik fontos elemeként azonosítható.

Ez a projektek alapállásával kapcsolatos különbség a gazdasági és politikai akarattal és döntéshozással kapcsolatos viszonyban érhető tetten. A szociális építészet fogalmán belül azonosítható egy olyan jelenség, melyet sajátos szabályok és működés jellemez, s melynek megismerése és pontos körbehatárolása a szociológia néhány fontos fogalmán keresztül történhet meg. A szociálisan elkötelezett építészet kategóriáján belül ez a szétválasztás fontos lehet a kritikák megértésének és az ezekre adható válaszok megfogalmazásának tekintetében.

Egyúttal közelebb visznek ahhoz, hogy az elmúlt 10 évben végzett saját munkámat és az ehhez hasonló tevékenységeket a szociálisan elkötelezett építészet halmazán belül pontosabban elhelyezhessem, és elemezhessem. A következőkben arra törekszem, hogy bemutassam ezt az alapállást, és nevén nevezzem azokat a kezdeményezéseket, melyek forrása, motivációja, és a gazdasági és politikai erőterhez való viszonya jellemzően azonos és jól definiálható.

1.6. A szociálisan elkötelezett építészet és az új társadalmi mozgalom

2016-ban meghívásunkra a budapesti Goethe Intézet és a Hello Wood közös szervezésében Budapestre érkezett a **Think Global, Build Social!** kiállítás, amely az Andres Lepik által rendezett és 2011-ben a MoMA-ban bemutatott **Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement** című kiállítás kibővített változata. A szociálisan elkötelezett építészeti projekteket bemutató nemzetközi összefoglaló mellé egy magyar addíciót is szerkesztettünk, mely a hazai, hasonló szellemben született projekteket mutatta be. **Az itt kiállított projekteket egy azonos című könyvben is bemutattuk**, melynek bevezetőjében törekedtem arra, hogy meghatározzam azokat a paramétereket, amelyek alapján azok kiválasztásra kerültek, és melyek megközelítően képesek lehetnek leírni azokat a szempontokat, melyek alapján a jelenséget egységesen lehet kezelni.

A **Builders**, azaz az **Építők** című könyv „olyan valóra vált projekteket mutat be, melyek:

- Az építészetet **marginalizált, leszakadó rétegek és közösségek számára is szeretnék elérhetővé tenni, abban a reményben és hitben, hogy az építészet képes az életminőség szignifikáns javítására.**
- Jellemzően egy építész közösség (egyetem, alkotócsoport, építésziroda) és egy építészeti szempontból is komoly hiányosságokkal rendelkező közösség egymásra találása és együttműködése áll a középpontban
- Az együttműködés folyamat-alapú, azaz a **munka a tervezéstől a megvalósításig többnyire együtt folyik**, illetve ahol e folyamat során tárulnak fel a kezdetben gyakran nem, vagy félreértett valódi igények és lehetőségek
- A **jelenlétre alapoznak**, vagyis fizikai és szellemi **ott-létet** kölcsönösséget, **valódi interakciót** várnak el mind két fél részéről
- A projektek általában **forráshiányosak alacsony költségvetésűek**, így a legkisebb költség mellett a legnagyobb hatékonyságra törekszenek. Az építés költségeit rendszerint adományokból, civil szervezetek költségvetéseinek hozzájárulásából, támogatók bevonásával, illetve pályázatok útján fedezik.
- A **participáció nem lehetőség csupán, hanem a valóra válás legfontosabb feltétele**
- Az elkészülő építészeti alkotások **kis léptékűek**, koncentráltáguk okán mégis nagy változásokat képesek generálni

- *Az építés hibrid jellege a helyben fellelhető anyagok és erőforrások felhasználása és a helyenként használt kortárs technológiák és tudások együttes alkalmazásával alakul ki.*³⁴

Erre az összefoglalásra elsősorban azért volt szükség, hogy lehatároljam azokat a projekteket, melyek illeszthetők a kiállítás, majd a könyv tematikájába, valamint azért is, mert már 2016-ban érzékelhetők voltak azok a kritikák, melyek a szociálisan elkötelezett építészeti jelenségekkel kapcsolatban felmerültek.

Szükséges volt, hogy a könyvbe kerülő magyar projekteknek egy olyan halmazt tudjak felvázolni, amely összefoglalja és megkülönbözteti azokat más, itthon is megfigyelhető szociálisan elkötelezett építészeti törekvésektől. A tulajdonságok összegyűjtése abban is segített, hogy saját tevékenységemet is elhelyezhessem a szociálisan elkötelezett építészet fogalmán belül, illetve kizárhassam azokat a projekteket, melyek néhány fontos különbözőségük okán, nem kerültek be a gyűjteménybe, még akkor sem, ha azok szociális tartalma elvitathatatlan.

A kiállítás és a könyv kapcsán létrejött szempontrendszer később a szociológiában már létező **új társadalmi mozgalom** fogalmával vettem össze, mely a jelenség mélyebb, társadalmi és politikai gyökereire és összefüggéseire világított rá.

Kicsit másképpen is láttatva a folyamatot:

A saját tapasztalatok és megfigyelések alapján meghatározott jellemzőket a kutatás során egy olyan, a **szociológiában** már régóta létrehozott társadalmi jelenséggel **kapcsoltam össze**, melynek jellemzői sok szempontból erősen **köthetők** vagy **megfeleltethetők a szociálisan elkötelezett építészet általam is vizsgált és művelt irányával**.

A **szociológia** mint diszciplína **beemelése** és vizsgálata a szociálisan elkötelezett építészet jelenségének vizsgálatába **szükségszerű**. Egyszerűen azért, mert a szociálisan elkötelezett építészeti gyakorlat olyan vállalkozásokat tesz, melyek a szociológia mint tudomány irányából közelíthetők és érthetők meg, mind elméleti mind pedig gyakorlati tekintetben.

Az építészet pedig hagyományosan nem rendelkezik azokkal a fogalmakkal és kategóriákkal, melyek a szociálisan elkötelezett építészet működésének megértése szempontjából elengedhetetlenek.

A szociológia viszont hosszú évtizedek óta vizsgálja azokat a társadalmi jelenségeket, melyek megoldására, vagy amelyek megoldásában való részvételére az építészek egy csoportja vállalkozik. Az **elkötelezettség, a segítségnyújtás vágya**, szintén elengedhetetlenül fontos, és az **építészet és szociális feladatok összekapcsolásának szándéka** is reális elgondolás, de hiba lenne nem feltárni és megismerni azokat az ismereteket, melyek a működését értelmezni képesek.

Felkai Gábor *Jürgen Habermas* című elemző összefoglaló művében leírást ad az úgynevezett új társadalmi mozgalmakról, melyek személyes tapasztalatokra, megélésre támaszkodó összefoglaló jellemzőivel, számos ponton megnyugtató és meggyőző

³⁴ Pozsár Péter: *Builders, Socially Engaged Architecture from Hungary*. Budapest, 2016, Hello Wood Kft., 33 p.

hasonlóságot mutat.³⁵ Ezek az egyezések pedig arra bátorítanak, hogy a szociológia eszközszerével már megteremtett kategóriákhoz, általuk már feltárt és jól körbehatárolt jelenségekhez illeszthessem a szociálisan elkötelezett építészeti jelenségek egy bizonyos általam is vizsgált és gyakorolt csoportját.

Ez az **összekapcsolás** számos lehetőséget villant fel. Először is segít abban, hogy elhelyezhessük a szociális építészetet az építészeti tevékenységek nagy halmazán belül, valamint abban, hogy tartalommal és háttérrel töltsük fel a sokat használt és fent bemutatott fogalmakat. Másodszor pedig, hogy a szociális építészeti jelenségeit értelmezhessek, és rendszerezhessek. A szociológia vonatkozó fogalmainak vizsgálata rávilágít arra is, hogy míg Schumacher megközelítése kapitalista vagy közgazdaságtani alapokról érthető meg, addig a szociálisan elkötelezett építészeti jelenségek sokkal inkább magyarázhatóak vagy megismerhetőek, ha egy másik diszciplína, a szociológia fogalomrendszerével, és eszközkészletével próbáljuk azt megközelíteni, és feldolgozni.

Felkai a következőket állítja:

*„Társadalmi mozgalmakon a modern kor nagy csoportos aktivitásainak olyan formáit értjük, melyek a szervezethez egy bizonyos minimumával rendelkeznek, s a méltatlannak vagy tűrhetetlennek érzett társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok módosítására vagy megváltoztatására törekszenek. [...] Az új társadalmi mozgalmak a modern ipari társadalmak működésének bizonyos negatív (mellék)hatásaira (a természeti környezet pusztulására, a bürokratizálódásra, a döntésekbe való beleszólás lehetőségeinek beszűkülésére stb.) reagálnak. – civilizáció kritikájuk azonban **korántsem mutat egységes arculatot**: megtalálhatók benne **konzervatív és radikális elemek**, azaz »az **alternatív modernizáció és a reprimítíválás antimodernista jegyei**« egyaránt.”³⁶*

Az új társadalmi mozgalmakat - Joachim Raschke szerint - valamilyen konkrét ügyszöveg igazodó mobilizálás jellemzi, és legfontosabb jellemzőik, hogy:

- **„Decentralizáltak**, a döntéseket előkészítő viták és maguk a határozatok, társadalmilag közel vannak az érintettek életének színteréhez
- **Informálisak**, azaz a tagok szerepei kevésbé formalizáltak, így lehetőség nyílik a kapcsolatok spontaneitására, közvetlenségére, érzelmetelítettségére
- **Közvetlenül demokratikusak** (bázisdemokratikusak), azaz önszerveződésen alapulók, s a mozgalomban kialakuló munkamegosztást, és bizonyos fokú hierarchizálódást folyamatosan visszacsatolják a tagok akaratnyilvánításához, és bizonyos a hatalomkoncentrációt meggátolni hivatott szabályokhoz
- **Szükségletekre vonatkoznak**, azaz nem elvont szükségleteket (mint például a szocializmus kiküzdése) és azoknak alárendelt különös érdekeket képviselnek, hanem a konkrét hátrányok által érintettek általános és eredendő érdekeit igyekeznek érvényre juttatni.”³⁷

³⁵ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó

³⁶ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 328-329 p.

³⁷ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 329-330 p.

Felkai hozzáteszi, **hogy ez a közvetlenség az akciók bizonyos fokú térbeli és tematikai korlátozottságával is együtt jár**, anélkül azonban, hogy a kezdeményezések ne illeszkednének valamilyen egységes, átfogó - mondjuk energiapolitika - koncepcióba. Ugyanakkor elkerülük, hogy a mozgalom valamilyen általános ideológia befolyása alá rendelődjön.

„Az új társadalmi mozgalmak lazán szervezettek és mind elveikben, mind gyakorlatukban erőszakmentesek: nem a gazdasági-politikai hatalom megragadására törnek, hanem inkább szabad »életterek« (önigazgató ifjúsági központok, alternatív üzemek, lakóközösségek, stb.) kialakítására szövetkeznek.”³⁸

Ha elfogadjuk Bibó fogalom meghatározását a szociális érzékről, ha megismerjük a szociális állam kialakulását, alapvető karakterét, és jelenlegi problémáit, és elfogadjuk hogy a szociálisan elkötelezett építészeti tevékenységek értelmezhetők új társadalmi mozgalomként, akkor közelebb kerülünk ahhoz, hogy a bevezetőben bemutatott konfliktust egy kicsit alaposabban elemezhessük és az ezzel kapcsolatban évek óta, a szakmai közéletben lebegő kérdésekre válaszolhassunk.

1.7. A cselekvő építészet fogalmának bevezetése

Azokat az építészeti praxisokat és gyakorlatokat, melyek a fent bemutatott tartalmakat hordozzák, **cselekvő építészetnek** nevezem, melynek természete és működése az alábbi megállapításokon nyugszik:

- A) A cselekvő építészet a szociális érzék alatt *„a közösség rendje, élete és érdekei iránti érzéket, a helyes társadalmi cselekvésre, a társadalmi cselekvés helyes összehangolására, a társadalmi rendet, harmóniát és igazságosságot sértő, jelenségek észrevételére való képességet, a közösségi példaadásra, áldozathozatalra és szerepvállalásra való készséget”³⁹* ért. A szociális érzéket pedig a szakmagyakorlás folyamataiban és céljainak meghatározásában alapvető kiindulási pontnak és az építészeti feladatok fontos részének tekinti.
- B) Karakterében hordozza az **új társadalmi mozgalom jellemző tulajdonságait**. Működésében **decentralizált, közvetlenül demokratikus**. Céljai **nem elvont**, hanem **konkrét szükségletekre vonatkoznak**, karakteréből adódóan **pedig térben és időben is korlátozott**. Olyan szükségletek kielégítésére törekszik, melyeket a politika vagy a gazdaság döntéshozói, hatalomgyakorlói, valamilyen oknál fogva nem tudnak vagy

³⁸ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 330 p.

³⁹ Bibó István *Összegyűjtött Írásai* 1., Budapest, Kalligram, 2016. 92 p.

nem akarnak kielégíteni. **Viszonya a tőkével ellentmondásos**, céljai pedig számos ponton ellentétesek.

- C) Jellemzően **marginalizált, leszakadó, a gazdasági és társadalmi élet szempontjából alapvető hiányokkal küzdő közösségekkel, aktuális társadalmi konfliktusok kapcsán kialakuló jelenségekkel, hirtelen kialakuló, akut gazdasági vagy természeti katasztrófahelyzetekkel foglalkozik**. Hisz abban, hogy az építészet mint diszciplína képes az életminőség szignifikáns javítására és alkalmas eszköz bizonyos társadalmi konfliktusok kezelésére és megoldására.
- D) Módszere a **jelenlétben, a projektben való benne levésen, vagyis fizikai és szellemi munkán**, az ott-létben és kölcsönösségen alapul. Az együttműködés **folyamat alapú, a tervezéstől a megvalósításig többnyire a közösség tagjaival együtt folyik**, ahol gyakran e folyamat során tárulnak fel a kezdetben nem, vagy félreértett valódi igények és lehetőségek.

A **cselekvő építészet** fogalmának megalkotásával és tartalmának meghatározásával tisztázhatjuk, hogy ezeket a projekteket, azaz a cselekvő építészeti projekteket a többi szociálisan elkötelezett építészeti projekttől alapvetően nem léptékük vagy formájuk okán különböznek, hanem abban az alapállásban, melyet a társadalmi, politikai és gazdasági erőterben saját maguknak kijelöltek. Így áthatóvá válik például, hogy a cselekvő építészeti projektek léptéke elsősorban ennek az elfoglalt pozíciónak az eredménye. A cselekvő építészet kategóriájának megalkotása számos, a szociálisan elkötelezett építészeti vita tisztázásához nyújthat fontos adalékot. A 2011-es **Small Scale, Big Change** című kiállítás kapcsán egy, a New York-i **Storefront for Art and Architecture** fiatal és az építészeti közéletben meghatározó szereplői nyilvános vitát szerveznek, amelynek témája a szociálisan elkötelezett építészeti projektek léptékének, és hatásának relációja.

Már a vita címében is jól olvashatóak a dilemmáik: a **?scale ?big change** című vita során arra keresik a választ, hogy a kis lépték vajon mennyire képezi szerves és elidegeníthetetlen részét ezeknek a projekteknek. A válaszadás azonban nehézkes és ellentmondásos, hiszen az Andres Lepik által szerepeltetett projektek társadalmi alapállásuk különbözősége okán eltérő lehetőségekkel rendelkeznek, melyeknek egységes iránya és célja nehezen definiálható. A cselekvő építészet fogalmának bevezetésével azonban jól szétválaszthatók és pontosabban definiálhatók a karakterükben eltérő típusú szociálisan elkötelezett építészeti projektek.

1.7.1. Miért cselekvő?

A **cselekvő építészet megnevezés az ilyen típusú vállalkozások legfontosabb karakterjegyére, a cselekvésre, mint munkára utal**. A cselekvés itt egyszerre vonatkozik a szellemi és fizikai munkavégzésre, és a legtöbb tulajdonságának alapvetően meghatározó eleme. A **fizikai jelenlétből**, az építésben való személyes részvételből vezethetők le, vagy érthetők meg a cselekvő építészet legfontosabb tulajdonságai. Innen közelítve adhatunk választ olyan kérdésekre, melyek a projektek léptékére, a megvalósítás módszereire, az

együttműködés karakterére vonatkozathatók. A cselekvő építészeti projektek fontos eleme a helyszín és maga a megvalósítani kívánt projekt. Ezek teremtik meg azokat a fizikai kereteket, korlátokat és lehetőségeket, melyeknek köszönhetően a cselekvő építészeti praxisokat később a megismerés egy lehetséges módszertanaként is értelmezhetővé teszik.

1.7.2. Miért jönnek létre cselekvő építészeti praxisok?

A cselekvő építészeti praxisok létrejöttének alapvetően 2 fő oka azonosítható. Az egyik a **társadalmi felelősségvállalás** kétségtelen érzete, illetve az abban való hit, hogy az építészetnek feladata a **közösség problémáit saját eszközeivel kezelni**. A másik a **személyes motivációk** körébe tartozik, melyekről a dolgozat második felében fogok részletesebben beszámolni.

Most maradjunk a kérdés első felénél, és idézzünk itt egy **újabb kritikus közösséget**, akik a Barbicanban tartott kerekasztal beszélgetés⁴⁰ során azt állítják, hogy **az építészet nagy izmusainak kétségtelen bukását követően** az építészek elveszítik önbizalmukat és hitüket, és ennek a bizonytalanságérzetnek köszönhetően **szakmai attitűdjükbe beemelik a participáció fogalmát**. Állításuk szerint a participatív építészeti módszertanok a felelősségelhárítás eszközeiként működnek, és valójában az építészek elbizonytalanodását és a felelősség el és áthárítását, de minimum annak megosztását leplezik. A participatív módszertannal dolgozó szociálisan elkötelezett építészet szereplői nem vállalják egyedül az újabb bukás kockázatát. Helyette **feltalálják a részvétel alapú tervezést, mely során a majdani használókat beemelik a tervezési folyamatba**, s igényeiket, vágyaikat beépítik a készülő tervekbe, épületekbe, közterekbe.

De kik azok a lakók vagy felhasználók, akik hallanak a részvételi tervezés folyamatáról? Kik azok, akik részt is tudnak venni benne? A résztvevő csoport mennyire tekinthető a célközönség valódi reprezentánsának? És az építész mennyire ért ezen csoportok vagy résztvevők kiválasztásához? **Kapott-e képzést** arra, hogy miként kell egy jól működő kontrollcsoportot összeválogatni, vagy beemel-e munkájába olyan szakembereket, akik ebben jártasak? Ha igen, akkor ezek a szakemberek milyen módszertan szerint dolgoznak, és az építészek a feladat alapparamétereit képesek-e megfelelően, érthetően **átadni** egy más szakterületről érkező szereplő számára? Jól érti-e az építész a közösség igényeit? És rendelkezik-e azokkal a képességekkel, melyek a szereplők közötti kommunikációhoz szükségesek?

Építészeti feladatnak tekinthető-e a participatív tervezéssel felvállalt híd szerep, mely során az építész feladata nem csak a helyben lakók érdekeinek beépítése a tervezési folyamatba, de feladata a különböző szakterületekről érkező szakemberek, vállalkozások, politikai szervezetek, civil szervezetek és önkormányzatok érdekeinek és elvárásainak az

⁴⁰ Lásd: <https://www.archdaily.com/443816/architecture-on-the-frontline-at-the-battle-of-ideas/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

összehangolása is? Illetve **mennyivel növeli meg a tervezési időt, valamint a tervezési és kivitelezési költségeket a participáció jelensége?**

G. Santori Felkai szerint például „...meggyőzően bizonyítja, hogy a többségi döntést egy belső ellentmondás feszíti, az ugyanis, hogy a kollektív döntések **belső költségei** (=idővesztés, fáradtság, alacsony hatékonyság stb.) és **külső kockázatai** (= önkényes hatalomgyakorlás, korrupció, szakértelem hiánya stb.) fordítottan arányosak. Ez azt jelenti, hogy minél nagyobb a döntésben résztvevők száma, annál inkább csökkennek a döntésből fakadó külső kockázatok, de növekszenek a belső költségek.”⁴¹

Ez az érvelés pedig bizonyos értelemben összecseng **Oliver Wainwright**⁴² felelősségmegosztással és elhárítással kapcsolatos felvetésével. Az építész a biztonságosabbnak tűnő, demokratikusabb, a kezdet kezdetén nagyobb társadalmi elfogadottságot vizionáló vagy remélő, de ugyanakkor jóval drágább és hosszadalmasabb utat választ. E döntéssel pedig, miközben nagyobb elfogadottságot remél, természeténél fogva azonnal szembe kerül a kapitalista piacgazdaság profitmaximalizáló céljaival és érdekeivel, de sok szempontból az épp regnáló politikai rendszerek céljaival is, akik mérlegelni kényszerülnek, hogy egy adott beruházás kapcsán létrehozott széleskörű részvétel és lebonyolítás, vagy a gyors felépítés jelenthet e nagyobb politikai tőkét.⁴³

„Számos szerző egyet ért abban, hogy az új társadalmi mozgalmak [s így a cselekvő építészeti praxisok is] a modern szociális állam bizonyos belső feszültségeinek »árnyékában« jönnek létre.”⁴⁴ E feszültségek többek között a tőke és a demokratikus rendszerek mára már végletekig felerősödött ellentmondásai mellett arra is visszavezethetők, hogy ahogyan H. Klages írja, „a modern szociális állam gondoskodása olyan szükségleteket bontakoztatott ki a polgároknak, amelyek kielégítésére nincsenek meg az eszközei”⁴⁵.

A cselekvő építészeti gyakorlat ezekre az ellentmondásokra és hiányosságokra adott reakcióként is értelmezhető. Elfogadva Bibó szociális érzékről és az elitről alkotott állításait talán kimondhatjuk, hogy a cselekvő építészeti praxisok arra tesznek kísérletet, hogy ezeket a hiányosságokat és ellentmondásokat saját eszközeikkel és lehetőségeihez mértén kezeljék, és az építészet célrendszerébe beemeljék. A szakmagyakorló megéli a szociális állam ellentmondásait és jelenlegi kihívásait, szembesül például a lakhatás problémáival, vagy egyéb, az ellátás problémájával kapcsolatos hiányosságokkal, a marginalizált helyzetbe kerülő közösségek életminőségével, de azokkal a globális krízisekkel is, melyeket ma jellemzően vagy a **kimerült és tanácstalan politikai struktúrák**, vagy a globális környezetváltozás egyre kellemetlenebb és mára már visszafordíthatatlan következményei hoznak felszínre.

Érzékeli a vállalatok ellentmondásos működését és azokat a rendszerhiányosságokat, melyek például a CSR fogalmának megjelenéséhez vezettek. A cselekvő építészeti praxisok bizonyos értelemben úgy viszonyulnak az építészeti szakma egészéhez, mint ahogy egy nagyvállalat CSR tevékenysége viszonyul a vállalat egész működéséhez.

⁴¹ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 346 p.

⁴² Oliver Wainwright britt építészkritikus, szakíró, az említett barbicani kerekasztal beszélgetés résztvevője

⁴³ Lásd: <https://www.archdaily.com/443816/architecture-on-the-frontline-at-the-battle-of-ideas/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁴⁴ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 333 p.

⁴⁵ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 332 p.

A cselekvő építészet fogalma is csak a CSR fogalmához hasonló helyzetben jöhet létre. Amikor a vállalat nem képes vagy nem akarja teljes rendszerén belül a szociális célokat elhelyezni, vagy azok integráns részeként kezelni, létrehozza azt a tevékenységet, melyet kifejezetten ezen témáknak dedikál, ily módon igyekszik felmenteni a vállalkozás többi rendszerét a hasonló feladatok vagy vállalások alól.

A szociális és ezen belül a cselekvő építészet nevének nevezése is egy olyan szakmai környezetben alakulhat ki, amikor a szereplők úgy érzik, a szakma egésze nem képes a közösségi vagy szociális célokat a működés integráns részeként kezelni. **A cselekvő építészet tehát a szociális állam hiányosságainak, saját belső készletének, elhivatottságának, hitének, és igazságérzetének köszönhetően, az építész szakma e téren** (szociális vagy társadalmi felelősség és szerepvállalás) egyre erősödő hiányosságainak köszönhetően, **mint új társadalmi mozgalom születik meg és ölt testet. Célja** pedig a valós segítségnyújtáson túl az is, hogy akcióival, és projektjeivel **elindítson egy vitafolyamatot, és „fellebbezzon a többség igazságérzetéhez.”⁴⁶**

A cselekvő építészet kialakulása kapcsán érdemes kitérni a 2008-as gazdasági válságra is, ami nem feltétlenül a jelenség kialakulásában, hanem sokkal inkább a szociálisan elkötelezett építészet, mint mozgalom 21. századi megerősödésében és kibontakozásában játszott fontos szerepet.

A 20. század folyamán a fejlett nyugati államokban **a tőke szerkezete** Piketty adataira támaszkodva **jelentősen átalakul**, és az ingatlanok aránya a tőke szerkezetén belül a korábbi évtizedekhez képest jelentősen megnő. Ez a folyamat pedig magával hozza az építőipar fejlődését és ezen keresztül az építészképzés léptékének jelentős növekedését is.

A folyamatosan növekvő és globalizálódó építőipar kiszolgálására egyre több képzett szakemberre, köztük építészekre van szükség. **A 2008-as válság során ez a töretlenül növekvő piac azonban megtorpan**, és ezt a megtorpanást **az oktatási intézmények nem képesek lekövetni**, melynek eredményeképpen komoly kapacitások szabadulnak fel. Egyrészt megjelennek a frissen végzett építészek, másrészt azok a fiatal, alig néhány éve végzett szakemberek, akik **a válság kialakulásának következtében** a 2010-es évek elején veszítik el munkájukat vagy zárják be saját irodájukat. Ennek **a felszabaduló erőforrásnak pedig egy jelentős része**, talán saját kialakuló kellemetlen helyzetének is köszönhetően, új piacot, feladatot, kihívást és munkát keresve **a cselekvő építészeti mozgalom felé fordul**. Ez a megnövekedett szellemi kapacitás pedig komoly lendületet ad a mozgalomnak. Ekkor alakul meg például a **TYIN tegtastue**, a **Studio Anna Heringer**, ekkoriban válik láthatóvá **Francis Kéré** munkássága, és ekkor indulnak a hazai hasonló jellegű kezdeményezések is, hasonló körülmények és motivációk mentén. Ekkor erősödik meg például a **Cameron Sinclair** nevéhez köthető **Architecture for Humanity**, mely több ezer fiatal építészt delegál a világ legkülönbözőbb pontjaira, cselekvő építészeti projektek létrehozásába.

⁴⁶ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 350 p.

METI school, Bangladesh, kredit: Anna Heringer, Eike Roswag⁴⁷

METI school, Bangladesh, kredit: Anna Heringer, Eike Roswag⁴⁸

⁴⁷ Lásd: <https://www.anna-heringer.com/projects/meti-school-bangladesh/> (Letöltés ideje: 2022.11.10)

⁴⁸ Lásd: <https://www.anna-heringer.com/projects/meti-school-bangladesh/> (Letöltés ideje: 2022.11.10)

Ekkor születnek az első olyan retrospektív kiállítások is, mint például a Small Scale, Big Change a MoMA-ban, és ekkor születik meg a szociálisan elkötelezett építészeti szakirodalom egy jelentős része is. A 21. század első évtizedeiben kialakuló mozgalom tehát nem választható el a gazdasági folyamatoktól, de ez az összefüggés nem hiszem, hogy gyengítené vagy csökkentené a jelenség értékét, egyszerűen csak a kialakulás egyik fontos elemeként értelmezhető, hiszen a felszabaduló építészeti kapacitásokat a résztvevők fordíthatták volna sok más, kétségtelenül jobban jövedelmező szakterület irányába is, de mégsem így történt.

A megnövekedett érdeklődésnek és a mozgalom erősödésének köszönhetően ez a figyelem látható változásokat is eredményezett például az építészeti oktatás területén. A szociálisan elkötelezett építészeti attitűd sok helyen a képzés részévé válik, hogy csak párat említsünk, **az Urban-Think Tank (ETH Zürich)**, vagy a **Rural Studio (Auburn University)**, ahol többek között az ebben a fejezetben felsorolt kérdések jelentős részére keresnek és találnak izgalmas és előremutató válaszokat. Létrejött számos olyan sikeres

projekt, melyek valóban alkalmasak arra, hogy az építészet céljait és kapcsolatát a piaccal vagy a politikai rendszerekkel segítsen újra értelmezni, vagy új kontextusba helyezni.

Azt is mondhatjuk, hogy a 2008-ban elindult gazdasági folyamatoknak köszönhetően juthatott el a szociálisan elkötelezett építészeti mozgalom és a cselekvő építészet a **Malcolm Gladwell** fogalma szerinti fordulópontra⁴⁹ állapotába, ha nem is gazdasági, de kulturális szempontból mindenképp.

A 2010-es évek során jelentősen megerősödött, számos elismerést és díjat elnyert mozgalom intenzitása azonban az évtized végére alábbhagy. Ennek oka a piac újra rendeződése és magára találása mellett **a cselekvő építészeti praxisok több tekintetben ellentmondásos karaktere**, mely azok hosszútávú fenntartását gazdasági szempontból igen erősen megnehezíti.

Ám ahogy a gazdasági, politikai és környezeti krízisek erősödnek, úgy **várható a 20-as évek közepén a cselekvő építészet jelenségének ismételt megerősödése**. A jelenlegi folyamatokban benne-élve a **háborúk és, szélsőséges időjárási jelenségek** egyre komolyabb fenyegetése mellett a cselekvő építészet előtt soha nem látott perspektíva kezd feltárulni, melyre **érdemes lenne tudatosan és nagy erővel készülni, elsősorban az oktatás, de akár a finanszírozási rendszerek és lehetőségek tekintetében is**.

⁴⁹Gladwell azt a pillanatot nevezi fordulópontnak, amikor egy vállalkozás hirtelen jelentős növekedést ér el, váratlan, előre nem látható, kiszámíthatatlan és gyakran jelentéktelennek tűnő eseményeknek és ezek együttállásának köszönhetően.

1.7.3. Miért nem válik a cselekvő építészet egységes jelenséggé, vagy építészeti stílussá?

Ha elfogadjuk, hogy a szociálisan elkötelezett építészet bizonyos részhalmaza társadalmi **mozgalomként** értelmezhető, akkor az itt megfogalmazott kérdéseink mindegyikére jó eséllyel választ adhatunk.

A cselekvő építészeti projektek vagy akciók **töredezettek**. Karakterükből adódóan **sziget szerűen jönnek létre**, és nem köti őket össze egy egységes eszme, mivel *“nem elvont szükségleteket és azoknak alárendelt különös érdekeket képviselnek, hanem egy kis közösségekben azonosított konkrét hátrányokat és hiányosságokat igyekeznek munkájukkal kielégíteni⁵⁰”*, például növelni szeretnék a higiéniát, az oktatás színvonalát, megteremteni a kultúra, oktatás vagy a közösségteremtés színtereit.

Nem nehéz különbségeket felfedezni például a **raumlabor** berlini Úszó Egyeteme, az alabamai **Rural Studio** 20 000 dolláros ház projektje, a **Tyin tegnestue** thaiföldi árvaház projektje, vagy Kéré afrikai iskolafejlesztései között. Mindegyik külön-külön, egy-egy adott közösség szociális problémáinak megoldására törekszik, de a természeti és kulturális környezet, az építésre rendelkezésre álló költségvetés, valamint a tervezés és megvalósítás folyamata is merőben eltérő.

Az egyes projektek nem állnak egymással kapcsolatban, **nincs olyan szervezet, mely ezeknek a projekteknek és résztvevő szervezeteknek a munkáját koordinálná** vagy összehangolná (legalábbis globális léptékkal mérve). A projektek mindegyike karakteréből adódóan egy **bizonyos fokú térbeli és tematikai korlátozottsággal jár együtt**, melynek köszönhetően **nehezen összekapcsolhatók**, vagy **összehasonlíthatóak**.

A cselekvő építészeti projektek **jellemzően forráshiányosak**. Ennek oka, hogy az ilyen típusú építészeti akciók nem, vagy csak nagyon áttételesen értelmezhetők abban a gazdasági környezetben, ahol a profitmaximalizálás és a folyamatos növekedés az értékmérés egyetlen eszköze. **Ironikus módon a cselekvő építészeti projektek finanszírozhatósága nem a gazdasági és politikai elit bibói értelemben vett szociális érzékének, hanem ugyanazok szociális munkájának eredménye képp jön létre**. A cselekvő építészeti projekteket ugyanis jellemzően nagyvállalatok CSR költségvetése, filantróp milliárdosok, államilag támogatott segélyszervezetek, vagy egyéb szervezetek által támogatott civil szervezetek finanszírozzák.

A szociális építészeti projektek a **legritkább esetben kapcsolódnak valamiféle tervezett vagy szervezett politikai vagy gazdasági stratégiához**. Így az egységes eszme mellett a nagyléptékű stratégiai gondolkodás, **a térben és időben történő hosszútávú tervezés és tudatosság is hiányzik belőlük**.

A cselekvő építészeti projektek jellemzően bázisdemokratikus döntéshozatali folyamatainak, közvetlenségüknek és az adott környezetbe történő kulturális beágyazottságuknak köszönhetően **tovább specializálódnak**. Ennek a beágyazottságnak

⁵⁰ Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó, 330 p.

köszönhetően **minden projekt karaktere eltérő**, ezért nehezen alakíthatók ki legjobb gyakorlatok, melyek akár a piac számára is értelmezhetővé tehetnék azokat.

Az eltérő politikai környezetnek, a legkülönfélébb klimatikus körülményeknek, a helyi kulturális szokásoknak, a beszerezhető alapanyagok eltérő mennyiségének és minőségének, a helyi munkaerő vagy közösség mobilizálhatóságának, és az építész közösségteremtő erejének függvényében minden projekt esetében a megvalósítás folyamata egyedileg, a folyamat közben alakul.

Töredezettségüknek, elkülönülő pontszerű megvalósulásuknak köszönhetően külön-külön **nem rendelkeznek olyan kommunikációs értékkel sem, melyet a tőke vagy a politikai akarat fel vagy kihasználhatónak vélné**. Ez egyfelől jó, hiszen segít megőrizni az ilyen típusú projektek tisztaságát, és lehetővé teszi, hogy a résztvevők a harmadik kívülálló fél érdekei helyett valóban a saját elképzeléseiknek a leginkább megfelelő projektet hozzák létre. Ugyanakkor, **erős korlátozottságot is jelent**, hiszen a **forráshiány miatt** (pénz, alapanyagok, a kivitelezéshez szükséges erőforrások és a humán erőforrás) szolgáltatásaik **csak korlátozott mennyiségben és időintervallumon belül elérhetőek**. Hasonlóan a fejlődő vagy szegényebb országok szociális költségvetéséhez, mely olyan alacsony, hogy nem képes valódi jól működő szociális állam kiépítésére, **a cselekvő építészeti projektek sem rendelkeznek olyan felhalmozott tőkével, amely teret biztosíthatna a projektek összehangolására, láthatóvá tételére, vagy akár hosszú távú tervezésére**.

A cselekvő építészeti projektek forráshiányosságának okai ezen túl alapvető céljainak meghatározásában is keresendő, hiszen a mozgalom jellemzően egy igazságosabb elosztásra törekszik. **Projektjeinek célja, hogy a valamilyen szempontból nélkülöző vagy hátrányos helyzetű közösségek igazságosabban részesülhessenek a kulturális javakból**. Ez a törekvés azonban kétségtelenül **ellentétes a kapitalista gondolkodással**, és egy ilyen szándék komolyan vétele a rendszer céljait és működését alapvetően billentené meg.

1.8. Cselekvő építészeti gyakorlatok

A **cselekvő építészet fogalmát** úgy tudom a legjobban feltölteni tartalommal, ha bemutatom azokat a gyakorlatokat, melyek véleményem szerint e mozgalmat alkotják és karakterét meghatározzák.

A cselekvő építészet egyes alkategóriának bemutatását olyan **alkotókon, alkotó csoportokon keresztül** teszem meg, melyek az adott alkategória talán legjobb vagy legtipikusabb képviselői. Rajtuk keresztül **szemléltetem** az adott terület **kihívásait**, a működés **nehézségeit**, és bemutatom az **elért eredményeket és sikereket** is. Az ismertett alkotókat vagy alkotócsoportokat igyekszem **kontextusba helyezni**, történeti vagy kulturális környezetbe illeszteni.

Az egyes **alkategóriák bemutatásával** konkrétabb képet kaphatunk a **cselekvő építészet sajátosságairól**, és előre vetíthetjük a **jövőbeni lehetőségeit** és talán azt is, hogy a cselekvő építészeti akciók hogyan válhatnak a **megismerés egy lehetséges módszertanává**.

A cselekvő építészet jelenségeit **hat csoportba** sorolom, jellemző karakterjegyeik szerint.

Ezek a kategóriák a következők:

- 1) a kolonializmus kritikája
- 2) hibrid/átmeneti praxisok
- 3) építészet és aktivizmus
- 4) cselekvő építészet és képzőművészet
- 5) cselekvő építészet és oktatás
- 6) kapcsolódó szervezetek

A meghatározott kategóriák természetesen nem választhatók el egymástól éles határvonallal, éppúgy, ahogy a **cselekvő építészet sem különíthető el szigorúan a szociális építészet fogalmától**. Az egyes **alkategóriák jellemzői a legtöbb egyéb alkategóriában is érzékelhetők**. A szétválasztással elsősorban az a **cél**, hogy a cselekvő építészet számomra **legfontosabb elemeit definiálni és szemléltetni** tudjam.

1.8.1. A kolonializmus kritikája - TYIN Tegnestue építész csoport

A **cselekvő építészet** 21. századi jelenségének talán minden szempontból legtanulságosabb vállalkozása a **TYIN Tegnestue** csoport. Rajtuk keresztül a cselekvő építészet szinte **minden aspektusa megközelíthető**. Képet kaphatunk az alapítás körülményeiről és feltételeiről, a személyes motivációkról, a működés sajátosságairól, a projektek finanszírozási módjáról, a kommunikáció szerepéről, a participáció jelenségének előnyeiről és hátrányairól, és a vállalkozás bezárásának okairól. Mindezekkel együtt, velük kapcsolatban egy olyan szempontot szeretnék hangsúlyozni, melyet a cselekvő építészetben belül a kolonializmus fogalmával tudunk a legpontosabban leírni, s melyhez a jelentős munkáik kivétel nélkül jól kapcsolhatók.

Yashar Hanstad és **Andreas Grøntvedt Gjertsen** 2007-ben kezdenek együtt gondolkodni, majd 2008-ban alapították közös vállalkozásukat, a **TYIN Tegnestue** építész irodát. A két fiatal norvég építész számára ahogyan írják, **komoly frusztrációt okozott az egyetemi oktatás konformizmusa és egyszerűsége**.

A tantermek falain túl **valóságosabb és életszerűbb kihívásokat** kerestek, és az **építkezések, építések világa és tempója sokkal inspirálóbb és tanulságosabb környezetet** ígért számukra. Olyan környezetet kerestek munkájuknak, ahol jóval kevesebb pénzügyi ráfordítás mellett, terveikkel nagyobb hatást és eredményt tudnak elérni.

Az **alapítás** körülményeivel kapcsolatban még komoly szerepet tulajdonítanak a véletlennek és a szerencsének, hasonlóképpen azokhoz az élményekhez, melyeket a **Hello Wood 1-5** című könyvünkben magam is, saját gyakorlatunkkal kapcsolatban a véletlennek tulajdonítok.

Talán a **véletlennek köszönhetően**, nem kellett sokat várniuk az első lehetőségre. 2008 februárjában, egy előre nem látható találkozásnak köszönhetően, kapcsolatba kerülnek egy Burma és Thaiföld határán található **árvaházzal**, melyet a Karen kisebbségből kikerülő menekült gyermekek számára tartanak fenn. A brutális és kegyetlen burmai katonai rezsim extrém szegénységet és kilátástalanságot hozott az ott élő és üldözött keresztény Karen közösségnek, és komoly menekülthullámot idézett elő. A Noh Bo település ekkor körülbelül 2000 menekültnek biztosított átmeneti szállást. A **menekülő kisebbség** árván maradt gyermekei számára létesített **árvaház bővítése** lett a TYIN első hivatalos építészeti megkeresése és feladata.

Yasha és Andreas azonnal reagáltak a felkérésre. Az előkészítés során pedig rögtön találkoztak azokkal a helyzetekkel, melyekben nem elsősorban építészeti feladatokat kellett ellátniuk. A finanszírozás megoldását keresve, támogatókat kutattak fel, kommunikációs anyagokat nyomtattak, támogatói koncerteket szerveztek és Augusztusra megteremtették a **feltételeit a projekt megvalósításának**. Kezdeményezésük ekkorra már a norvég média figyelmét is felkeltette, és a projekt hazájukban egyre láthatóbbá vált. Az alapítók augusztusban Hoh Bo-ba, az építés helyszínére utaztak, ahol az árvaház meglévő épülete mellé további 6 kis szálláshely terveit készítették el. A kivitelezéshez helyi erőforrásokat is használtak és helyi tudásokra is építettek. Az acél és fa vázszerkezet falait bambuszfonatokkal alakították ki, a szerkezet tartóoszlopait pedig használt gumiabroncsokba öntött beton-pont-alapokra támasztották. 6 hónap "kölcsonös tanulás" után elkészült a hat darab szálláshely, mely összesen 24 gyermek befogadására vált alkalmassá.

A projekt óriási nemzetközi sajtóvisszhangot kapott, de az alkotók valójában igazi **kudarcként** élték meg a folyamatot. Ennek okait elsősorban a helyiekkel való együttműködés kialakításában, és az elkészült épület funkcionalitásának hiányosságaiban látták. A helyi munkaerő ugyanis menet közben elvesztette lelkesedését, melynek hiányát egy megajánlott fizetéssel igyekeztek a TYIN tagjai kompenzálni. Ez azonban csak tovább rontott a helyzeten, a helyi munkaerő egyre megbízhatatlanabbá és követelődőbbé vált, majd végül szinte alig jelent meg az építkezés helyszínén.

Annak **okait**, hogy a lelkesedés alábbhagyott és a helyi munkások nem érezték a projektet eléggé sajátjuknak, a két ötletgazda elsősorban **nyelvi és kulturális különbségekre** vezették vissza, illetve kiemelték a rendszer működésében szinte minden elemre kiterjedő **korruptió szerepét** is, mely tovább nehezítette működésüket. Ahogy saját maguk elkeseredetten írták: **Noh Bo-ban sokat tanultak, de elsősorban azt, hogy valójában semmit sem tudnak.**

Soe-ker-tie-house, Noh Bo, Tak, kredit: TYIN Tegnestue⁵¹

Soe-ker-tie-house, Noh Bo, Tak, kredit: TYIN Tegnestue⁵²

⁵¹ Lásd: <http://www.tyinarchitects.com/works/soe-ker-tie-house/> (Letöltés ideje: 2022.11.10)

⁵² Lásd: <http://www.tyinarchitects.com/works/soe-ker-tie-house/> (Letöltés ideje: 2022.11.10)

Safe Haven Library, Ban Tha Song Yang, kredit: TYIN Tegnestue ⁵³

Safe Haven Library, Ban Tha Song Yang, kredit: TYIN Tegnestue ⁵⁴

⁵³ Lásd: <http://www.tyinarchitects.com/works/safe-haven-library/> (Letoltes ideje: 2022.11.10)

⁵⁴ Lásd: <http://www.tyinarchitects.com/works/safe-haven-library/> (Letoltes ideje: 2022.11.10)

A **másik probléma az épületek formája és funkciója** között feszülő ellentétekben rejlik. A helyiek az épület különös formája miatt, Soe Ker Tie-re, azaz **pillangó-házra** keresztelték a kis épületeket, de ez a különös forma a funkciók hiányosságaival járt együtt. A magasan felemelkedő előtetők ugyanis valójában nem látták el funkciójukat, napos időben nem árnyékolnak, monszun idején pedig a vizet a lakó tér felé vezették.

A tervezők érzékelték a **valóság és a médiumok általi kommunikáció közötti feszültséget**. A nagy nyilvánosságnak köszönhetően európai és amerikai egyetemeken adtak elő, a pillangó ház pedig valamennyi mértékadó építészeti magazinban megjelent.

A **csalódottság és az ellentmondásos végeredmény ellenére** mégis úgy döntöttek egy újabb véletlen találkozásnak köszönhetően, hogy tovább **folytatják munkájukat a térségben**.

A következő feladat egy véletlenszerűen megtalált szórólapon érkezett, melyen a **Safe Haven** árvaház kért azonnali segítséget. **Tasane** (Big Mama) személyében a TYIN egy új ideális partnerre talált, aki egy olyan szegényes állapotban lévő árvaházat üzemeltetett, ahol a gyerekek mégis boldognak és elégedettek tűntek. A helyszín Noh Bo-tól körülbelül egy óra autóútra, a dzsungel közepén volt található.

Yasha és Andreas lehetőséget láttak arra, hogy a pillangó-házak tervezése és kivitelezése során elkövetett hibákból tanulva egy újabb, optimálisabb helyszínen, és egy alkalmasabb megrendelővel egy eredményes projektet hozhassanak létre. Felhasználva a médiában elért sikereiket, és láthatóságukat, korábbi diáktársaikból önkéntes csapatot szerveztek. A megfelelő megrendelő megtalálása mellett történt egy másik kulcs-mozzanat is.

A TYIN kapcsolatba kerül **Sami Rintala** építésszel, a helyi **Case Stúdió** egyik vezető tervezőjével. A megfelelő megrendelő megtalálásával, az önkéntes erőforrások beemelésével, és a helyi viszonyokat és lehetőségeket jól ismerő és komoly tapasztalattal rendelkező építész iroda, a Case Stúdió beemelésével a TYIN már képes megteremteni azokat a feltételeket, melyek egy sikeres projekt létrehozásával kecsegtettek.

A Safe Haven pedig valóban sikeres projekt lett. Az épületek infrastruktúrájának javítása mellett a csapat egy új fürdő-ház terveit készítette el majd valósította meg. Thaiföld északi részén, az éghajlatnak köszönhetően, a higiénés feltételek biztosítása alapvetően fontos a fertőzések elkerülése érdekében. A létrehozott épület egyszerű szerkezetét és funkcióját tekintve egyaránt. A létesítmény wc-ket, a mosdás és mosakodás tereit és mosó helyiséget is tartalmazott. A projekt során a legnagyobb kihívást a szennyvíz-elvezetés jelentette, amit végül az épülettől távolabb elhelyezett emésztőgödörbe vezettek el. Az árvaház vezetőjének további célja volt, hogy **az oktatás alapvető környezetét is** megteremthesse a lakók számára. Az építész csapat ennek megfelelően, a fürdőház mellett kialakított egy kis közösségi objektumot is, mely egy kis könyvtárnak és az oktatási funkcióknak biztosított megfelelő teret.

Természetesen itt is voltak a folyamatot nehezítő körülmények. Az észak-Thaiföldi klímán a Burmában nagy mennyiségben növekvő trópusi fák a legalkalmasabbak az építésre. Ezek azok a tömör anyagok, melyek jól ellenállnak az itteni klímának. Az itt kitermelt faanyag azonban elérhetetlen, ha a Safe Haven-hez hasonló projektekre gondolunk. A helyszínen kitermelt faanyag szinte kizárólag a nyugati piacra kerül, ahol különböző luxustermékek:jachtok és bútorok készülnek belőle. A megvalósításhoz szükséges faanyagot

végül mégis sikerült beszerezniük és felhasználniuk. A vétel módja már a csapat helyi viszonyokhoz történt alkalmazkodásáról is sokat elárult.

Safe Haven sikeres projekt, melyet számos további követ, ahol a siker és a csalódás kéz a kézben jár. Több kiemelkedően jól működő munkájuk mellett számos olyan helyzettel is találkoztak munkájuk során, ahol a végeredmény sajnos messze elmaradt az elvártaktól.

A TYIN soha nem látott média-nyilvánosságot teremtett az építészet szociálisan elkötelezett irányzatának, nézeteiket, tapasztalataikat számos előadáson, interjún és konferencián keresztül juttatták el a szakmai és a szélesebb közönséghez. Munkájukról könyv jelent meg, melyben önkritikával és őszintén nyilatkoznak az elvégzett feladatról. Ez a dokumentum pedig kulcsfontosságú a cselekvő építészet jelenségének alapos megismerését vagy leírását illetően.

Munkájukon keresztül több olyan kérdést is megvizsgálhatunk, melyek a szociálisan elkötelezett építészetet illetően újra és újra felmerülnek.

A) Az **építészeti oktatás** talán mondhatjuk, hogy globálisan is új kihívásokkal kell, hogy szembenézzon. Ennek számos egyéb iránya is érzékelhető a digitális univerzum és az építészet kapcsolatát illetően, de számunkra **az építészet oktatás és a gyakorlati képzés** kapcsolata, vagy annak hiánya ez esetben a legfontosabb dilemma. Kétségtelen, hogy a TYIN-jelenség számos egyetemen megfigyelhető. A Hello Wood-építőtáborok több mint ezer résztvevője mind hasonló élményekről számol be, mint ami a TYIN alapításához, és az **in situ projektek** felé forduláshoz vezet. Az egyetemi építész képzésben a **gyakorlati képzés hiánya** markánsan megfigyelhető jelenség. A hallgatók keresik azokat a kitörési pontokat, melyek valós környezetben megépülő projektek felé vezetnek. Az oktatás egyre absztraktabbá, és globális szinten nézve is egyre konformabbá válik. A globalizációnak köszönhetően a jól képzett építészetet oktató szakemberek a világ egyre több pontján és egyre több egyetemen jelennek meg hasonló felkészültséggel és hasonló látásmóddal. Ez a jelenség pedig egy olyan **uniformizálódás** felé vezet, mely az egyetemi oktatás során létrejövő terveket és koncepciókat erőteljesen közelíti egymáshoz. Érdeemes összevetni a liverpooli egyetem, az ETH, a TU Delft vagy az UCLA hallgatóinak diplomamunkáit, és anélkül hogy ezeket mélységében elemeznénk, az elkészült munkákkal kapcsolatban komoly hasonlóságokat fogunk felfedezni.

Általános visszajelzés az építőtáborok résztvevőitől, hogy a nyári program során, legyen az 10 nap vagy 3 hónap, többet tanultak az építészetéről, mint az egyetem falai között egy év alatt. A hallgatók visszajelzéseit az elmúlt 12 évben az építőtáborokat követően kérdőíves formában mi is visszamértük⁵⁵, és biztonsággal állíthatjuk, hogy **az igény a gyakorlati projektekben való részvételre** folyamatosan jelen van a hallgatókban és a részvétel egyik fő motivációja. Nem állítjuk, hogy a gyakorlati képzés helyettesítheti az elméleti vagy a hagyományos építészeti oktatást, de azt igen, hogy érdemes lenne a kurrikulumban **a jelenleginél sokkal nagyobb teret biztosítani**

⁵⁵ A Hello Wood táborokban a résztvevők elégedettségét minden évben a tábort követően online kérdőív formájában mértük és értékeltük a kapott eredményeket.

a **gyakorlati képzésnek** az oktatás keretei között. Ez azonban rendszer szintű integrációt igényel, nem „ad hoc” feladatokat, hanem olyan **megtervezett építési projektek beemelését** jelentené, melyek az oktatás egyéb feladataival összehangoltan jelennek meg, kölcsönösen támogatva a képzés más területeit. Az ilyen, integráltabb képzés új lendületet adhatna, új vagy inkább újra felfedezhető nézőpontokat emelhetne be a képzésbe, és talán növelhetné az oktatás rugalmasságát, ha úgy tetszik rezilienciáját az előttünk álló gazdasági, környezeti és társadalmi katasztrófákkal szemben.

- B) Az oktatással kapcsolatos megfigyelések mellett érdemes kiemelni a **szociális érzék** jelenlétét. Kétségtelen hogy a TYIN alapításának a megvalósulás megtapasztalásának vágya mellett, a **tenni-akarás** a másik fő mozgatórugója. A fiatal építészek választhattak volna sokkal biztonságosabb környezetet is az építéshez, és könnyedén találhattak volna olyan partnereket, melyek egy komfortosabb és ismertebb környezetet biztosíthatnak vágyaik megvalósításához. A helyszínválasztás okaként a szociális érzéket és a **segítségnyújtás vágyát** tudjuk megjelölni. A globális kommunikációs csatornáknak köszönhetően ma a szegénység és a nyomor is sokkal jobban látható, és a különbség Norvégia és Burma között fájóan nagy, ha valaki e két ország közösségeinek állapotára szociálisan érzékeny alapállásból tekint.

Az **építészet és a szociális érzékenység együttes jelenléte** pedig könnyedén vezeti az építészeket olyan kihívások felé, ahol a **szakmai felkészültséget és szociális érzékenységüket együtt** tudják kamatoztatni. Nem kérdőjelezhetjük meg a TYIN alapítóinak szociális elkötelezettségét, de a megvalósítással kapcsolatban már tehetünk fel olyan kérdéseket, melyek a cselekvő építészet egészére vonatkoztatható kihívásokat és feladatokat vázolnak fel. Azzal a fontos és egyszerű kitételrel, mely a **megvalósuló projektekkal, az építéssel, a jelenléttel és a fizikai munkával** kapcsolatban különösen jól értelmezhető, nevezetesen azzal, hogy csak az nem hibázik, aki nem csinál semmit.

- C) A TYIN tevékenységét a cselekvő építészet jelenségén belül a **kolonialista** címkével láttam el. Ide tartozhat még a nagyok közül **Anna Herringer**, és bizonyos értelemben Francis Kere is, aki ugyan ellentétes irányban mozog, de építészeti képzését Németországban kapta, így ő különösen sok személyes tapasztalattal rendelkezik a két világ közötti átjárást és az attitűdök közötti különbségeket illetően.

A **kolonialisták motivációit és elkötelezettségét** semmiképp nem megkérdőjelezni, sokkal inkább **árnyalni** érdemes.

Először is talán érdemes megemlíteni, hogy a nyomor, a szegénység, vagy a nélkülözés sokkal jobban érzékelhető távolról, mint közelről. Kevesen képesek arra, hogy a szociális feszültségeket közvetlen környezetükben azonosítsák, és ezt összekapcsolják saját szakmai praxisukkal. Jó gyakorlatként itt talán érdemes megemlíteni a Fehér Bori vezette projekteket a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem berkein belül, melyek az országhatáron belül azonosítottak kellemetlen és nagyon

nehéz társadalmi helyzeteket, melyek kezeléséhez lassan évtizedes munkájukon keresztül a mai napig ragaszkodnak. A **szükség** még könnyebben feltárul, ha egy olyan célállomásról beszélünk, melyet aktuálisan valamilyen gazdasági vagy természeti katasztrófa sújt. Az elmúlt évtizedekben erre is számos példát láthattunk, melyekre leglátványosabban a hamarosan bemutatásra kerülő **Architecture for Humanity szervezete** tudott tanulságos válaszokat adni.

A fejlődő, vagy harmadik világ béli építészeti projektekkal kapcsolatban minden jószándék mellett mégis fontos megemlíteni a kolonializmus fogalmát, melynek beemelése a motivációk körében **árnyalhatja a képet és segítheti a megértést**. Ez a **nyugati attitűd** ugyanis olyan félreértésekhez vezet, mint a TYIN első megvalósult munkája, a pillangó-ház. A **forma öncélú a megvalósítás** menetében, elsősorban **az oda érkezők akarata és céljainak megvalósítása a domináns, mely nincs összhangban a helyi igényekkel és lehetőségekkel**. A kolonialista attitűd, mely hordoz magában egy letagadhatatlan felsőbbrendűség érzetét a képzettség, a társadalmi pozíció és a kulturális hagyományoknak köszönhetően, azonban **lassan elkopik, eltűnik** a valóban segíteni akarók munkájában. A TYIN második, már igazi sikert jelentő árvaház projektje sokkal együttműködőbb, sokkal partneribb hangulatban születik, mint a korábbi munka. A **kolonializmust mint az attitűd** fontos elemét a TYIN önreflexív írásaiban nem fogalmazza meg, de önkritikájukban felfedezhető ez a jelenség, és a nehézségek egyik fontos forrásaként azonosítható is.

- D) Végül meg kell említenünk, hogy Yashar Hanstad és Andreas Grøntvedt Gjertsen 11 év működés után, 2019-ben **bezárja a közös irodát**. A bezárás okáról pedig elmondják, hogy a több mint egy évtizedes megfeszített munka sajnos **nem hozott nekik olyan pénzügyi stabilitást**, ami megnyugtatóan fejleszthetővé vagy fenntarthatóvá tenné a vállalkozást. A két alapító úgy érzi, hogy munkájukat olyan területen kell folytatniuk, amivel gazdaságilag és pénzügyileg is képesek lehetnek saját jövőjük megalapozására. Így a rengeteg felhalmozott kapcsolat, és tapasztalat, a számos médiamegjelenés és siker ellenére, **kénytelenek felszámolni a cselekvő építészeti praxisukat**. A jelenség jól érthető a korábban bemutatott relációk tükrében. Céljaik nehezen összeegyeztethetők a kapitalista piacgazdaság célrendszerével, a projektek nehezen finanszírozhatók és megvalósításuk során számtalan olyan munka elvégzésére van szükség, melyek nem tartoznak szigorúan az építészeti szakmagyakorlás területéhez. A cselekvő építészeti praxisok töredezettsége, pontszerűsége, térben és időben korlátozott jellege miatt **projektjük nem fejlődik tovább**, amiben talán a legfájóbb, hogy az **évtizednyi tapasztalat**, melyet az építészetéről, anyaghasználatáról, közösségépítésről és kommunikációról gyűjtöttek, **elvész, vagy legalábbis erősen korlátozott formában él tovább**. A cselekvő építészeti projektek igazi lényege ugyanis nehezen olvasható ki a kiadott könyvekből, a rögzített előadásokból, vagy az interjúkból és újságcikkekből. Hiszen ahogy később látjuk majd, **ezek a tapasztalatok a megélésen, a projektben-benne-levésben, és a részvételen keresztül tárulnak fel**, és a megismerésnek ez a módszere nehezen átadható.

1.8.2. Hibrid/átmeneti praxisok - Shigeru Ban

A Pritzker-díjas építésről a bevezetőben már röviden szót ejtettünk. Munkája nem csak azért érdekes, mert sztárépítészként számos felületen képes kapcsolódni a cselekvő építészeti jelenségekhez, hanem azért is, mert munkássága koherens és képes arra, hogy a cselekvő építészeti projektekben létrejött innovációit később a piaci megrendelések során tovább fejlessze, és a nagyobb léptékű munkákba is beemelje. Ban építészeti gyakorlatában ideális **egyensúlyt teremt a szociális fókusz és a piaci megkeresések között**. Talán mondhatjuk, hogy **működése modell értékű**, hiszen úgy képes a cselekvő építészeti projektek létrehozására, hogy ezzel szorosán összefűzve nagy sikerű, piaci értelemben is jól értelmezhető vállalkozást épít. Ez a **kettősség, és e két tevékenység egymás-mellettsége és egymásra hatása** talán olyan példaként is értelmezhető, melyet érdemes később alaposabban elemezni és követni.

Ban 1994-ben a ruandai polgárháború elől menekülők számára tervezi meg **papírcsövekből összeállított menekültszállását**. A szálláshelyet ezt követően folyamatosan fejleszti, 1995-ben azoknak a vietnámi menekülteknek is felépíti, akiknek a japán kormány már nem tud más ideiglenes szállást biztosítani. A papírcsövekből álló konstrukciót léptékében is tovább gondolja, és diákjaival felépíti a **Takatori papírcső-templomot**. A Great Hanshin földrengés 1995. januárjában, az eredetileg itt álló katolikus templomot teljesen elpusztítja, s ennek helyére kerül a Ban és hallgatói által tervezett és épített papírcső-templom.

A templom építésének tapasztalatai alapján Ban úgy dönt, hogy létrehoz egy építészeti alapítványt, a **Voluntary Architects Network-öt (VAN)**, mellyel célja, hogy kialakuljon egy olyan **építészeti közösség**, mely képes a **katasztrófa sújtotta területeken élők** igényeit **azonnali építészeti megoldásokkal** támogatni. A VAN 1999 és 2004 között több helyszínen is tevékenyen megjelenik. Ideiglenes szálláshelyeket épít Törökországban, Nyugat-Indiában, és Sri Lankán is, majd a 2008-as sichuani földrengést követően egy ideiglenes iskolaépületet is felépítenek. 2009-ben az olaszországi L'Aquila városát szintén földrengés sújtja. Ban a japán állam támogatásával úgy dönt, hogy a zenei életéről jól ismert város rehabilitációjához egy új, szintén papírcsövekből tervezett hangversenytérmet felépítésével járul hozzá. Így születik meg a l'Aquila-i koncertterem, mely talán a VAN egyik legszebb építészeti projektje. 2010-ben a Haiti földrengést követően jelennek meg újra a papírcsövekből összeállított menedékszállások.

Ban egy minden helyzetben jól felépíthető rendszert tervez. A papírcsövek egyedi impregnáló felületkezelést kapnak, s ennek köszönhetően időjárásállóak és tartósak lesznek. A csövek könnyűek, jól szállíthatóak és egyszerűen installálhatóak, geometriájuknak köszönhetően pedig nagy szilárdsággal rendelkeznek. Az ideiglenes szálláshelyek alapozását többnyire sörösrekeszek adják, melyeket a helyszínen található anyagokkal, kövekkel, murvával, vagy épp homokkal töltenek meg, így biztosítva az épületnek az aléptményt és a kellő súlyt. A pavilonok vászontetőt kapnak, ami szintén kis helyen szállítható és könnyen installálható.

Ecuador, Paper Temporary House, kredit: Shigeru Ban⁵⁶

Ecuador, Paper Temporary House, kredit: Shigeru Ban⁵⁷

⁵⁶ Lásd: http://www.shigerubanarchitects.com/works/2016_Ecuadorproject/index.html (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁵⁷ Lásd: http://www.shigerubanarchitects.com/works/2016_Ecuadorproject/index.html (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

A papírcső építészeti projekt mellett a VAN több olyan helyszínen is dolgozik, ahol meglévő tereken belül alakítanak ki a minimális privát szférát megteremtő ideiglenes lakóegységeket, vagy részt vesznek az újjáépítés előkészítésének tervezésében.

Ban talán az első, akit a Pritzker nyíltan **társadalmilag elkötelezett munkásságáért** is díjaz. Ez az első pillanat (2014), amikor az építészeti Nobel-díjként is emlegetett díj döntnök bizottsága úgy dönt, hogy érdemes az **építészet társadalmi szerepvállalásáról, szociális feladatairól** beszélni, és a díj kapcsán ezt a **témát az építészeti közéletbe beemelni**. Ban munkája pedig nagyon jó kiindulópont ehhez a diskurzushoz. A már említett egyensúly okán kiváló példaként tekinthetünk rá, és általa közvetíthetjük azt a lehetőséget, mely nem zárja ki a **szociális érzék beemelését** egy gazdaságilag is fenntartható és sikeres építészeti működésbe.

1.8.3. Építészet és aktivizmus – Andrés Jaque és az Office for Political Innovation

Bryan Bell és Katie Wakeford szerkesztésében 2008-ban jelenik meg az *Expanding architecture design as activism* című tanulmánykötet, mely az építészet, és annak társadalmi szerepvállalásának kapcsolatát járja körül. Manifesztumukat az építészet szerepvállalásával kapcsolatban így fogalmaznak⁵⁸:

*„Az építészet politika, az építészet erő, és eljött az idő, hogy egy olyan ideológiai alapokon szerveződő építészet szülessen, mely tesz a jólétért.”*⁵⁹

A szerzők sürgetik a mára már szinte teljesen apolitikussá vált építészet újabb politikai szerepvállalását, annak érdekében, hogy az építészet újra képes legyen hatással lenni a társadalmi folyamatokra, és képes legyen hozzájárulni egy igazságosabb világ megszületéséhez. Könyvükben számtalan olyan példát mutatnak be, melyek szinte kivétel nélkül illeszthetők az általam létrehozott **cselekvő építészet** kategóriájához. Úgy gondolják, hogy ezek lehetnek azok a kezdeményezések, melyek mentén az építészet újra közelebb kerülhet a döntéshozói hatalomhoz, és melyeken keresztül a nyugati világ vezetői újra meghallhatják az építészek elképzeléseit egy igazságosabb világ építésének lehetőségeiről.

José L.S. Gámez és Susan Rogers a kötet bevezető szövegében az építészet oktatás- és a szakmagyakorlás politikai szerepvállalását sürgeti, és keresi azokat az analógiákat, melyek ennek lehetőségét igazolni vagy alátámasztani hivatottak. Állítják, a korai modern mozgalom tiszta alapállással és egyértelmű politikai szándékokkal kezdte meg működését, ahol a

⁵⁸ José L.S. Gámez - Susan Rogers: *An Architecture of Change*; Bryan Bell - Katie Wakeford (eds.): *Expanding architecture design as activism*. New York, 2008, Bellerophon Publications, Inc., 1 p.

⁵⁹ „Architecture is political. Architecture is powerful. The time is right for an ideological architecture that does good by being good.” (Ford. a Szerző)

politikai állásfoglalás egyértelmű és fundamentális részét képezte a szakmagyakorlásnak és az építészet oktatásának egyaránt, s az **építészetet egy vágyott társadalmi egyenlőség megteremtésének szolgálatába** állították.⁶⁰ És valóban, a korai modernben az építészet talán soha nem látott módon a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok részesévé válik.

Az építészek, a társadalmi egyenlőség megteremtésének reményében, a lakhatás égető kérdései felé fordulnak, és olyan projekteket hoznak létre, mint például Walter Gropius Dessau-Történ-i ingatlanfejlesztése, Le Corbusier Marseille-i nagy lakóháza, vagy épp Oscar Stonorov és Alfred Kastner építészek Carl Mackley épülete Philadelphiában.

Létrejön a **CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne)**, azaz a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa, melynek célja az építészet társadalmi és gazdasági szerepének helyreállítása, valamint az, hogy **az építészek széleskörű összefogásán** keresztül olyan kérdésekre adhassanak hatékony válaszokat, melyekre az egyes alkotók elszigetelten nem képesek.

Megalakul a **bauhaus**, melyet 1928 és 1930 között Hannes Mayer igazgat, aki a **tömegek élet- és lakhatási minőségének javítását** kiemelten fontos feladatnak tekinti. Különös figyelmet szentelt emellett az **ipari forradalom és a kézművesség** között kialakult és egyre erősödő feszültségnek, illetve az urbanizációs folyamatoknak köszönhetően létrejött és egyre mélyülő lakhatási válságnak. Mayert végül épp e különösen erős társadalmi elkötelezettsége miatt menesztik majd pár évvel később 1933-ban az erősödő nemzeti szocialista kormány és az egész iskolát gyorsan be is zárátja.

José L.S. Gámez és Susan Rogers úgy véli, hogy **egy ideológiai alapokra helyezett** építészeti gondolkodás erős háttérrel biztosíthatna ahhoz, hogy az építészetet, mint szakmát megerősítsék, és újra közelebb vigyék a döntéshozói folyamatokhoz annak érdekében, hogy a korai modern céljaihoz hasonló építészeti sikereket lehessen elérni. A szerzők az **építészet kiterjesztésének szükségzerűsége** mellett érvelnek, s a lehetőséget a szociálisan elkötelezett építészeti projektek azon részében látják, melyeket „cselekvő építészetként” definiálnak. Véleményem szerint azonban a korai modern és politikai, gazdasági környezetének viszonya alapvetően tér el a 21. századi cselekvő építészeti projektek és az őket körülvevő politikai és gazdasági jelenségek viszonyától.

A modern mozgalom olyan korban születik, amelynek szemléletmódja illeszthető (egy darabig) a politikai kurzusok elképzeléseibe. Építészeti koncepcióik megfeleltethetők az akkor jellemző társadalmi mozgások okozta kihívásoknak. A modern olyan korban születik, melyben a városok robbanásszerű növekedésével párhuzamosan, vagy ennek köszönhetően, a technológiai innovációk elsősorban az építőipar területén összpontosulnak, s az építészet az új társadalmak felépítésének valóságos, és átvitt értelemben is szimbólumává válik. De ami ennél talán sokkal fontosabb az az, hogy a modern olyan technológiai megoldásokkal: sorolható építési rendszerekkel, magas-ház-építési technológiákkal, új építőanyagokkal, és sokoldalú tér-koncepciókkal rukkolt elő, melyek az egyre erősödő piacgazdaság számára nagyon is jól értelmezhetőek. A modern szociális törekvései olyan fejlesztéseket eredményeznek, melyek felhasználhatósága egyáltalán nem korlátozható a társadalmi egyenlőség jegyében születő projektekre, épp ellenkezőleg, hatékonyan, és nagy

⁶⁰ José L.S. Gámez - Susan Rogers: *An Architecture of Change*; Bryan Bell - Katie Wakeford (eds.): *Expanding architecture design as activism*. New York, 2008, Bellerophon Publications, Inc.

léptékben alkalmazhatóak az ingatlanbefektetésekkel és fejlesztésekkel kapcsolatban is. A robbanásszerű fejlődésnek egyik fontos kiindulópontja a tőke szerkezetének átalakulása, és az ingatlanvagyon ebben elfoglalt helyzete. Piketi tanulmányaira alapozva azt láthatjuk, hogy míg korábban a föld tulajdon, addig a huszadik század elejére **az ingatlan** válik a nemzeti tőke egyik legfontosabb alkotóelemévé, s így a befektetések kiemelt célirányává is egyben.

A modern kétségtelenül társadalmilag felelős vállalásait végül teljesen bekebelezi a kapitalista rendszer, s kiszorít minden egyéb felhasználási lehetőséget és területet, így a közösségi eszméket és célokat is.

Az építészet olyan típusú kiterjesztését a 21. században, melyet José L.S. Gámez és Susan Rogers vizionál, azért is nehéz elképzelni, mert az általuk hivatkozott szociálisan elkötelezett építészeti projektek már kiinduló pontjukban is alapvetően különböznek a modern mozgalomtól. Ahogy azt már korábban bemutattuk, a cselekvő építészet **reaktív pozíció**t vesz fel. Karaktere az új társadalmi mozgalmakéhoz hasonlóan alakul. Nincs átfogó szervezet, amely képes lenne céljaikat összehangolni, nincs egy olyan egység, mint a modern CIAM, amely évtizedeken át törekedett a modern építészeti mozgalom céljait és irányait kézben tartani. Fontos azt is látni, hogy a modern nem alakította a gazdasági és politikai trendeket, hanem inkább szépen illeszthető volt azokhoz. Ugyanez sajnos a cselekvő építészeti projektekről a 21. században nem igazán mondható el. Ahhoz, hogy a vágyott gazdasági és politikai szerepvállalás bekövetkezhessen, a politikai és gazdasági trendeknek kell olyan jelentősen változniuk, hogy céljaik megvalósíthatóságával kapcsolatban felfigyelhessenek a cselekvő építészeti jelenségekre, és azokat intenzívebben beemelhessék a közösségi élet szervezésének folyamatába. Erre talán még lehet is esély a következő évtized folyamán...

Ezt a rövid összehasonlítást azért tartottam fontosnak, mert így a cselekvő építészet jelenségét és karakterét egy másik nézőpontból is megvizsgálhatjuk, és pontosabban elhelyezhetjük az építészet területén belül, valamint jobban ráláthatunk a társadalmi és gazdasági folyamatokban elfoglalt helyzetére. Ezt követően vegyük szemügyre, milyen politikai, társadalmi célokat vállal ma fel a cselekvő építészet?

Andrés Jaque 2003-ban alapítja meg az Office for Political Innovation-t, azaz az „Iroda a politikai innovációért” nevű építész vállalkozását. Jaque sokoldalú személyisége a new york-i és a madridi építészeti közéletnek. A mindkét szintéren, Madridban és New York-ban is egyaránt jelen levő iroda az építészeti projektek megvalósítása mellett sokat publikál, és részt vesz az építészeti oktatásban is. Jaque a Columbia egyetem Graduate School of Architecture, Planning and Preservation tanszékén az Advanced Architectural Design Program vezetője, emellett tanít a Princeton Egyetemen és a Cooper Union-on.

A stúdió munkái erősen kísérleti jellegűek, **experimentálisak**, és valóban számos társadalmi és politikai kérdéskört járnak körbe. Foglalkoznak például az **IKEA** globális jelenségével, az építészetben elfoglalt helyével, és ezen keresztül az életterek szabadon formálásának lehetőségeivel. Beemeli munkájába a **szexualitást** és annak tereit, és ezeket különböző művészeti installációkon keresztül a legkülönfélébb társadalmi környezetben vizsgálja. Foglalkozik a **mozgássérültek és egyéb hendikeppel** élők térhasználati lehetőségeivel, egyszóval számos olyan témával, melyek valóban a politikai és társadalmi közbeszéd fontos elemei. Ezeket a kérdéseket mind az **építészet és a téralkotás** viszonyában vizsgálja és gyakran provokatív módon igyekszik ezek építészeti relevanciáját megteremteni.

Jaque egyik korai munkája az **Escaravox**, melyet 2012-ben installál a madridi Matadero-n. A két darab, egyenként 40 méteres feszített szerkezet egy ideiglenes térlefedés, melyet hang és fénytechnikával szerelnek fel, s mely **spontán közösségi találkozóknak**, eseményeknek biztosít **mobilitási helyszínt**. Az **installáció** szerkezetét a tömeggyártásban elérhető alapelemekből állítják elő, így maga a struktúra is relatív olcsón felépíthető és adott esetben elbontható. A két elem kerekre helyezésével pedig az ideiglenes terek mobillá is válnak, azaz szükség esetén a felhasználói igényeknek megfelelően könnyen alakíthatók, ártendézhetőek. Az installációt Madrid régi vágóhid területén helyezik el, mely a kortárs művészetek és kulturális élet egyik fontos helyszíne. A látogatók szabadon használhatják a teret, és annak minden infrastruktúrája elérhető azoknak, akik valamilyen eseményt szeretnének megvalósítani a helyszínen.

Az iroda másik működési helyszíne New York, ahol 2015-ben Jaquet és csapata megnyeri a **MoMA PS1** által kiírt építészeti pályázatot. A helyszín önmagában is érdekes a cselekvő építészet vizsgálata szempontjából, hiszen a brooklyn-i kiállítóhely hosszú évek óta teret biztosít a legprogresszívebb építészeti projektek megvalósításának. A PS1 udvarán minden évben megépül egy olyan experimentális építészeti projekt, amely valamely fiatal new york-i székhelyű iroda munkája. Ezt a pályázatot nyerte meg Jaque 2015-ben és felépítette a **COSMO** névre keresztelt installációját.

Ez egy olyan kísérleti installáció, melynek célja, hogy **láthatóvá tegyen egy, a városban és az épületekben rendszerint rejtett rendszert, a víz körforgásához** kapcsolódó infrastruktúrát. A COSMO célja hogy beemelje a társadalmi és politikai közbeszédbe a **vízhasználattal, víztisztítással és újrahasznosítással** kapcsolatos kérdéseket, és megnyisson egy **szélesebb társadalmi vitát** a lehetséges megoldásokat illetően.

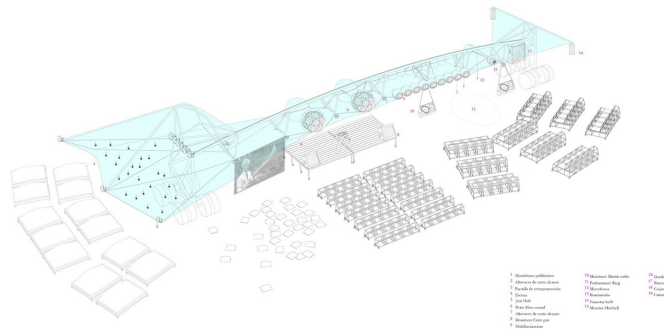
A COSMO vezetékében közel 1000 liter víz cirkulál, és számos szakember bevonásával ebben a körforgásban olyan organikus elemeket, algákat és baktériumokat helyeztek el, melyek a **szennyezett vizet** a rendszeren történő végighaladása során megtisztítják, és **újra felhasználhatóvá** teszik. A projekthez kapcsolódóan számos nyilvános bemutatót, és a résztvevő szakemberek bevonásával több szakmai konzultációt is szerveznek a látogatók számára, hogy segítsék a **jelenség** jelentőségét megértetni, a **közbeszédbe** vagy gondolkodásba **beemelni**.

Jaque munkái erősen konceptuálisak, megértésük odafigyelést, és talán szakmai felkészültséget is igényelnek. Nem közvetlenül veszélyhelyzetek vagy katasztrófák, esetleg más kontinensek nélkülöző lakóinak alapvető igényeinek kiszolgálására jönnek létre. Jaque munkái saját környezetének társadalmi és politikai kérdéseit és kihívásait vizualizálja, s elméleti **eszmefuttatásait az installációkban térré formálja**. Az **építészetet** valóban mint a **kommunikáció eszközt** használja.

A megépült projektek vagy installációk funkcionalitása számos ponton kritizálható vagy megkérdőjelezhető, de ezeknek az alkotásoknak ezen funkciói nem képezik kizárólagos célját. Sokkal inkább szólnak a Jaque-t körbe vevő politikai és gazdasági környezet anomáliáiról és kihívásairól. Jaque munkái jól illeszthetők a cselekvő építészet definíciójához, és azzal a céllal jönnek létre, hogy a fontosnak tartott, társadalmi vagy politikai kérdéseket az építészet eszközével eljuttassanak a társadalom szélesebb rétegeihez.

Escaravox, Madrid, kredit: Office for Political Innovation⁶¹

Escaravox, Madrid, kredit: Office for Political Innovation⁶²

⁶¹ Lásd: <https://officeforpoliticalinnovation.com/work/escaravox/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁶² Lásd: <https://officeforpoliticalinnovation.com/work/escaravox/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Cosmo, New York, kredit: Office for Political Innovation⁶³

Cosmo, New York, kredit: Office for Political Innovation⁶⁴

⁶³ Lásd: <https://officeforpoliticalinnovation.com/work/cosmo-moma-ps1/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁶⁴ Lásd: <https://officeforpoliticalinnovation.com/work/cosmo-moma-ps1/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Az Office for Political Innovation teljes portfóliója kétségtelenül a határok feszegetésére helyezi a hangsúlyt, kizárólag hagyományos építészeti nézőpontból nehezen is értelmezhető. Az elkészült projektek olyan **politikai témák térbeli megvalósításai**, melyeknek vannak építészeti relevanciái.

Andres Jaque mellett természetesen több olyan alkotót is meg kellene említenünk, akik önmagukban szintén képesek lennének e csoport bemutatására. Ilyen lehetne például a berlini Raumlabor vagy a francia Exyst, melyek experimentális munkáikat Jacque-hoz hasonló célok mentén szervezik, és hasonló módszerekkel és környezetben valósítják meg.

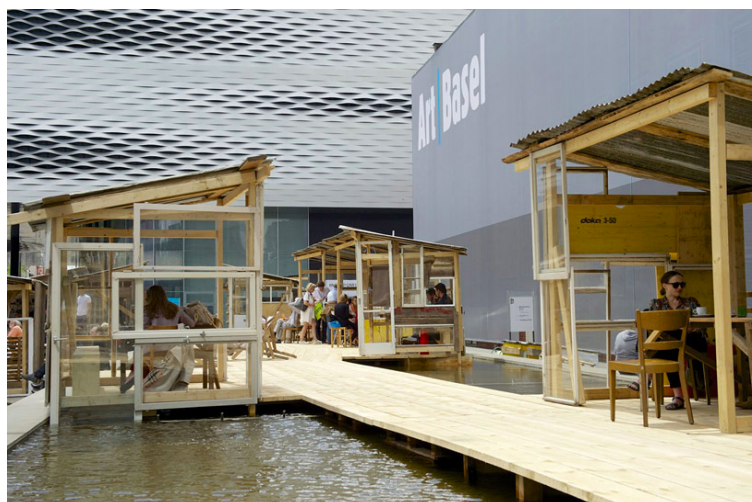
1.8.4. Cselekvő építészet és képzőművészet - Thomas Hirschhorn és a Gramsci monument

A képzőművészet és a cselekvő építészet kapcsolata néhány installáció kapcsán egyszerűen formai hasonlóságuk, léptékük, vagy anyaghasználatuk okán tárgyalhatóak itt egy helyen. **Tadashi Kawamata** nagyvárosi környezetben elhelyezett **lombházai** például szinte azonnal felvetik az összekapcsolhatóság gondolatát. A képzőművészet eszközeivel teremtenek olyan kontrasztot, amely reprezentálja az épített környezet szélsőségeit. Jó példa erre a párizsi Pompidou központon elhelyezett apró fa szerkezetei. A két építészeti minőség egymás mellé helyezésével kitapinthatóvá válnak a különböző társadalmak élettere közötti különbségek. A művész **az építészet manifesztumait** használja arra, hogy az a különbségeket és az ellentmondásokat reprezentálja. Kawamata 2013-ban az Art Basel keretein belül használt, helyben talált hulladék anyagokból felépítette Favella Cafe projektjét. A svájci épített környezettel kontrasztba állított „tákol” terek a Pompidoun elhelyezett lombházakhoz hasonlóan erős kontrasztot hoztak létre az épített terek minőségét illetően. A Favella Café direktbb, és már több mint művészeti installáció, legalább annyira tekinthető épületnek vagy pavilonnak, mint művészeti objektnek, s így a két diszciplína közötti határ elmosódik. Az ilyen és ehhez hasonló alkotásokkal kapcsolatban, épp a határok elmosódásának köszönhetően az értelmezési keret definiálása jelenti a fő problémát. Képzőművészetként vagy építészeti alkotásként kell közelítenünk az elkészült projekthez?

Hogyan értelmezhető, ha az egyik, és hogyan, ha a másik kategóriához kapcsoljuk? A cselekvő építészet fogalmának megalkotásával talán épp az ilyen jelenségekkel kapcsolatban tudunk egy fontos értelmezési keretet felállítani. Kawamata használható objektet, funkcióval feltöltött építményeket hoz létre képzőművészeti igényességgel. Célja a társadalmi mozgalmakhoz hasonlóan az, hogy beemeljen egy számára fontos társadalmi problémát egy közösség hétköznapijaiba. A Favella Cafe célja hogy testközelbe hozza azokat a drámai jellegzetességeket, amelyek a favellákat és az ott élők életét jellemzi. Sajnos a Favella Café elveszíti azt az erős karakterét, amit például a Pompidoura helyezett lombház képvisel. A Favella Caféból hiányzik minden, ami egy valódi favella része lehet, de a projekt ellentmondásaival együtt jól illusztrálja, hogy a cselekvő építészet milyen sok irányból megközelíthető és feldolgozható.

Favela cafe, Basel, Tadashi Kawamata, kredit: Art Basel⁶⁵

Favela cafe, Basel, Tadashi Kawamata, kredit: Art Basel⁶⁶

⁶⁵ Lásd: <https://www.designboom.com/architecture/favela-cafe-by-tadashi-kawamata-occupies-art-basel/>
Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁶⁶ Lásd: <https://www.designboom.com/architecture/favela-cafe-by-tadashi-kawamata-occupies-art-basel/>
Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Kawamata mellett Thomas Hirschhorn Gramsci Monumentjéről⁶⁷ érdemes még pár szót ejteni, hogy a cselekvő építészet és képzőművészet kapcsolatát tovább szövhessük. Antonio Gramsci (1891 - 1937) olasz marxista filozófus, nyelvész, újságíró, író és teoretikus, alapítója és szerkesztője az *Ordine Nuovo* (Új rend) című hetilapnak, melynek jelmondata:

*„Műveld magad, mert szükségünk van a teljes tudásodra! Rázd föl magad, mert szükségünk van a teljes lelkesedésedre! Szervezd magad, mert szükségünk van a teljes erődre!”*⁶⁸

Hirschhorn kedvenc filozófusának, Gramscinek dedikálja ideiglenes emlékművét, amelyet 2013-ban Bronx egyik legszegényebb és szociálisan erősen elmaradott közterén épít fel. A Gramsci Monument nem egy hagyományos értelemben vett emlékmű, olyan ideiglenes köztéri projekt, amely a névadó szellemiségét és társadalomelméleti céljait igyekszik újra életre kelteni. Az emlékü, valójában egy ideiglenes épített környezet, hogy egy újabb kapcsolódást is beemeljünk. Talán azt is mondhatnánk, hogy egy fesztiválhelyszín, de közben ennél mégis csak több. A felépített fedett-nyitott terek, a kialakított hidak és közösségi céloknak dedikált újra keretezett közterek egy élő közösségépítő projekt helyszíneit alkotják. S bár Hirschhorn minden interjújában leszögezi, hogy ez egy képzőművészeti projekt és nem egy közösségépítő vállalkozás, az állítása erősen megkérdőjelezhető. Annyi minden esetre bizonyos saját nézőpontjától távolabb lépve, hogy a Gramsci Monument egyértelműen értelmezhető **participatív kísérleti építészeti projektként** is. Az emlékmű egy folyamatosan növekvő, hosszú heteken át működő épített köztér, ahol a legkülönbözőbb funkciók kapnak helyet. Könyvtárat, büfét, bár, számítógépes játékkeret, játszóteret és a közösségépítés tereit hozták létre benne. A helyszínen folyamatosak az események, koncertek, viták, közös étkezések és mindemellett még performanszok is lezajlanak. Az építmény tereit maga Hirschhorn és a helyben lakók hozzák létre, ki-ki a maga képességeinek megfelelő feladatokat vállalva. Az egyes elemek egymás mellett, egymást támogatva jönnek létre, és kialakul egy igen izgalmas, építészeti szempontból is érdekes és jól vizsgálható térszerkezet. A Gramsci emlékmű bár képzőművészeti indíttatású, mégis számtalan ponton kapcsolódik a cselekvő építészet kategóriájához. A jelenlétre, a részvételre és a benne-levésre alapoz. Szigetszerű és ideiglenes, azaz térben és időben is erősen korlátozott. A résztvevők saját maguk építik fel, saját igényeikre szabva és saját erőforrásaiknak megfelelően. A projekt a helyszínen alakul, reagál a környezeti hatásokra, folyamat alapú, azaz legfontosabb elemei a létrehozás közben alakulnak ki, öltenek végleges formát. Célja egy hátrányos helyzetben lévő **közösség összetartozásának és identitásának erősítése**ként is értelmezhető. Illetve a szellemi és fizikai munkára, mint a megismerés fontos eszközére tekint.

A Gramsci Monument fontos példa arra, amikor a cselekvő építészet határait próbáljuk megfogalmazni. Arra mutat rá, hogy a bár létrehozott alkotást az építészet felől is megközelíthetjük, az mégsem kizárólag az építészet halmazához köthető, hanem áthallások fedezhetők fel az emlékmű vizsgálata kapcsán például a képzőművészettel kapcsolatban is. Sem Kawamata, sem pedig Hirschhorn nem tartja magát építésznek, de gondolkodásuk és a vizsgált téma megközelítése nagyon is közel hozza őket a cselekvő építészet fogalmához.

⁶⁷ Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=O5yyegM2u88/> (Letöltés ideje: 2022.11.20.)

⁶⁸ Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Antonio_Gramsci?fbclid=IwAR2m8KYg7one7ru8K2BfcJYkkzKiYDi80eqJoJ_ZpuiTvVeO5L-mWj3m6os/ (Letöltés ideje: 2022.11.20.)

Gramsci Monument, New York, kredit:Thomas Hirschhorn⁶⁹

Gramsci Monument, New York, kredit:Thomas Hirschhorn⁷⁰

⁶⁹ Lásd: <http://www.thomashirschhorn.com/gramsci-monument/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁷⁰ Lásd: <http://www.thomashirschhorn.com/gramsci-monument/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

1.8.5. Cselekvő építészet és oktatás – a Rural Studio

Mielőtt rátérnénk a Rural Studio rövid bemutatására érdemes kitérni néhány olyan jelenségre, melyek a cselekvő építészet előképeiként is értelmezhetőek.

1964 novemberében nyílik a new york-i MoMA-ban az *Architecture without architects* című kiállítás, amelyben a kurátor fotográfus **Bernard Rudofsky** olyan projekteket gyűjt össze szerte a nagyvilágból, melyek helyhez kötöttek hagyományos építőanyagokkal, és a helyi közösség tradícióira és tapasztalataira épülnek. Együtt élnek és lélegeznek a környezettel a természeti adottságokkal, és formavilágukat, meghatározó karakterjegyeiket a fent felsorolt szempontok organikusan alakítják.

Rudofsky maga így írt erről:

„Sok mindent tanulhatunk attól az építészettől, amely akkor született, amikor az még nem vált tudománnyá vagy szakmává. A kiállítás főszereplői itt azok a képzetlen építők, melyek más és más helyeken, és más és más korokban alkotva bizonyították tiszteletre méltó tehetségüket, mellyel épületeiket a természettel harmóniában valósították meg. Ahelyett, hogy a természettel harcolnának, ahogyan azt mi tesszük, ők elfogadták a klíma szeszélyeit és a környezet sajátos adottságait.”⁷¹

Rudofsky projektje a késői modernre adott kritika, és az egyik első olyan építészeti tabló, amely a modern mellett a vernakuláris építészet erényeit és a helyi tudások értékeit hangsúlyozza az uniformizált építészeti trendek globális elterjedésével szemben. A kiállítás a MoMA azóta is egyik legsikeresebb és leglátogatottabb tárlata, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az **építészetről, az építésről, valamint az épített környezet és a természet viszonyáról** nyitottabban kezdjünk el gondolkodni.

Talán ennek a kiállításnak is köszönhető, hogy az amerikai „ellenkultúra” részeként 1968-ban kaliforniában megjelenik az első *Whole Earth Catalog*, amely a cselekvő építészet viszonylatában talán az egyik, ha nem a legizgalmasabb előképnek tekinthető kiadványsorozat.

A Stewart Brand 1968 és 1972 között évente néhány alkalommal jelenteti meg a kérdéses kiadványt, amely esszéket, leírásokat tartalmaz. A *Whole Earth Catalog* szerkesztői fókuszában az **önfenntartás, az ökológia, a különböző alternatív oktatási - tanulási rendszerek** és lehetőségek, valamint a DIY, azaz a **Do It Yourself** fogalmi állnak. Másik fő iránya a **termékértékelések, és bemutatások**, ahol gyakran **maguk az olvasók** készítik el egy hasznosnak ítélt tárgyról személyes tapasztalataikon nyugvó beszámolóikat. Az „access to tools” később a magazin szlogenjévé is válik.

Érdekességképpen Steve Jobs így írt a kiadványról:

⁷¹ „There is much to learn from architecture before it became an expert’s art. The untutored builders in space and time - the protagonists of this show - demonstrate an admirable talent for fitting their buildings into the natural surroundings. Instead of trying to “conquer” nature, as we do, they welcome the vagaries of climate and the challenge of topography.” (Ford. a Szerző) Bernard Rudofsky: *Architecture without architects*. New York, 1964, The Museum of Modern Art, 4 p.

„Mikor fiatal voltam volt egy elképesztő kiadvány, a *The Whole Earth Catalog*, ami az én generációm egyik bibliája volt. Olyan volt, mint ma a google csak papírkötésben és 35 évvel korábban. Idealista volt, tele érdekes és ügyes szerszámokkal és nagyszerű ötletekkel.”⁷²

A katalógus 1969-es számában úgy definiálja magát mint valami, ami segít abban, hogy **új termékekhez hozzáférhessünk** és azokat alaposan megismerhessük. Egy termék pedig akkor szerepelhetett a katalógusban, ha egyértelműen hasznos, valamilyen módon kapcsolható egy független oktatási stratégiához, magas minőség jellemzi, de emellett megfizethető, egyelőre még nem széleskörben ismert, nem elterjedt, és mégis könnyen elérhető és megrendelhető. Olyan termékeket promotált és tett láthatóvá, melyek elképzeléseik szerint **a világ fizikai vagy anyagi részének jobb vagy okosabb használatát segítették elő**. A termékbemutató mellett a szerkesztői szövegek összeválogatását is hasonló **holisztikus szemlélet** határozta meg. A kiadvány olyan szerzőktől jelentetett meg szövegeket, akiknek egy jó részét már mi is idéztük ebben a dolgozatban. Victor Papanek, Ernst F Schumacher, Lao-Ce, Marshall McLuhan vagy Henry David Thoreau gondolatait is megismerhette az olvasó az egyes számokból.

Brand a katalógus legfontosabb témacsoportjait is meghatározza, amelyek az „understanding whole system”, „shelter” a „land use, industry” a „craft”, a „community, nomadics”, a „communication” és a „learning” lettek. A kiadvány minden témacsoporton belül arra törekedett, hogy megkeresse és a közönség elé tárja a legjobb könyveket, eszközöket és szerszámokat.

A *Whole Earth Catalog* 1972 után már csak nagyon ritkán jelent meg, de működésének intenzív 4 éve alatt komoly hatást gyakorol a fiatal amerikaiakra és természetesen befolyása, és a rajta keresztül közvetített gondolatok hatása megjelenik az amerikai építészeti oktatásban is.

Erről az izgalmas, összetett területről egy másik érdekes alkotópárost szeretnék az Önök figyelmébe ajánlani. **Steve Badanes** és **John Ringel** építészek azok, akik pár év közös terepmunkát követően 1972-ben megalapították a **Jersey Devil Design and Build Studio-t**, melyhez alig pár évvel később a harmadik meghatározó szereplő, Jim Adamson is csatlakozik.

A stúdió ma is működik, alapítói a nyári egyetemi programok és egyéb **„design and build projektek”** mellett többek között a Princeton Egyetemen, az MIT-n, a Washingtoni vagy a Miami Egyetemeken tanítanak. Munkásságukról, eredményeikről, és módszertanukról Charlie Hailey írt összefoglaló kötetet, melyet a Princeton Architectural Press jelentetett meg 2016-ban. Az alapítók úgy gondolják, hogy az építész feladata nem ér véget az íróasztalnál, hanem a terepen az építkezés helyszínén folytatódik. Ők azok, akik a „design and build” úttörői az Egyesült Államokban, és akik képesek ezt a szemléletet az egyetemi oktatási rendszerbe elsőként integrálni. A Jersey Devil az **elmélet és a gyakorlat egymás-mellettiségében** hisz.

A terepmunkát épp olyan fontosnak tartja, mint az elméleti felkészültséget. Építési és oktatási

⁷² „When I was young, there was an amazing publication called *The Whole Earth Catalogue*, which was one of the bibles of my generation ... It was sort of like Google in paperback form, 35 years before Google came along. It was idealistic and overflowing with neat tools and great notions.” (Ford. a szerző) Lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/Whole_Earth_Catalog/ (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

módszertanukat számtalan kisebb nagyobb projekten keresztül tökéletesítik és tematizálják. A **feladatokat pedig 10 kategóriába**, a tapasztalás, a képességek, az önfenntartás, a rugalmasság, a tolerancia, a következmények, a politika, a közösség, a jó élet és a reflektív építés fogalmai köré csoportosítják.

Munkájuk és módszertanuk óriási hatást gyakorol arra a folyamatra, melynek eredményeképpen a „design and build” az egyetemi oktatási rendszerekbe is beépült. Közvetlen és személyes **részvételükkel és támogatásukkal születik meg** a cselekvő építészet szempontjából talán az egyik legkomplexebb és legnagyobb hatású egyetemi program, az **alabamai Rural Studio** is.

A **Rural Studiot Samuel (sambo) Mockbee** (1944 - 2001) és **Dennis K. Ruth** (1944 - 2009) alapította meg 1993-ban az Auburn Egyetem építészeti intézetének tervezés és tájépítész szakán belül, annak külső helyszínén működő „Design and Build” programjaként, az Alabamai Egyetem Építészeti Intézetén belül.

Ketten létrehoztak egy „off-campus”⁷³, mely Alabama Hale megyéjében a Fekete Övnek nevezett térségben kezd meg működését. Céljuk, hogy a jellemzően elszegényedett és szociálisan erősen hátrányos helyzetű kistelepülések lakói számára fejlesszenek, tervezzenek és építsenek **egészségesebb és élhetőbb környezetet**.

A Studio az alapítástól napjainkig több mint 200 megvalósult projektet és több mint 1200 résztvevő egyetemi hallgatót tudhat maga mögött. Munkájuk során az elméleti és gyakorlati képzés párhuzamosságára helyezik a hangsúlyt, és a tervezés mellett a közösségépítésben való személyes részvételt és a kliensekkel történő személyes kapcsolatfelvételt és konzultációs folyamatot propagálják.

Egyik ikonikus munkájuk egy több éven át futó projekt, mely a „**20K HOUSE**” nevet kapta. A projekt azzal a szándékkal jött létre, hogy kifejlesszenek egy olyan modell-ház prototípust, amely 20.000 dollárból megvalósítható. Az eredeti tervek szerint a költség a 12 000 dolláros anyagköltségből, és a 8000 dolláros munkadíjból állt volna össze.

Az épület tervezett költségét úgy állapították meg, hogy a környéken lakók átlag jövedelméhez képest egy olyan összeg legyen megcélózva, melynek a hiteltörlesztő-részlete nem haladja meg a havi 100 dollárt. A projekt keretein belül számos típusház-terv született, melyből jó néhányat meg is építettek. A kezdeti formai kísérletek végül egy elől tornácos, egyszerű szerkezetű épületformához vezettek.

Olyan típusház-tervet alakítottak ki, melyet **könnyen és sokféle környezetben installálni** lehet. A tervezés során a szerkezeti egyszerűség mellett az **élhető terek kialakítására** és a **fenntarthatóságra** is egyre nagyobb figyelmet fordítottak. A 20.000 dolláros **költség-keret azonban**, a költségek drasztikus emelkedése miatt, **nem volt egy idő után tartható**. A munkadíjak, az építés helyszíni költségei, valamint az engedélyezési eljárás költségei, és az alapanyag olyan mértékben drágult, hogy az eredetileg megjelölt keretet el kellett engedni. A **munka tovább folyik**, de nem elsősorban a 20.000 dolláros keret megtartása, hanem a **jól hasznosítható, sokszorosítható és könnyen előállítható egészséges élettér** megteremtése a program célja.

⁷³ A Rural Studio a School of Architecture, Planning and Landscape Architecture of Auburn University külső helyszíne, design and build programja.

Az évek során építettek fesztivál helyszíneket, játszótereket, üvegházakat és fedett nyitott közösségi tereket is, kertészeteket és műhelyeket. **Egyik legkedvesebb munkájuk** számomra a **Newbern-i könyvtár** kialakítása. A Newbern történelmi belvárosában található épület eredetileg bank volt, majd magántulajdonba került. A család az épületet később a városnak adományozta.

A Rural Studio hallgatói és oktatói úgy döntöttek, hogy **a régi bank épületet felújítják és közösségi könyvtárrá alakítják**. A felújítás során **megőrizték** az épület eredeti karakterét és a **bankból maradt néhány tárgyat is elhelyezték** a könyvtár tereiben.

A stúdió munkájának a lakhatás kérdésköre mellett a **közösségépítés is** fontos eleme.

Samuel (sambo) Mockbee 2001-es halálát követően a Rural Studio vezetését Andrew Freear veszi át, és irányítja azóta is az intézményt. A vezetéváltás természetesen változásokkal is járt. A stúdió **eredetileg** jóval experimentálisabb, formavilágában és anyaghasználatában sokkal kísérletezőbb **irányai tudatosabbá**, racionálisabbá váltak, de alapvető céljaiban nem jelentkeztek változások. Freear a stúdió céljairól weblapukon így nyilatkozik⁷⁴:

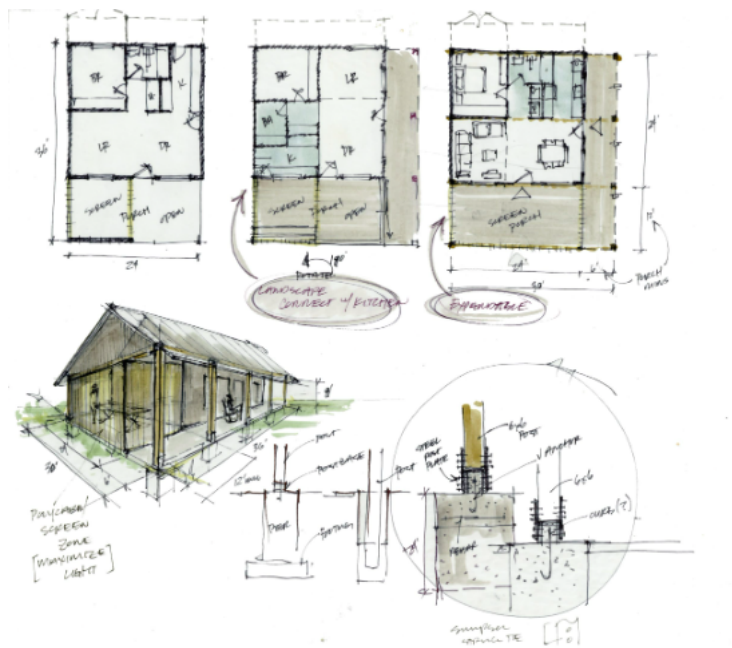
„Arra biztatjuk a feltörekvő építész-generációt, hogy munkájuk során komolyan foglalkozzanak a tervezett és megépített épületek társadalmi, politikai és környezeti következményeivel vagy hatásaival.”

A Rural Studio eredeti célkitűzései tehát az eltelt közel 30 év működése alatt nem sokat változtak, és az „off-campus” továbbra is eredményesen működik. Megfogalmazott céljaik pedig a korábban bemutatott kategóriák jelentős részével összeegyeztethetőek.

⁷⁴ „We encourage aspiring young architects to address the ethical responsibility for the social, political, and environmental consequences of what they design and build.” (Ford. a Szerző) Lásd: <http://ruralstudio.org/about/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Dave's House, Hale County, USA, kredit: rural studio⁷⁵

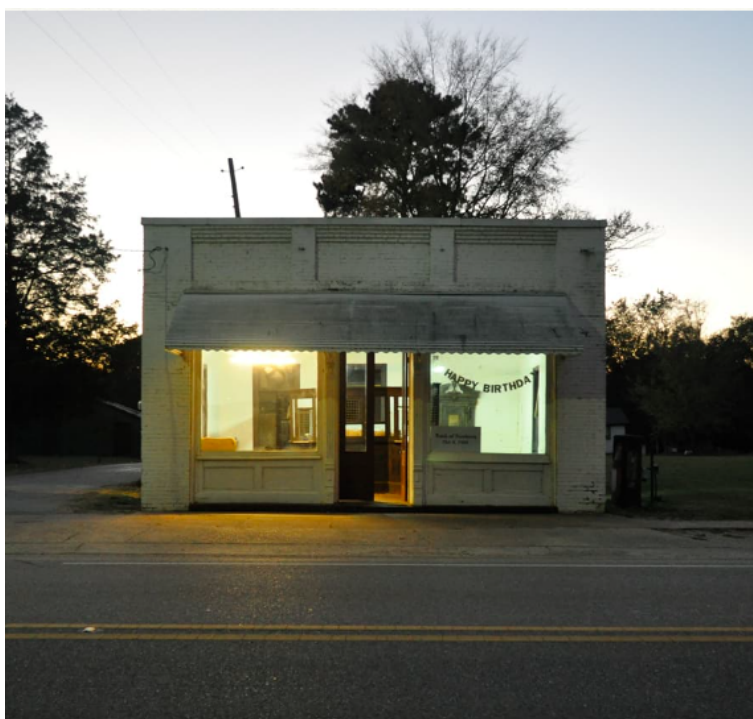
Dave's House, Hale County, USA, kredit: rural studio⁷⁶

⁷⁵ Lásd: <http://ruralstudio.org/project/2020-20k-home/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁷⁶ Lásd: <http://ruralstudio.org/project/2020-20k-home/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Newbern Library, Newbern, USA, kredit: rural studio⁷⁷

Newbern Library, Newbern, USA, kredit: rural studio⁷⁸

⁷⁷ Lásd: <http://ruralstudio.org/project/newbern-library/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

⁷⁸ Lásd: <http://ruralstudio.org/project/newbern-library/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

1.8.6. Kapcsolódó szervezetek - Architecture for Humanity (AFH)

A különböző **társadalmi vagy környezeti katasztrófák kezelésére** számtalan kisebb-nagyobb szervezet jött létre, amely az egyes országokban kialakult válságokra javasoltak **elsősorban építészeti megoldásokat**. Az **Architecture Sans Frontières**, a **Habitat For Humanity International**, vagy az **Architecture & Development** mellett talán a legjelentősebb és legnagyobb hatású ilyen vállalkozás az **Architecture for Humanity (AFH)** volt. A **Cameron Sinclair** és **Kate Stohr** által 1999-ben alapított **nonprofit vállalkozást** a koszovói konfliktus okán hívták életre. Az itt kialakult helyzet kapcsán vált az alapítók számára világossá, hogy **nincs olyan építészeti szervezet, amely képes lenne** a koszovóihoz hasonló **helyzetekre érdemben reagálni**, és a kialakult katasztrófa nyomán felmerülő építési munkákat **koordinálni**.

Az AFH az **UNHCR-vel** (UN Refugee Agency) közösen **meghatározta** azt az **építészeti feladatot**, amely **valódi segítséget jelenthetett** a koszovói **újjáépítésben**, és ezzel párhuzamosan kiírtak egy másik **nyílt építészeti tervpályázatot** is a katasztrófa helyzet **építészeti aspektusainak** lehetséges **megoldására**.

A szervezet a **sikeres koszovói projektet** követően, a pályázati rendszert más helyzetekben is sikeresen alkalmazta. A nyílt felhívásokra jelentkező, és azokat elnyerő építészeket **közvetlenül a résztvevő civil szervezetekkel kapcsolta össze**, és a közös munka eredményeként **megszületett építészeti koncepciók finanszírozásának megteremtésében is** részt vett. Az AFH elsősorban az **egyetemi hallgatók és a fiatal szakembereket** mozgósította, és az egyre erősödő érdeklődésnek köszönhetően, 2003-ban az alapítók úgy döntöttek, hogy egymástól függetlenül működő helyi szervezeteket hoznak létre, melyek a későbbiekben munkájuk során mégis számos ponton összekapcsolódtak. A szervezet **később tevékenységi körét is kibővítette**, és a katasztrófahelyzeteket követő helyreállítási munkák mellett **helyi közösségi projektek szervezésébe, finanszírozásába és építésébe is** bekapcsolódott.

A munka egyre komplexebb és egyre kiterjedtebb lett, majd 2006-ban létrehozzák az **Open Architecture Network**-öt, mely egy olyan **nyitott online felület**, amely lehetőséget biztosít a fiatal építészek számára, hogy ötleteiket, terveiket, és egyéb elképzeléseiket megosszák másokkal. Egy **„open source”-felületet** hoznak létre, ahol lehetőséget teremtenek arra, hogy az építészek **olyan közösségekkel kapcsolódjanak** össze, amelyek jól hasznosíthatják a korábbi építészeti tapasztalatokat és ismereteket. Az Open Architecture Network felületén megjelenő építészeti projektek, rajzok, és egyéb dokumentációk szabadon felhasználhatók, azaz bárki, aki hasonló projektet szeretett volna megvalósítani, szabadon letölthette, és felhasználhatta az ott talált dokumentációkat, ezzel is gyorsítva egy, a krízishelyzet kapcsán szükségessé vált újjáépítést.

A cselekvő építészeti projektek és szervezetek munkájával kapcsolatban **Kilian Kleinschmidt** fogalmaz meg éles kritikát, amikor 2017-ben egy, a **Dezeen** által szervezett konferencián a következőt üzenté az építészeknek: *„Ne tervezzetek még egy menedéket a menekülteknek!”*⁷⁹

⁷⁹ "Don't design yet another shelter for refugees" (Ford. a Szerző)

Lásd:<https://www.dezeen.com/2017/12/18/dont-design-shelter-refugees-kilian-kleinschmidt-rene-boer-good-design-bad-world/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Kleinschmidt több mint 25 évig dolgozott az **Európai Uniónak**, és munkája során több **afrikai és ázsiai menekülttábort vezetett**. Kérése az építészek felé **nem elsősorban** az elkészült és/vagy megvalósult menedékek vagy szálláshelyek minőségére vagy használhatóságára adott **kritika**, hanem a **menekülttáborok alapvető státuszát látja másképp**, mint ahogy a tervezők, vagy azok a szervezetek, amelyek az építési munkák koordinálására vállalkoznak. Szerinte a menekülttáborok életét másképp kell megközelíteni, hiszen az **ideiglenesség fogalma** koránt sem olyan egyértelmű ezekkel a helyszínekkel kapcsolatban.

Kleinschmidt **történelmi analógiákkal** támasztja alá gondolatmenetét, melynek lényege, hogy a **menekült táborokra** sokkal inkább már mint **születő városokra**, sem mint ideiglenes tartózkodási helyszínekre kellene tekintenünk. Ez a **nézőpontváltás** pedig valóban alapvetően más típusú építészeti hozzáállást igényel, amely a cselekvő vagy szociálisan elkötelezett építészetet, és annak feladatait, egészen más léptékű összefüggések közé terelik.

Látható hogy a **bevezetett kategóriák** és az azokat **reprezentáló alkotók vagy alkotó csoportok** egy nagyon **összetett halmazt** alkotnak. Alapvető különbségeket mutatnak például, ha a saját maguknak meghatározott célcsoportot, a kulturális környezetet, a fizikai helyszínt, vagy az alkotók személyes motivációit és kiindulási pontját vizsgáljuk. De két dologban mindegyik összekapcsolható.

Az egyik a **társadalmi elkötelezettség** és a tágabb értelemben vett **politikai szerepvállalás**. Az ebben a fejezetben szereplő alkotók mindegyike a szakmagyakorlás alapvető elemeként tekint a szociális szerepvállalásra, és a **társas érzéket**, az építészeti tevékenység **alapvető kiindulópontjának**, a koncepcióalkotás és a témameghatározás legfontosabb elemének tekinti. A formaalkotás következménye a **szociális indíttatásnak**, ahol a megszülető munkák a társadalmilag és politikailag jól értelmezhető állítások térbeli manifestációi. Minden így születő projekt több mint maga az elkészült mű, hiszen túlmutatnak az esztétika fogalmán, céljuk pedig egy etikusabb építészet megteremtése, ahol a szakmagyakorlás nem csak formaalkotás, hanem a **társadalmi kommunikáció** egyik fontos eszköze is.

A másik fontos projekteket összekapcsoló jelenség a **jelenlét**, a **benne-levés** és a **részvétel**, mely szintén minden itt felsorolt és bemutatott projekt sajátja, mely erősen meghatározza a személyesen megélt vagy megtapasztalt fizikai környezetet, legyen szó akár természeti, akár épített környezetről. Az alkotók megélik annak valóságát, érzékelik jellegzetességeit és munkájukkal reagálnak rá. **Alkalmazkodnak** annak belső szabályszerűségeihez, **elfogadják** korlátait és **kihasználják** lehetőségeit. A fizikai környezet mellett a társadalmi, közösségi, vagy szociális környezetet is személyesen élik meg. **Nem absztrakt ismeretekre**, tanulmányokra építik munkájukat, hanem **személyes találkozásokra** és a társadalmi környezetben való benne-levésen keresztül gyűjtik össze saját élményanyagukat, melyre később munkájukat építik. A környezet és a **közösség adottságai, állapota** fontos hatást gyakorol a tervezés folyamatára, gyakran módosítja, vagy felülírja az eredeti elképzeléseket, mely élmények később az elkészült projektek szerves részévé válnak.

A társadalmi és környezeti benne-levés mellett a cselekvés, a szellemi és fizikai munka az, amely mindegyik projekt sajátja, és elidegeníthetetlen része. A természeti és társadalmi **környezetben-benne-levés** és az **ebben a környezetben végzett szellemi és fizikai munka** a megismerés útjait és lehetőségeit **alapvetően megkülönbözteti** a hagyományos oktatási rendszerek ma ismert módszertanától, és a hagyományos értelemben vett építészeti gyakorlattól. Éppen ezért, a következőkben a cselekvő építészetet, mint a megismerés egy lehetséges módszertanát járom körbe.

II. A cselekvő építészet és a megismerés kapcsolata

1.1. Bevezetés

„A világ megváltoztatása úgy lehetséges, ha a világ érzékelésének módját változtatjuk meg.”⁸⁰

Az előző fejezetekben közelítettünk a cselekvő építészet jelenségei felé. Felvázoltunk néhány összefüggést, amely az építészet társadalmi, gazdasági és politikai környezetét tárta fel. Meghatároztuk a szociális építészet néhány alapvetően fontos tulajdonságát és néhány példán keresztül bemutattuk annak természetét és viszonyát az építészet nagy halmazához. A szociális építészet területét tovább elemeztük, és beemeltük az új társadalmi mozgalom fogalmát a megfigyelés folyamatába. Leírtuk, hogy a szociológia egyes fogalmainak alkalmazása a szociális építészet vizsgálatába azért szükséges, mert az építészet e része olyan feladatokat vállal fel, melyek megértése és gyakorlása a szociológia tudományán keresztül annak egyes elemeinek megismerése mellett valósulhat meg. A szociális építészet

és az új társadalmi mozgalom jelenségének metszetében létrehoztuk a cselekvő építészet fogalmát. Bemutattuk annak karakterét, és példákkal szemléltettük szerteágazó megjelenési formáit. Elmondtuk, hogy bár az egyes alkotócsoportok munkája térben és időben is jelentősen eltérhet, alapvető indíttatásukat, módszertanukat tekintve mégis egységes jelenségként értelmezhetők. Láthattuk azt is, hogy a cselekvő építészet kategóriája nem élesen leválasztott vagy elszigetelt halmaz, hanem laza szövődék, ahol számtalan nyitott kapcsolódási pont található különböző diszciplínák felé.

Korábban a cselekvő építészet külső viszonyairól, a társadalmi, gazdasági és politikai relációiról kaphattunk képet, ezután pedig az építészet és a szociálisan elkötelezett építészet tulajdonságaival vetettük össze a cselekvő építészet sajátosságait.

Az alábbiakban a cselekvő építészet belső működésének bemutatására törekszünk. Azokat a jellemzőit járjuk körbe, melyek a folyamatban való részvétel, a jelenlét, a benne-levés, és a közös munka során tárulnak fel a résztvevők előtt. Szemügyre vesszük az építés hármasságát, és a megismerés különböző nézőpontjaiként vizsgáljuk őket. A következőkben bemutatásra kerülő, a cselekvő építészet belső szerkezetét rendszerező kategóriákat aszerint rendeztem sorba, ahogy az évek során előttem körvonalazódtak, testet öltöttek, majd feltöltődtek tartalommal.

⁸⁰ „*Changing the world means changing the way we experience the world*” - kortárs visszaemlékezés Olafur Eliassonra (Ford. a Szerző) Lásd: <https://www.netflix.com/watch/80237093?trackId=14170286/> (Letöltés ideje:2022.11.10.)

1.2. A cselekvő építészet és az építés hármaskörének jellemzői

Azt hiszem, hogy a nyugati ember imád felejteni, a felejtést pedig gyakran meghaladásnak nevezi. Később, mikor az elfeledett tudások hiányát érzékeli, szükségesnek ítéli azok újrafelfedezését, amit egyszerűen csak felfedezésnek vagy innovációnak nevez el. Talán köszönhető ez a megismerés kritikai módszertanának is, melyről **Berszán István** irodalomtörténész a következőket írja:

*„Nem csak arról van szó, hogy ezúttal a **gyakorlást** tesszük az elméleti kutatás tárgyává, hanem arról, hogy a **gyakorlati kapcsolatteremtés** oktatási módszerünkben (is) elhanyagolt, **lehetőségeinek visszanyerése** végett a kutatás gyakorlata kimozdul a működésimmanens figyelem diszciplináris és interdiszciplináris módszereiből”⁸¹*

Berszán megkérdőjelezi a **kritikai gondolkodás egyeduralmának jogosságát**, véleménye szerint bizonyos fogalmak, mint például az etika vagy a szociális érzék nem, vagy csak részben értelmezhetők a kritika módszerével. A **kritikát** jelenkorunk minden tevékenységére kiterjedő **attitűdjeként** jellemzi, és elgondolása szerint „...az európai gyakorlat domináns rítusa a **kritikai gyakorlat**...⁸²”, mely napjainkra **egyeduralkodóvá vált módszere** a probléma-megoldásnak a tudományokban éppúgy, mint az oktatás területén.

Mint ahogy Berszán **nagy erdőjáró**, s számtalan gyakorlata az erdőkhöz, és az abban való benne-léthez köthető, ezért érdekes párhuzamként beemelhetjük itt **Peter Wohlleben** alakját és gondolatait is, aki *A fák titkos élete* című könyvében foglalta össze azokat a tapasztalatokat, melyeket több évtizedes munkája során **erdészként** gyűjtött, s mely tapasztalatok egy részét a tudomány saját eszközeivel azóta is használ és igazolni igyekszik⁸³.

A **fák gyökereinek, és az azokat átszövő gombafonalak viszonyát vizsgálja**, de a természet és ember kapcsolatát, vagy az etika és a szociális érzék fogalmát e vizsgálódások egyáltalán nem érintik. Mivel Wohlleben megszerzett ismereteinek legfontosabb részét az erdők életével kapcsolatos empirikus tapasztalatai, élményei képezik, ezért azok más, ismeretelméleti úton nagyon nehezen lennének megközelíteni.

Az elmúlt évtizedekben szervezett építőtáborok és nyári egyetemi programok során gyűjtött **élményeim, tapasztalataim**, és az ezzel kapcsolatban felmerülő **kérdéseim** egyetlen tevékenység, **az építés folyamata** köré szerveződtek, ami olyan eszköztárrá vált számomra, mellyel számos kapcsolódó jelenség jól megérthető.

Az **építéssel kapcsolatos tapasztalataimat** alapvetően három kategória köré csoportosítom:

- 1) a ház vagy objektum építése

⁸¹ Berszán István: *Gyakorlás-kutatás*. Pozsony, 2013, Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., 11 p.

⁸² Berszán István: *Tanulmányok*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft., 110 p.

⁸³ Peter Wohlleben: *A fák titkos élete*. [The Hidden Life of Trees] Ford. Balázs István. Budapest, 2016, Park Kiadó.

- 2) a közösség építése
- 3) és a személyiség építése

Az **építésre összetett cselekvési formaként** tekintek, melyben a **szellemi** munka és a **fizikai** munka egyszerre van jelen. A **munka e két aspektusa pedig kölcsönhatásban** van egymással, egymástól elválaszthatatlanul folyamatos **egymásrautaltságban**. Ez a **kettősség** viszi előre az építést, és teremti meg a valóra-válást, a megtörténés lehetőségét. **Vitruviusz**⁸⁴, mikor az építész feladatait mutatja be, így ír e kettősségről:

*„A kézműves munka a hasznosság folytonos és megszokott gyakorlása, tekintettel az alakítás céljára, amelyet anyagból, kézzel végeznek, aszerint hogy a mű milyen anyagból van. Az elméleti megfontolás a kézi munkával készített dolgokat a szerint tudja bemutatni és magyarázni, milyen viszonyban áll bennük az ügyesség és gondolkodás.”*⁸⁵

Majd így folytatja:

*„...azok az építészek, akik tanultság nélkül akartak gyakorlott kézre szert tenni, nem voltak képesek elérni hogy fáradásukkal tekintélyt (thumos) szerezzenek, akik pedig csak az elméletben és a könyvekben bíztak, mintha a dolgok helyett annak árnyékát kergették volna. Ám azok, akik mind a kettőt megtanulták, mivel teljes fegyverzet díszítette őket, hamarabb, tekintélyre szert téve érték el céljukat.”*⁸⁶

Az eddig leírtakat végül így összegzi:

*“Minden mesterség két dologból áll, a munkából és annak elméletéből.”*⁸⁷

Az építés **kettőssége** van jelen az építés **teljes folyamatában**, és mint a megismerés egy **lehetséges módszertana értelmezhető minden vizsgált kategóriában**, azaz a ház vagy objekt, valamint a közösség és a személyiség építése kapcsán is. Szerencsés, és minden bizonnyal nem véletlen az sem, hogy a magyar nyelv lehetőséget ad arra, hogy mind a három csoportra vonatkoztatható legyen az építés fogalma, így azok összetartozása, és egymásra vonatkoztathatósága nem kíván külön magyarázatot. Akármelyiket is vizsgáljuk, szokatlan, néha ijesztő, és gyakran megterhelő élményekkel és tudásokkal gazdagodhatunk az építés folyamatában való benne-levésen keresztül. Most térjünk rá e három kategória elemzésére, melyeket olyan sorrendben mutatok be, ahogyan azok az elmúlt évtized során feltárultak előttem.

1.2.1. A ház építése

Először is tisztázni kell, hogy a cselekvő építészeti projektek során **nem kizárólag és nem elsősorban házak épülnek**. A **házat**, mint **összefoglaló megnevezést** használom,

⁸⁴ Marcus Vitruvius Pollio, általánosan elterjedt nevén Vitruvius római építész, hadmérnök és szakíró

⁸⁵ Vitruvius: Tíz könyv az építészetéről. Budapest, 1988, Képzőművészeti Kiadó, 31 p.

⁸⁶ Vitruvius: Tíz könyv az építészetéről. Budapest, 1988, Képzőművészeti Kiadó, 32 p.

⁸⁷ Vitruvius: Tíz könyv az építészetéről. Budapest, 1988, Képzőművészeti Kiadó, 34 p.

amelyben e keretek között a legkülönfélébb épített struktúrákat értem. Ide tartoznak azok a projektek, amelyek valóban alkalmasak lehetnek lakhatásra vagy huzamosabb idejű emberi tartózkodásra, de ide tartozik minden egyéb léptéktől és funkciótól függetlenül, ami az építések során megvalósul. Ház alatt értjük az összes olyan objektet, installációt, melyek valamilyen céllal a cselekvő építészeti projektek során létrejönnek, s melyet a közösség a rendelkezésre álló időn belül az adott helyszínen megvalósít.

A házépítés a megismerés egyik fontos keretét adja, és **keretezi a folyamatot** szellemi és gyakorlati vonatkozásait illetően. Meghatározza az építés időbeniségét, és kijelöli térbeni pozícióját és léptékét. A ház az építés során megszerzhető tudások és ismeretek megszerzésének **eszköze**, megépítése pedig nem kizárólagos célja, hanem a célrendszer egyik eleme.

A ház építésének másik alapvetően meghatározó keretét **a környezet** adja. Az építés során a környezetre pedig először, mint adottságra tekintünk, valahogy úgy ahogy Rudofsky "képzetlen" építői tekinthettek saját környezetükre, legyen szó épített vagy természetes környezetről.

A ház tervei, elképzelt méretei és anyaga, valamint a környezet, mint adottság együtt határozzák meg a cselekvés terét és idejét, de egyikre sem tekinthetünk állandóként. A hozott anyag, azaz a ház tervei a munka során összefonódnak, kölcsönhatásba lépnek a környezettel, amely folyamatosan alakítja az építés folyamatát, és gyakran teljesen újrajzolja a kezdeti elképzeléseket, és folyamatos egymásra vonatkoztatásnak köszönhetően egy dinamikus rendszert alkotnak.

1.2.1.1. A természeti, kulturális és társadalmi környezetről

Az építés helyszínének kijelölése az építés sikerének egyik alapvető feltétele. Az építők kiszakadva megszokott környezetükből, eltávolodva hétköznapi rutinjaiktól rákényszerülnek a környezet alapos vizsgálatára, mely vizsgálódás nem egy, az építést megelőző pillanat, hanem az építést végig kísérő folyamatában jelenlevő tapasztalás.

A környezet megismerése, a benne-való-elhelyezkedés, szükségszerű. Az építéshez meg kell ismerni a talaj szerkezetét. Tudni kell, hogyan helyezhetőek el az alaptestek, milyen a talaj összetétele, hogy az könnyen megmunkálható-e. Az eltérő talajtípusok befolyásolják az építés menetét, és a tervezett építmény alapvető karakterére is hatással lehetnek. Homokos, agyagos, kavicsos, márgás vagy sziklás terepen más és más alapozási technikák alkalmazása válhat szükségessé. Vizsgálni kell a domborzati viszonyokat is. Ennek kiválasztása során figyelembe kell venni a víz útját, a talajra hulló csapadék mozgásának irányát. A domborzati viszonyokhoz illeszteni kell az elképzeléseket, a szintkülönbségeket pedig kezelni kell, és a területet alkalmassá kell tenni a projekt határainak kijelölésére, kitűzésére.

Figyelembe kell venni a szél irányát és erősségét, valamint a nap járását, s a tervezett installációt ezen megfigyelések alapján kell tájolni és elhelyezni.

A résztvevők feladata, hogy felvegyék a hely természetes ritmusát, melyet a napszakok és a hőmérséklet ciklikus változása keretez. Reagálniuk kell a munka folyamata

során a váratlan környezeti hatásokra a túl meleg vagy túl hideg időszakokra, a csapadékos órákra.

Mindez első hallásra evidenciának tűnhet, de valójában nem az. A cselekvő építészeti projektek környezete a játékkeret és az alapvető szabályokat foglalja magába. Megismerésük elmulasztása nem várt bonyodalmakhoz és sikertelenséghez vezet. A környezet megismerésének szükségszerűsége szokatlan alaposságot igényel, amely megismerésnek az érzékek és megérezések az elsődleges eszközei. A megismerés közvetlen és taktilis. Minden tudás a benne-levésen, a tapintáson, az érzékelésen nyugszik. A megismeréshez a bőrünkön kell érezni a szél irányát, talpunk alatt pedig a domborzat finom mozgását, a talaj felületének keménységét. A rejtett anyagminőségeket, a talaj rétegeit fel kell tární és az elképzeléseket az adottságokhoz kell igazítani.

Ahhoz, hogy árnyaljuk azt a helyzetet, amelybe az építők behelyezkednek az új és ismeretlen környezetnek köszönhetően, érdemes egy pillanatra ismét egy szociológiai alapfogalomhoz fordulni. **Szakadát István** *Cselekvésemélet dióhéjban* című munkájában bemutatja a cselekvés weberi alaptípusait, melyek közül számunkra ezen a ponton a tradicionális cselekvés, illetve annak a helyszín változás okán kialakuló hiánya az, ami vonatkoztatható.

Szakadát a weberi “ **tradicionális**” cselekvés fogalmát rutinszerű cselekvésre cseréli, ami számunkra is jobban értelmezhető, így mi is ezt használjuk. Weber szerint tradicionális cselekvésről akkor beszélünk, *„ha meggyökeresedett szokások határozzák meg a cselekvést”*⁸⁸. Szakadát leírja, hogy *„a szociológusok nem igazán szoktak ezzel a motivációval foglalkozni (se sokat, se alaposan), pedig a mindennapi életben közel sem annyira ritka az ilyenfajta cselekvés. Azok a cselekvések, azok a mozdulatsorok, amelyeket nagyon gyakran végzünk el, olyan mértékben rutinszerűvé, „megszokottá” válhatnak, hogy a cselekvő nincs is igazán tisztában a cselekvés értelmével, nem erre figyel a cselekvés megvalósítása során.”*⁸⁹

A **rutinszerű cselekvés**⁹⁰ fogalma azért érdekes számunkra az építés jelenségeinek vizsgálata során, mert a helyszínváltozás okán ezek a hétköznapi tevékenységeinket alapvetően meghatározó cselekvésminták szinte teljesen eltűnnek. Amellett, hogy az így kialakuló helyzet rávilágít a rutinszerű cselekvés hétköznapi életünkben betöltött jelentőségére, az építés folyamatával kapcsolatban is fontos tanulságokat vonhatunk le belőle. A rutinszerű cselekvés ellehetetlenülése alapvetően két fontos dolgot eredményez: egyfelől zavarodottságot, bizonytalanságérzetet és félelmet ébreszt, mely később a közösségépítésnek és a személyiségfejlesztésének fontos alappillérvé válhat, másrészt a keletkező hiány hatalmas teret nyit a megismerés, és a megismerés alternatív módszereinek gyakorlása számára.

A rutinszerű cselekvés hiánya a helyszíni munka során folyamatosan jelen van, hiszen jellemzően minden, az építéssel kapcsolatban megjelenő feladat többnyire ismeretlennek tekinthető. De különösen érdekes hogy az újonnan megszerzett tudások milyen gyorsan és hatékonyan épülnek be a résztvevők működésébe, és milyen gyorsan válnak rutinszerűvé.

⁸⁸ Szakadát István: *Cselekvésemélet dióhéjban*. Budapest, 2008, Typotex Kiadó, 27 p.

⁸⁹ Szakadát István: *Cselekvésemélet dióhéjban*. Budapest, 2008, Typotex Kiadó, 27 p.

⁹⁰ Szakadát István: *Cselekvésemélet dióhéjban*. Budapest, 2008, Typotex Kiadó, 27 p.

A természeti környezet változásának következményeivel kellett szembenéznie például annak a mexikói hallgatónak, aki 2016-ban érkezett a Hello Wood alkotótábor helyszínére, és korábban soha nem járt saját hazáján kívül. Első útja volt a kontinensen túlra, első útja Európába, azon belül Magyarországra Budapestre, és onnan a balatonfelvidék eldugott zugába Csórompusztára. A világ egyik legnagyobb poliszábjól a csórompusztai búza és kukorica mezők közé érkezni térben és időben is komoly kihívás. Hasonló érzésekkel érkezett az a **libanoni résztvevő** is, aki **két libanoni cédrus csemetét** is magával hozott az építés helyszínére. A csemetéket ajándéknak szánta, de könnyen felruházhatjuk ezt a gesztust többlet tartalmakkal. A facsemeték a résztvevő identitásának fontos részét szimbolizálták. Valaminek a részeként érkeztek, és segítették az otthonosság és önazonosság érzetének a megőrzését vagy kialakítását. A **csemeték** elültetésével a hely is ismerőssé vált számára, létrejött egy **viszonyítási pont**, amely segítette az eligazodást az ismeretlen helyszínen és viszonyítási pontként szolgált. Vagy megemlíthetjük azokat a Közel-Keletről érkező résztvevőket, akik számára a kontinentális klíma megtapasztalása jelentett első pillanatra komoly élményt. Ahogy elmondták számukra megdöbbentő az a tény, hogy ha véletlenül eldobnak egy almacsutkát, akkor ott kinő egy almafa. De megemlíthetjük azokat a résztvevőket is, akik például a Cambridge-i, az Oxfordi vagy a Columbiái egyetemről érkeznek, és jellemzően más kulturális környezetben szocializálódtak. Számukra a megérkezés, a hely megismerése és megfigyelése szintén egyéni és személyes feladatként jelentkezik.

A helyszín összekapcsolja a különböző helyszínekről és különböző társadalmi, kulturális környezetből érkező résztvevőket. **A helyszín teremti az első közös alapot**, és tereli a résztvevőket a közösségteremtés irányába. A hely megismerése mindenki számára más kiindulópontból történik, de ugyanazt a teret közelítik. Így születik az első közös élmény, és az építés számára elengedhetetlen közös alap.

Hasonló kihívásokkal kell szembenézni egy olyan helyzetben is, amely nem egy természeti környezetbe, hanem egy alapvetően más kulturális és társadalmi minőségekkel rendelkező környezetbe vezeti az építőt. Azok a cselekvő építészeti projektek, amelyek a megszokotthoz vagy jól ismerthez képest alapvetően más minőségeket hordozó épített környezetben jönnek létre, hasonló érzéseket keltenek az odaérkezőkben. Ez igaz akkor, ha az építés helyszíne fizikailag is távol esik ismert életterünktől, például más kontinensen vagy éghajlaton található. De igaz akkor is, ha az építés helyszíne relatív közel található, ám kulturálisan vagy társadalmilag mégis jelentős távolság érzékelhető a megszokott, jól ismert környezetünkhöz képest. A környezet fizikai adottságainak alapos megfigyelése és megismerése mellett itt fontos szempont az adott környezet társadalmi viszonyainak hasonlóan elmélyült megismerése és megértése, mely az építés sikerének szempontjából szintén kulcsfontosságú.

Azok a helyszínek, amelyek szociálisan elmaradottnak vagy érzékenynek tekinthetők, a résztvevőket komoly kihívások elé állítják már az érkezés pillanatában. Ezekben a terekben a társadalmi és kulturális különbségek sokkal erősebben és az első pillanatban erőteljesen jelennek meg, amelynek kezelése és feldolgozása komoly erőfeszítéseket igényelhet.

Ilyen helyzetet írnak le a TYIN Tegnestue építészei, amikor a thaiföldi építés helyszínére érkeznek: „*A hely valósága szökőárként csapott le ránk, és azonnal megérezttük, hogy valójában milyen kicsi is a mi projektünk.*”⁹¹ /Ford. a szerző/

“The reality of it all hits you like a tidal wave. You just instantly realize how small your project is...”

Ugyanezzel az élménnyel szembesülnek azok az alkotók, akik nem más kontinensen, hanem saját környezetükben, sokkal kisebb távolságokon belül tapasztalnak valami hasonlót, és gyökeresen mást. A Reflekt Stúdióval szervezett szociális építészeti programjaink során a megérkezés Beretre vagy a bagi szegregátumba hasonlóan erős és azonnali élménnyel és tapasztalással járt.

A környezetváltozást és a rutinszerű cselekvések hiányát vizsgálva találkozhatunk olyan építészeti projekkel is, amelyek nem járnak sem fizikai értelemben vett környezetváltozással, sem pedig társadalmi vagy kulturális mozgásokkal, mégis érdemes őket ezen a ponton megemlíteni.

Vannak olyan cselekvő építészeti projektek, amelyek helyben a megszokott környezetben valósulnak meg, mind fizikai mind pedig kulturális tekintetben, de a projekt kifejezett célja, hogy azt a fajta kizökkentést idézzék elő, mint a valódi fizikai vagy kulturális környezetváltozással járó projektek. Ezek gyakran kifejezetten arra törekszenek, hogy az érzékelés számára olyan környezetet teremtsenek, amely láthatóvá teszi az ismeretlent. Céljuk kifejezetten az, hogy a projekt eszközeivel képesek kimozdítani a felhasznált megszokott rutinjaiból.

A környezet érzékelhetőségének, megismerhetőségének alapvető különbözősége ezekben az esetekben nem a folyamat első eleme, hanem kifejezett célja. Gondoljunk itt Andres Jaque COSMO projektjére, amely a víz rejtett városi jelenlétét igyekszik láthatóvá tenni, vagy Tadashi Kawamata Favella projektjére, amely anélkül próbálja a szociális különbségeket közel hozni a szemlélőhöz, hogy annak ki kellene mozdulnia megszokott környezetéből.

A helyszín, legyen a felsoroltak közül bármelyik, egyrészt az érzékelés és megismerés közös alapját teremti meg, másrészt a benne-levés és a részvétel alapvető kereteit is meghatározza.

1.2.1.2. Az anyag

A cselekvő építészeti projektek helyszíne mellett az építőanyagról is szót kell ejtenünk.

Betegh Gábor, a *Hello Wood 1-5-ig* című könyvünkben így ír az építőanyaggal való találkozásról:

„*Amikor a deszkák, rudak és lécek megérkeztek Csórompusztára, és előbb rendezett rakásokban álltak, majd szerteszét feküdtek a fűben, először arra gondoltam, hogy így is gyönyörű az anyag ebben a nyers tisztaságában. De életemben először ekkor értettem meg, éreztem át azt is, mire is gondolhatott Arisztotelész, ...amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy*

⁹¹TYIN tegnestue Architects: *Behind the lines by TYIN Tegnestue*.Tokyo, 2014, TOTO Publishing, 36 p.

... *A nyersanyag arra vár és azért van, hogy valami legyen; azért van, hogy a mesterember, felismerve a benne rejlő lehetőségeket valamivé tegye. ... A Hyle (anyag) reszkető vágyakozása a megmunkálttá válás után, hogy a művész tervei és munkája révén megvalósuljanak a benne lévő lehetőségek, hogy valamivé, gyönyörűvé, és tökéletessé váljon.*⁹²

Az építőanyag megérkezése és annak fizikai tulajdonságainak érzékelése a környezet megismerésének folyamatával együtt jellemzően elvezet az építési folyamat első igazán sokkoló és gyakran katartikus élményéhez. A résztvevők számára minden, ami addig papíron vagy a monitoron létezett, testet ölt. Az absztrakció elkezd kifordulni vagy belefordulni a valóságba. Az építőanyaggal kapcsolatban minden érzékelés élesedik, hiszen az anyagnak illata van, súlya és kiterjedése, és szúr, ragad, koszol, és jelentősen különbözik attól az absztrakt képtől, mely a monitoron vagy a helyszínen szorongatott rajzokon látható. Az anyag jelenvalóvá válik és teret tölt ki, valahol van, helyet foglal el, fizikai jellemzői immár megkérdőjelezhetetlenek és megkerülhetetlenek. Megmunkálásra, feldolgozásra várnak. Az anyag lepakolása a kamionról a méreteket, a sújt, a kiterjedést és a mennyiséget időben is olvashatóvá teszi. Az anyag lepakolása, szétválogatása a térbeli dimenziója mellett egy időbeli vetületet is meghatároz. Érzékelhetővé válik, hogy az anyag mozgatása is komoly munkával és ráfordított idővel kell járjon.

Az anyag megérkezésével és a környezetbe való behelyezkedéssel, valamint az eszközök rendelkezésre állásával minden készen áll a nagy összecsapásra. Az első este feszült, és várakozásokkal teli. Már nem lehet visszafordítani semmit, az építés elkezdődik, és a ház hamarosan testet ölt.

1.2.1.3. A gondolkodó test és a szóma - Richard Shusterman

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan lehet a cselekvő építészetet a megismerés egy lehetséges módszertanaként értelmezni, ezen a ponton be kell emelnünk **Richard Shusterman** a „gondolkodó testről” írt elképzeléseit, és a „szóma-esztétika” fogalmát, mivel gondolatai számos ponton teszik értelmezhetővé az építések során szerzett élményeket. Elképzeléseit az építés folyamatára vetítve pedig megérthetjük a megismerésnek, azt a módját, amelyben a cselekvő építészeti projektek során a résztvevők kétségtelenül osztoznak.

Kezdjük talán azzal, hogy Shusterman a lélek vagy szellem, és a test valamiféle egységes megjelenését keresi, vagy előfeltételezi munkájában. Olyan entitást igyekszik meghatározni, amelyben nem ellentétek, hanem egyszerre jelenlévések vannak, ahol a létezés, a mi kultúránkban jellemzően kettéválasztott fő alkotóeleme, a test, valamint a szellem és lélek egyszerre van jelen, egymással kölcsönhatásban összefonódva, és egymást feltételezve.

Descartes-ot idézve úgy érzi, hogy az önmegismerést elménk és lelkünk megismerésére korlátozni hibás, vagy legalábbis nem teljes és nem elégséges felvetés. Úgy

⁹² Betegh Gábor: *Antik gondolatok az egyensúlyról, fáról és anyagról*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft.

véli, hogy „*A test és a lélek szembeállítására az önvizsgálat és az önismeret két gyökeresen eltérő megközelítést tesz lehetővé: az egyik a test érzeteinek, szokásainak, és különböző részeinek megfigyelésére, a másik pedig gondolkodásunkra, mentális életünkre korlátozódik.*”⁹³

Annak érdekében, hogy ezt a kettősséget meghaladja és a két terület egységét és egyensúlyát megteremtse Shusterman, igyekszik túllépni a hagyományos test fogalmán és kitágítja a fizikai megtestesülésünkhöz kapcsolható tartalmak sorát.

A következőket írja: „*A test/elme dualizmus kultúránkba való mélyszegélyes beágyazottsága folytán maga a test fogalma a puszta materiális anyagot, és ész nélküliséget sugall, ami pedig a »test filozófiáját« az elmefilozófiával szembenállóként tünteti fel. Azáltal azonban, hogy a testet az aktív észlelés és szubjektivitás helyszínévé ismerem el, én épp az efféle dualizmusok meghaladására töreksem.*”⁹⁴

Shusterman keresi és meg is találja azokat a fogalmakat, amely a testet saját elképzeléseihez hasonlóan tételezik fel. Elsőként a konfucianus tradícióban bukkan rá a „*shen*” szóra, amely a testet és magát a személyt együttesen jelöli. Később Tadao Ando-t idézi, aki saját építészete kapcsán a „*sintáj*” szót használja. Ando nyíltan kimondja, hogy azért használja a „*sintáj*” szót a test helyett, hogy ne tegyünk éles különbséget test és elme között, ehelyett jelöljük a „*sintáj*” kifejezéssel az élő test és szellem egységét, amely a világgal dinamikus kapcsolatban áll. Majd azt is hozzáteszi, hogy „*...csak az ebben az értelemben vett »sintáj« épít, és érti meg az építészetet. A »sintáj« a világra reagáló érző lény, ...az építészetet mindig a sintáj érzékeivel kell megragadni*”⁹⁵, idézi Tadao Andot Shusterman.

Shusterman megalkotja saját fogalmát, melyet a következő módon definiál: „*A szóma-esztétika, a testnek a művészet létrehozásában és élvezetében betöltött központi szerepét hangsúlyozó pragmatizmusra támaszkodva a szómát: az eleven, érzékeny, céltudatos testet valamennyi észlelésünk nélkülözhetetlen médiumaként világítja meg és térképezi fel.*”⁹⁶ A cselekvő építészeti, és a cselekvő építészeti projektek módszertana pedig éppen ebből a kiindulópontból érthető meg.

A környezetet, az építésre rendelkezésre álló anyagot és a cselekvő embert, a szómát az eszközök segítségével a munka kapcsolja össze. Elkezdődik egy összetett és gyakran nehezen megfejthető folyamat, amely során a résztvevő, a környezet és az építés anyaga összeforr. A fizikai és szellemi jelenlét, mely a megszokott környezettől való eltávolodásnak köszönhetően a szokások és rutinok hiányában erősen fókuszált, lassan valódi részvétellé,

⁹³ Richard Shusterman: *A gondolkodó test, Szómaesztétikai esszék.* [Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics] Ford. Krémer Sándor, Antoni Rita, Csuka Botond, Pavlovsky Róbert, Konkoly Ágnes, Bodóné Hofecker Zsuzsanna. Szeged, 2015, JATEPress, 105 p.

⁹⁴ Richard Shusterman: *A gondolkodó test, Szómaesztétikai esszék.* [Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics] Ford. Krémer Sándor, Antoni Rita, Csuka Botond, Pavlovsky Róbert, Konkoly Ágnes, Bodóné Hofecker Zsuzsanna. Szeged, 2015, JATEPress. 18 p.

⁹⁵ Richard Shusterman: *A gondolkodó test, Szómaesztétikai esszék.* [Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics] Ford. Krémer Sándor, Antoni Rita, Csuka Botond, Pavlovsky Róbert, Konkoly Ágnes, Bodóné Hofecker Zsuzsanna. Szeged, 2015, JATEPress. 295 p.

⁹⁶ Richard Shusterman: *A gondolkodó test, Szómaesztétikai esszék.* [Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics] Ford. Krémer Sándor, Antoni Rita, Csuka Botond, Pavlovsky Róbert, Konkoly Ágnes, Bodóné Hofecker Zsuzsanna. Szeged, 2015, JATEPress, 15 p.

benne-létté, vagy benne-levéssé változik. A benne-lét fogalma alatt egy szomatikus állapot szeretnék jelölni, mely során a résztvevő a külső megfigyelő pozíciójából a folyamat részesévé válik.

Nehéz leírni ezt az élményt, amelyet a környezet, az építőanyag, és az építők egysége, és folytonosan vibráló dinamikus egyensúlya jellemez. Talán azt mondhatnánk, hogy a „szóma” a minden szellemi és fizikai adottságaival jelenlevő **én, a munka során megfigyelőből a megfigyelt részévé válik**. A jelenlét lehet statikus, a benne-lét viszont mindig dinamikus, nem csak térbeliséggel, hanem a munkának (mely a kitűzött célok elérése köré szerveződik) és a munkafolyamatoknak köszönhetően időbeli dimenzióval is rendelkezik.

Az építés folyamata állandó kölcsönhatások sorozata, s e folyamatban az anyagot és a környezetet a „szóma” formálja, alakítja. De a környezet és az anyag szintén hatással vannak az építőre, korlátokat állítanak fel saját belső törvényszerűségeik alapján, amelyek az építő számára megkerülhetetlenné válnak. A folyamat során pedig „*az eleven, érzékeny, és céltudatos test*”⁹⁷ megtanulja, megérti, vagy sokkal inkább megérzi az együttműködés korlátait és lehetőségeit.

Ezek a kezdetben a külső körülményekhez kapcsolt korlátok és lehetőségek a folyamatban benne levő „szóma” korlátaivá és lehetőségeivé is válnak. A „szóma” és a környezet egységgé alakul, ahol a résztvevő a környezet és az anyag korlátait és lehetőségeit saját korlátai és lehetőségeiként éli meg, a környezet és az anyag pedig ennek köszönhetően együttműködővé és formálhatóvá válik, és hagyja hogy az akarat formálja és céljainak megfelelően alakítsa.

Az építés folyamata ennek a kialakuló együttműködésnek vagy együtt-létezésnek a feltárulásáról szól. Az elkészült ház pedig ennek az együtt-levésnek a testet öltött következménye.

A benne-levés és a munka folyamatában kialakuló együttműködés a környezettel és az anyaggal szokatlan, s talán már elfeledett élményekkel és érzésekkel tölti el az építőt. A gyakran szinte felkavaró élmény olyan fogalmak vizsgálata felé vezetik a résztvevőt, mint a felelősség, az alázat vagy a tisztelet, melyek az építés és a folyamatban való benne-levés okán szokatlan és újszerű tartalmakkal töltődnek fel.

Veres Bálint személyes tapasztalatait e folyamattal kapcsolatban így fogalmazza meg: „*Ha a tábor után megkérdezik tőlünk: “ Idén mit tanultatok?” Nemigen tudunk rá válaszolni. Idő kell hozzá, hogy szavakat találhassunk arra, ami az izomrostjainkban, a mozgásmemóriánkban, az egyensúlyérzékelésünkben, a szilárd testek (köztük a sajátunk) egymásra gyakorolt nyomásának érzeteiben, a nyers fa és a többi felhasznált anyag illatérzetében, a nappalok és éjszakák természeti, valamint a munkavégzés, és a pihenés ezekkel gyakran ütköző szociális ciklusaiban, a műhelyszerű városi környezetet felváltó szabadtéren, aktív időjárás körülmények között létesített munkaállomások benépesítésekor,*

⁹⁷ Richard Shusterman: *A gondolkodó test, Szómaesztétikai esszék*. [Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics] Ford. Krémer Sándor, Antoni Rita, Csuka Botond, Pavlovsky Róbert, Konkoly Ágnes, Bodóné Hofecker Zsuzsanna.. Szeged, 2015, JATEPress. 15 p.

*majd a tábor végeztével az emberi tevé-vevés mélyértelmű nyomaiként hátrahagyott építményekben üledett le.*⁹⁸

Cselekvő építészeti projektjeinket azért indítottuk el, hogy környezeti vagy társadalmi kérdésekre az építészet eszközeivel válaszokat keressünk, és olyan helyeket, installációkat, házakat, és élettereket alakítsunk ki, amelyek képesek az egyes helyzet kapcsán felmerülő igényeket kiszolgálni, vagy hiányokat betölteni. De az évek során tapasztalok elvezettek az építés fent bemutatott dimenziójához, összefüggéseihez, ahol az építés valódi lényege a folyamatban való benne-levés megélése, a ház pedig ennek a megélésének az apropója vagy eszköze.

A ház építése során a környezettel és az anyagokkal kialakuló kapcsolódás mellett a folyamat során ennek az egységnek egy másik dimenziója is épül, amely során a résztvevők valódi közösséggé formálódnak.

1.2.2. A közösség építése

A közösség építéssel, és annak néhány alapvető módszertani jellemzőjével vagy tulajdonságával kapcsolatban **Richard Sennett** elképzeléseire és gondolataira támaszkodom, amelyeket a *Together* című könyvében foglal össze.

Sennett több szempontból is jól kapcsolható a cselekvő építészet jelenségéhez, először is azért, mert a közösség építés eszközeként szolgáló kommunikációt, illetve az abban megszerezhető tudásokat, képességeket, a fizikai munka során elsajátítható képességeket hasonlítja össze, és megteremt egy olyan párhuzamot az építés, a kézművesség és a közösségépítés között, amely esetünkben kifejezetten jól, vagy inkább teljesen magától értetődően használható. Másodsor pedig azért, mert Sennett pragmatista szociológusként vagy filozófusként elméleteit a közösségépítésről a gyakorlatban is igyekszik felhasználni és szociális építészeti projektekből, együttműködésekben alkalmazni.

Mikor a cselekvő építészet módszertanáról beszélünk, a közösségépítés módszereire is szükségszerűen ki kell térnünk. Sennett, hogy érzékeltesse a kívánatos viselkedési vagy cselekvési mintákat, alapvető kommunikációs attitűdöket, fogalompárokat alkot, és ezek egymáshoz való viszonyán keresztül keresi a kommunikáció azon formáit, amelyek a közösségépítést a legjobban támogatni képesek.

Elképzeléseit az alábbi fogalompárokon keresztül mutatja be:⁹⁹

- 1) dialogikus és dialektikus gondolkodás (dialogical - dialectical)
- 2) kinyilatkoztató és kapcsolt kommunikáció (declarative - subjunctive)
- 3) együttérzés és empátia (sympathy - empathy)

⁹⁸ Veres Bálint: *Tanulás terepen*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft., 52 p.

⁹⁹ Richard Sennett: *Together*. London, 2012, Penguins Books Ltd.

1.2.2.1. Dialogikus és dialektikus gondolkodás (dialogical - dialectical thinking)

A **dialektikus gondolkodást**, mint a kritikai megismerés egyik alapvető módszertanát mutatja be. E folyamatban a tézis és antitézis megfogalmazását követően születik meg a szintézis, amely a korábban bemutatott állítások és álláspontok összevetésén keresztül egy magasabb gondolati szintre képes eljuttatni az eredeti elképzeléseket. A dialektikus gondolkodás, az egyes fogalmakban, vagy gondolatokban rejlő belső ellentmondások azonosítására, és ezek a vitán keresztüli megértésére és feloldására, majd egy magasabb szinten történő egyesítésére törekszik. A dialektika abban hisz, hogy ezen a folyamaton keresztül érhető meg a világ, és az elsöre ellentmondásosnak tűnő gondolatok egyesítése során születik a megismerés.

A dialektikus kommunikációra, mint egy erőjátékra tekint, ahol a felek egymás fölé igyekeznek kerekedni. Határozott állítások állnak szemben határozott állításokkal, és a tézis és antitézist követően nem feltétlenül az igazabb, a jobb, a helyesebb, vagy a hasznosabb megállapítások kerekednek felül, hanem gyakran azok, amelyeket erősebben vagy hangosabban képesek kommunikálni a vitában résztvevők. A **vita** a résztvevők alapállását is meghatározza. A dialektikus kommunikáció során a résztvevők akaratlanul is felvesznek egymással szemben álló attitűdöket, mely során „defenzív” vagy „offenzív” válnak. Ez a két attitűd pedig gyakorlatilag ellehetetleníti a valódi együttműködést, és kialakít egy kétségtelenül érzékelhető alá-fölé rendelést a cselekvés résztvevőiben. Ez az attitűd, cselekvési vagy viselkedési forma pedig a figyelmet gyakran elterelheti a cselekvő építészeti projektek céljától. Első hallásra akármilyen furcsán is hangzik, az építés helyszínén, a rendelkezésre álló idő alatt, a fentebb megjelölt keretek között a „dialektikus attitűd” sem a ház építés, sem pedig a közösség építés folyamatának tekintetében nem a leghatékonyabb kommunikációs vagy cselekvési forma.

A „**dialogikus cselekvés**” fogalmának bevezetésekor Mihail Bahtyin (1895-1975) orosz filozófust hivatkozza, aki a „dialogikus cselekvést” olyan készségként vagy tudásként (skill) jellemzi, amelynek lényege a másik meghallgatása. A „dialogikus kommunikáció” lényege, hogy a kommunikációban résztvevő felek képesek meghallani a másik fél elképzeléseit, vagy másképp fogalmazva képesek figyelni a közlés valódi tartalmára.¹⁰⁰ Képesek felismerni, hogy amit a másik fél elmond, az nem mindig esik egybe azzal, amit gondol. A dialogikus képesség arra vonatkozik, hogy meghalljuk, vagy meglátjuk azokat a rejtett és esetleg ki nem mondott tartalmakat és üzeneteket, amelyek a közlés valódi tartalmát és lényegét képezik. A dialogikus kommunikáció, vagy cselekvés feltételez a folyamatban résztvevő egy, vagy több, rajtunk kívülálló idegen és ismeretlen entitást, amelyek megismerésének és megértésének leghatékonyabb módját Sennett a „dialogikus kommunikációban” látja, ahol nincs meg a dialektika kényszere a szintézisre, hanem sokkal inkább a másik megismerésének vágya a domináns. A dialógus egy sokkal nyitottabb kommunikációs forma, ahol nincs kényszer az értékek folyamatos versenyztetésére vagy mérlegelésére, hiszen a figyelem középpontjában a másik megismerése és megértése áll.

¹⁰⁰ Richard Sennett: *Together*. London, 2012, Penguins Books Ltd.

Cselekvő építészeti projektek során ennek a képességnek a felerősítését vagy kifejlesztését több, már röviden bemutatott jelenség támogatja. A természeti környezet személyes újra megélése, a mindenki számára ismeretlen helyszín olyan platformot teremt, ahol az idegenség érzetében minden résztvevő azonnal osztozik, és az egymás felé fordulás, az egymás megértése első pillanatban érzékelhetően a sikeres jelenlét alapfeltételeként értelmezhető. A rutinszerű viselkedési formák hiánya és az idegen környezet mellérendelt helyzetet teremt a résztvevőkben, melyben nyitottabban és érdeklődőbbben kommunikálnak, és ez a dialogikus viselkedési forma már a projektek elején definiálja a kommunikáció kívánatos és hatékony formáját, meghatározza a közösség alapvető szerkezetét. A másik, a dialogikus kommunikációt vagy cselekvést támogató eleme a folyamatnak maga a ház építés. Az építés fizikai valósága sok tekintetben a kommunikáció és a közösségépítés eszköze is egyben. Szinte tökéletes eszköz arra, hogy ahogyan Sennett elmondja, a „nem verbalizálható”, a nehezen megfogalmazható kommunikáljuk és láthatóvá tegyük. Az építés minden pontján nyílik erre lehetőség, ami azért válik különösen fontossá, mert a projektek során számtalan olyan élménnyel gazdagodnak a résztvevők, amelyeket Veres Bálint rövid szövegében is jellemez. Olyan élmények és tapasztalások ezek, melyeket szinte egyik résztvevő sem képes azonnal verbalizálni, így az nem is képezheti a szóbeli kommunikáció elemét.

Az építések katartikus élménye többek között a Sennett által definiált dialogikus kommunikációhoz is köthető. Ilyen értelemben a résztvevők az elkészült műre, mint a közösség sikeres kommunikációjának és együttműködésének testet öltött bizonyítékára is tekintenek.

Nem számít építészeti vagy szerkezetileg, hogyan értékelhető egy elkészült alkotás. Ezen a ponton a résztvevők már nem csak a funkciót, vagy az eredetileg tervezett célokat látják az elkészült műben, hanem sikeres kommunikációjuk és együttműködésük megkérdőjelezhetetlen és a fizikai térben létező bizonyítékát.

1.2.2.2. Kinyilatkoztató vagy kapcsolt kommunikáció (declarative - subjunctive communication/formal – informal communication)

A „kijelentő”, „kinyilatkoztató” és a „kapcsolt kommunikáció” fogalmainak szemléltetését Sennett a „formális” és az „informális kommunikáció” példáján keresztül közelíti meg elsőként. Míg a „formális kommunikációt” egy sokkal kötöttebb pályának jellemzi, addig a „hozzárendelt” vagy „kapcsolt kommunikáció” jellegzetességeit sokkal inkább az „informális kommunikáció” kötetlenebb helyzeteiben véli felfedezni. Úgy véli, hogy míg a „kijelentő” vagy „kinyilatkoztató” kommunikációs formákban az állításoknak határozott és fix jelentése van, addig az informális vagy hozzákapcsolt kommunikációban a résztvevők teret adnak a másoknak. Nem kell azonnal válaszolniuk, nincsenek éles kijelentések, nincs provokáció és nincsenek kényszerítő körülmények.

A „kijelentő” vagy „kinyilatkoztató” móddal szemben az informális kommunikáció mellérendelten, kapcsolt módon szerveződik, mely során nem kinyilatkoztatások vagy állítások hangzanak el, hanem sokkal inkább lehetőségek merülnek fel.

A „mellérendelt” vagy „kapcsolt” kommunikációra is, mint elsajátítható képességre tekint. Úgy véli, hogy ennek az eszköznek a megismerése és alkalmazása azért szükséges, többek között a közösségépítés folyamatában, mert a „mellérendelt kommunikáció” egy olyan képesség, amely arra tanít, hogy hogyan lehet egy kommunikációban helyet teremteni a szabadságnak. A „mellérendelt kommunikáció” ugyanis képes arra, hogy a kommunikáción, így esetünkben az építés folyamatán belül létrehozzon olyan szabad tereket, amelyek kitöltésére a közös munka és gondolkodás során nyílik majd lehetőség.

Sennett azt mondja, hogy a kinyilatkoztató vagy kijelentő mód, amely bizonyos értelemben fetiszálja magát a kijelentést vagy az állítást, épp ezeket a szabad tereket rombolja le, vagy akadályozza meg azok kialakulását. A „kijelentő” vagy „kinyilatkoztató kommunikáció” tere a vita, a kritika, míg a „kapcsolt” vagy „mellérendelt kommunikáció” viszont az együttműködés nyelve, mely bizonytalanságokat, eldöntetlenségeket is tartalmaz, amely tartalmak a résztvevőket egy dialogikus helyzetbe invitálja, ahol a kommunikáció szabad tereiben hely és idő is keletkezik a kreatív együttműködés számára.

Ezen a ponton kapcsolja össze Sennett a fizikai munkát a (craft work) az emberekkel való együttműködéssel. A fizikai munka során egy asztalos tiszteletben tartja az anyag tulajdonságait. Tisztában van vele, hogy melyek azok a keretek, amelyek között az együttműködés megvalósulhat. Az anyag megmunkálása során pedig nem a leggyorsabb vagy legagresszívabb módszerekhez fordul, hanem a legcélravezetőbb módokat alkalmazza, melyek adott esetben sokkal több figyelmet és időt igényelnek.

Az anyag és a mester kapcsolata mellett itt érdekes egy pillanatra az egyén és szerszám kapcsolatára is kitérni. A szerszámok helyes használatának elsajátítása is időigényes feladat. Nem minden szerszám jó mindenre, és nem mindig a legbonyolultabb eszköz vezet el a leoptimalisabb megoldásig. A szerszám, akárcsak nyelvi eszközeink használata, tapasztalatot és odafigyelést igényelnek. Egy eszköz avatatlan vagy avatott, de figyelmetlen kezekben komoly károkat képes okozni egyrészt a munka folyamatában, vagy a készülő tárgyban, másrészt a használóban. A nyelvi eszközök az építés eszközeivel, a közösségépítés és a házépítés párhuzamos folyamatait vizsgálva szintén párhuzamba állíthatók, és egymásra vonatkoztatható tulajdonságaik mind a két eszköz használatát és megismerését támogatja.

1.2.2.3. együttérzés és empátia (sympathy - empathy)

Sennett zárásképpen az „együttérzés” és az „empátia” fogalmi közt felfedezhető különbségeket is megmutatja. Úgy véli, hogy az „együttérzés” olyan megközelítési forma, amelynek során úgy kapcsolódunk a másik emberhez, hogy próbálunk belehelyezkedni annak helyzetébe. Az „együttérzés” érzésén keresztül a másik ember problémáival és nehézségeivel

azonosítjuk magunkat, amely során elhangzik a közhelyszerű mondat: „Hidd el, hogy tudom, mit érzel!”

Az „együttérzés” olyan viselkedési vagy cselekvési forma, amely során más fájdalmát sajátunkként értelmezzük, osztozunk az érzésben, és ezen az azonosuláson keresztül igyekszünk megérteni a másik felet. Ez az azonosulás érzet pedig később a segítségnyújtás formájává válik. Ezt az azonosulást azonban érdemes egy kicsit megvizsgálni és megkérdőjelezni. Az „együttérzést” ugyanis interpretálhatjuk úgy is, hogy nincs a másik félben olyan érzés, nem rendelkezik olyan élményekkel, amivel az együttérző szereplő ne tudna azonosulni.

Nincs olyan érzés a másik félben, ami csak az övé lenne, vagy amit csak ő ismerhetne. Az „együttérzés” azt üzeni a kommunikációban vagy a cselekvésben részt vevő másik fél számára, hogy nincs benne semmi egyedi, semmi különleges. A „Hidd el, tudom, mit érzel!” kijelentés pedig azt sugallja, hogy a megfigyelő képes arra, hogy teljességgel megértse a másik felet, hiszen abban a megfigyelő számára semmi ismeretlen vagy idegen nem azonosítható.

Ezzel szemben az „empátia” egy másféle élmény és az együttérzés ellentétes megközelítése. Az „empátia” figyelem valakire vagy valamire, amit nem értek, akivel vagy amivel nem tudom magamat azonosítani, akkor is, ha az a valami vagy valaki alapvetően nem szimpatikus számomra.

Az „empátia” fogalmának tisztázása és eszközként való tudatosítása és alkalmazása kiemelkedően fontos az építő közösség számára. Hiszen az építés minden elemére, szereplőjére vonatkoztatható.

A cselekvő építészeti projektek résztvevőinek ezzel az „empatikus szemlélettel” kell tekintenie az építés természeti, kulturális, és épített környezetére, az építés során felhasznált anyagokra, az építés ismeretlen folyamatára, valamint a folyamatban résztvevő személyekre egyaránt. Az „empátiát” nem az azonosulás, hanem az ismeretlennel kapcsolatban ébredő kíváncsiság jellemzi, amely az imént felsorolt kapcsolódások során a közösség alapvető attitűdjét határozza meg. Az „empátia” okán ébredő kíváncsiság, egymásmellettséget és mellérendelt viszonyokat hoz létre, amely a közös munkavégzés egyik meghatározó elemét képezi.

Sennett a „dialógikus gondolkodásra”, a „kapcsolt vagy mellérendelt kommunikációra” és az „empátiára”, mint a közösségépítés három, alapvető és kívánatos eszközére tekint. Ezeket a képességeket, tudásokat vagy ismereteket készségeket pedig az együttműködés mesterségének eszközeiként értelmezi.

Sennett összefoglalja a közösségépítés számunkra is izgalmas alapvető kommunikációs elemeit, amelyeket a cselekvő építészeti praxisok során mi magunk is átéltünk, megéreztünk és megismertünk. A cselekvő építészeti gyakorlatokban résztvevők számára az itt bemutatott fogalmak és érzések mind ismerősen hangzanak, s nem kérdés hogy egyet érthetünk a szerző megállapításaival és módszertani megközelítésének eredményeivel. A sennetti fogalmak jól illeszthetők Shustermann elképzeléseihez, és az építés folyamatának egy másik síkjára vonatkoztathatóak. Ha a cselekvő építészetet mint módszertant vizsgáljuk, akkor a jelenlét shustermani elképzelései mellett Sennett közösség-építéssel kapcsolatos

gondolatait is feltétlen a folyamat részeként kell kezelnünk, és az általa javasolt viselkedési formákat a munka során alkalmazzunk.

1.2.2.4. A vizsgált közösség kettős tartalma

A Sennett által meghatározott és bemutatott fogalmak pontosan leírják azokat a viselkedési formákat, melyek jó esetben a cselekvő építészeti projektek sajátja. Fogalmai jól kapcsolhatók a ház-építés folyamatához, és az ezzel párhuzamosan fejlődő közösség építéséhez egyaránt.

Mielőtt rátérnénk a személyiség-építés néhány fontos vonatkozására, fontos definiálni azt a közösséget, amely az építések során jelen van és részt vesz a folyamatokban. Erre úgy érzem, azért van szükség, mert a közösségépítés fogalma alatt nem mindig egyértelmű, hogy pontosan kit vagy kiket értünk.

A cselekvő építészeti projekteken résztvevők jellemzően két társadalmilag eltérő csoporthoz tartoznak. Egy közösség tagjai, akik valamilyen már korábban bemutatott körülmény okán, külső segítséget vesznek igénybe céljaik hatékonyabb elérése vagy céljaik pontosabb megfogalmazása érdekében. A cselekvő építészeti projektek egy közösség, és az ő életükben valamilyen módon és valamennyi időre érkező külső szereplők együttműködése körül rajzolódik ki.

Ennek az együttműködésnek korábban már bemutattuk a társadalmi okait, és több példán keresztül illusztráltuk is, hogy milyen felületeken, és milyen módokon jöhet létre a közös munka. A jelenség külső körülményeinek és a konkrét építészeti projektek bemutatását követően azt is leírtuk, hogy milyen az az attitűd, mely ideális esetben jellemzi ezt a közös munkát, és hogy ennek kapcsán milyen eredményeket, belső változásokat várhatunk el az együttműködéstől.

A közösség és a cselekvő építészeti projektbe kívülről érkezők kapcsolatát, és a közös munkájuk sikerének vagy sikertelenségének a körülményeit és okait már nagyon sokan és nagyon sokféleképpen elemezték, éppen ezért ezt a kapcsolatot ebben a dolgozatban nem vizsgáljuk mélyebben. A mestermunkát bemutató személyes élményekre alapozó esszék között még olvashatunk pár olyan szöveget, amelyek e kapcsolat személyes megéléséről szólnak, de a továbbiakban elsősorban azzal a közösséggel szeretnék foglalkozni, amelyből, a külső szereplők érkeznek. Az együttműködésen belül ugyanis az ő közösségük kevesebb figyelmet kap, pedig a munka sikerének érdekében saját közösségük fejlesztésére is érdemes röviden kitérni. A cselekvő építészeti projekteken belül azokat a résztvevőket, akik nem az adott szituáció eredetileg helyben lévő elszenvedői, hanem azok, akik személyes motivációjuktól vezérelve úgy érzik, kötelességük részt venni egy ilyen cselekvő építészeti projektben, ebben a dolgozatban építőknek, az ő közösségüket pedig **építők közösségének** nevezem.

Az építők közössége a cselekvő építészeti projekteken belül definiálható részhalmoz. Ebbe a csoportba tartoznak azok a szakemberek, akik hisznek a cselekvő építészet céljaiban, hisznek abban, hogy ezek a célok a cselekvő építészeti projektek eszközeivel és

lehetőségeivel elérhetőek, és személyesen motiváltak abban, hogy részt vegyenek egy ilyen folyamatban. Az építők közösségét azért tartom szükségesnek külön definiálni, mert egyrészt erre a közösségre ugyanúgy alkalmazni kell a Sennett-féle célokat és elképzeléseket annak érdekében, hogy az építők közössége is valóban jól működő közösség lehessen. Másrészt azért, mert elsősorban ez az a csoport, amelyről alapvetően sok személyes tapasztalattal rendelkezem. Továbbá, ez az a csoport, illetve ennek a csoportnak a tagjai azok, akikről az utolsó fejezetben még pár gondolatot szeretnék megosztani. Ugyanis amikor a személyiség építéséről, mint a cselekvő építészeti projektek harmadik fontos eleméről beszélek, elsősorban az ebben a csoportban szereplő alkotókról és résztvevőkről gondolkodom. Nem hiszem, hogy a cselekvő építészeti projektekből résztvevő közösségek tagjai számára a részvétel ne járna számos ponton komoly személyiségfejlődéssel, vagy ez az együttműködés ne hozna számos esetben komoly lehetőséget a helyben lévő közösség tagjai számára, de erről kevés olyan élménnyel rendelkezem, melyek alapján átfogó kijelentéseket tehetnék. A cselekvő építészet építő közösségét viszont jól ismerem, és az őket meghatározó motivációkról és a rájuk vonatkozó személyiségfejlesztési lehetőségekről, rólunk szól majd a zárófejezet.

1.2.3. A személyiség építése

1.2.3.1. Bevezető gondolatok a személyiség kérdése kapcsán – Ayn Rand

Disszertációm nem csak a cselekvő építészet nagyon tág összefüggéseitől közelít a konkrét jelenség azonosítására, majd annak belső működésének, és fontos alkotóelemeinek bemutatására, hanem használva a Sennetten keresztül bemutatott fogalmakat, a formálistól halad az informális felé.

A személyiség építéssel kapcsolatos élmények és tanulságok bemutatása során hiába is próbálnék objektív nézőpontot felvenni, a személyes érintettség, és az ebben a folyamatban eltöltött több, mint 10 év okán sem lenne ez egy könnyen védhető pozíció. A személyiség építésének bemutatása során jellemzően saját élményekre, és megélt tapasztalatokra hagyatkozom, így ezek legalább annyira vonatkoztathatók személy szerint rám is, mint a vizsgált általános alanyra, az építők közösségének bármelyik tagjára. A személyiség építése című fejezet mind hangnemében, mind pedig témájában átvezet a mestermunka egyes elemeinek bemutatására, ahol már a személyesség az alapállás, a megközelítés és a vizsgálódás kiindulópontja. Nem állításokat, sokkal inkább dilemmákat, nem téziseket, vagy definíciókat, hanem élményeket, megérzéseket és sejtéseket mutatok be a benne-levésen és a valóra-váláson keresztül.

Mielőtt még erre rátérnénk, egy utolsó fontos fogalom bevezetését szeretném megtenni, ami a cselekvő építészeti projektekből résztvevő alkotók belső motivációit érinti.

Személyes motivációm hiteles illusztrációjául **Ayn Rand** *Az ősforrás*¹⁰¹ című regényének felütését választottam:

„Howard Roark nevetett. Meztelenül állt a szirt peremén. A tó messze alatta terült el. A gránit dermedt robbanással hasított az ég felé a mozdulatlan víztükör fölött. A víz szilárdnak tűnt, a kő mintha hömpölygött volna. A kő mozdulatlansága arra a pillanatra emlékeztetett, mint amikor a csatában erő erőnek feszül, a lendület megakad egy pillanatra, de ez a pillanat minden mozgásnál dinamikusabb.”

Ezekkel a sorokkal indul Ayn Rand híres, hírhedt regénye, amely talán az egyik legismertebb, legsikeresebb, és ugyanakkor legtöbb vitát keltő és legellentmondásosabb építészeti témájú szépirodalmi mű. Rand 1935-ben kezdi el írni regényét, amely 1943-ban jelent meg első alkalommal. A regény nagy sikert aratott és szinte azonnal, 1949-ben film is készült belőle. A mű abban a környezetben születik, amikor az építészet történetének talán legsikeresebb korszakát éli. Ahogy fentebb röviden már említettük, a szakma ebben az időben tényleg különleges pozíciót foglal el, része a társadalmi, politikai és gazdasági folyamatoknak, elméletei gyakorlatba fordulnak, soha nem látott új léptékét teremtve meg ezzel az épített környezetnek, és számtalan technikai, társadalmi, és politikai innováció színterét és megépülő fizikai környezetét adja.

Az építészek nem “csak” soha nem látott magasságokba törtek, hanem teljesen új városokat építettek a semmiből. Elméleteket alkottak az ember természetéről, meghatározták ideális tér igényeit, feltalálták a nagyvárosok közösségi helyszíneit, és épületeikkel „körberajzolták” a közösségek életének ideálisnak álmodott tereit. Valódi kapcsolatban voltak a gazdaság és a politika vezető elitjével, és részt vettek a nagyívű társadalmi és politikai innovációk tervezésében és megvalósításában. Céljaik között számtalan társadalmilag felelős elképzelés is szerepelt, amelyeket igyekeznek összehangolni a városok robbanásszerű fejlődésével és növekedésével.

Sokáig elemezhetnénk az építészet 20. század első felének társadalmában elfoglalt helyét, de ezen a ponton számunkra most az építész személye és személyisége az, ami jól vonatkoztatható. Ahogyan Rand Howard Roark karakterének megalkotásakor valós személyiséget, egészen pontosan **Frank Lloyd Wright**ot tekintette főszereplője élő mintájának. Ismerve az építészet korabeli pozícióját és Wright önéletrajzi írásait, valamint a róla szóló leírásokat és interjúkat, azt mondhatjuk, hogy 1935-ben, amikor Rand a regény írásába kezd, valóban minden adott ahhoz, hogy megalkosson egy építész hős karaktert, akibe mint egy „Marvel-karakterbe” minden jót, erényt és akaratot belesűrít.

Először vegyük szemügyre, milyen fogalmakat csatol az építész karakteréhez Rand már a bevezető első mondatában: meztelen, perem, gránit, ég, víz, kő, csata, erő, lendület, és dinamika. Az építészt a meztelenséggel, a tisztasággal, a nyers erővel, az elemekkel, a kíméletlen őszinteség fogalmaival azonosítja, és az elvek tisztaságához végletekig ragaszkodó, és azokat tisztaságukban megvalósító, megalkuvást nem ismerő elszántsággal és akarattal ruházza fel. Rand később elképzelései köré egy sajátos és ellentmondásos filozófiai rendszert is épített, amelyet maga „objektívizmusnak” nevez, és az erkölcsös magatartáson alapuló egoizmust hirdeti, s amely filozófiai rendszert Platónról és Nietzsche-től eredeztet.

¹⁰¹Ayn Rand: *Az ősforrás*. [The Fountainhead] Ford. Takácsy Enikő. Budapest, 2002, Path Bt., 3 p.

Miért lehet ez az attitűd érdekes számunkra a cselekvő építészet jelenségét illetően?

Disszertációmban végig arra törekedtem, hogy állításaimat, ahogy Sennett is javasolja, ne kinyilatkoztatásokként, hanem egy-egy jelenség lehetséges megközelítési módjaként tárjam fel. Ennek érdekében mutattam be Patrik Schumacher és Oliver Wainwright kritikáit, amelyeket nem elsősorban megcáfolni, hanem értelmezni igyekeztem. Arra törekedtem, hogy elképzeléseik mellé olyan, több irányból is megalapozott állításokat rendeljek, melyek érvényesen kapcsolhatók a kritikusok elképzeléséhez, és segítenek az eligazodásban és egyes jelenségek értelmezésében. Ezért törekedtem rendszeralkotó elemek létrehozására is. Tettem ezt azért, hogy a megalkotott halmazok és különféle alkategóriák segítsék a tájékozódást és egymáshoz viszonyíthatóvá tegyenek különböző megközelítéseket. Ugyanez a szándék olvasható ki a módszertani elemzésekből is, ahol az érzékelés egysége mellett olyan közösségépítési technikákat javaslok, amelyek az együttműködésre és a kommunikáció szabadságára építenek.

Az építők közösségének motivációit vizsgálva szintén hasonló cél vezet. A dolgozat elején ismertetett külső körülmények mellett (melyek például a 2008-as gazdasági válság, az építészeti túlképzés, vagy a kapitalista piacgazdaság karaktere, stb..) a résztvevők megkérdőjelezhetetlen hitét, elkötelezettségét, a szociális kérdések megközelítésének helyes módját is bemutattam. De a teljes képhez hozzátartozik az is, hogy az alkotó belső motivációinak lehetséges alternatíváit és mélyebb rétegeit is kicsit körbejárjuk. A következőkben tárgyalt fogalmakat, mint a motiváció egyik forrását vizsgálom, és azzal együtt, hogy jelen munkában ezt a cselekvő építészetre és az építők közösségére vonatkoztatom, természetesen nem csak rájuk, hanem bármilyen alkotóra is érvényes lehet. Érdekes, hogy ahogyan a dolgozat eléri legszűkebb tárgyát, ezzel párhuzamosan ki is nyílik annak egy sokkal általánosabb vetülete, amivel azonban itt most nem tudunk részletesebben foglalkozni. Mindenesetre azt hiszem, hogy az építők közösségének, és a cselekvő építészmotivációit vizsgálva, elengedhetetlen a „thümos” fogalmának beemelése, ezért az alábbiakban gondolataimat e fogalom köré szervezem.

1.2.3.2. A thümos, a thümotikus motiváció

David Brooks a *A társas lény*¹⁰² című könyvében talákoztam először a „thümos” fogalmával. Brooks a következőket írja esszéjében: *„Az ókori görögök eltérő motivációs struktúrával rendelkeztek. A thümos, az elismerés iránti vágy volt a vágy, hogy az emberek elismerjék valakinek a létezését, nem csak most, hanem örökkön örökké. A thümosz az*

¹⁰² David Brooks: *A Társas lény*. [The social animal] Ford. Vereckei András. Budapest, 2013, Libri Kiadó.

örökkévaló hírnév utáni vágyat foglalta magába - a tisztelet kivívását, azt hogy az ember olyan módon érdemli ki a tiszteletet, ami több mint pusztán hírnév.”¹⁰³

E fogalom forrását keresve gyorsan eljuthatunk Platónig, aki a Phaidrosban, és később az államban is, komoly szerepet tulajdonít a **motiváció** e, mai szemmel nehezen értelmezhető és ellentmondásos formájának.

Platón az emberi szellem (logosz) 3 alkotóeleme közé sorolja a „thümoszt”, és azt írja, hogy **logosz szekerét két ló, Eros és Thümosz húzza**. A „logosz” az ész, „eros” a vágy, a „thümost” pedig az érzelmek olyan forrásaként azonosítja, amelynek eredője lehet a harag, a félelem, de a becsület, az ambíció, a büszkeség és az erős önérték érzése egyaránt.

A „thümos” ellentmondásos forrása az emberi cselekedeteknek. Eredői hőstettek és kegyetlen, pusztító cselekedetek egyaránt lehetnek. Ennek a kettősségnek köszönhetően pedig már a későbbi görög demokráciában is igyekeztek, ha nem is megszüntetni, de mindenképp elnyomni a „thümotikus” motivációk jelentőségét.

Peter Sloterdijk a „thümotikus motiváció” egyik megjelenési formáját, a haragot, egyszerűen “Európa legelső szavaként” azonosítja. Alátámasztásul az Iliász első sorát idézi: „*Haragot, istennő zengd Péleidész Akhileuszét...*”¹⁰⁴. Nem mást állítva ezzel, mint hogy a „thümotikus motiváció” a nyugati kultúra első és egyik legmeghatározóbb mozgatórugója. Később pedig a következőket írja: „...a pszichoanalízis által befolyásolt gondolkodóknak mind a mai napig nehézséget okoz annak elismerése, hogy **a szabadság olyan fogalom, melynek csak egy thümotikus emberszemlélet keretei között van értelme.**”¹⁰⁵ Összeveti az Erosz és a Thümos által keltett érzéseket. A továbbiakban így folytatja: „*Míg az erotika megmutatja a nekünk hiányzó “tárgyához” vezető utakat, amelyek tulajdonában vagy közelében kiegészültnék érezzük magunkat, addig a thümotika azokat a pályákat tárja az emberek elé, melyek mentén érvényesítik azt, amijük van, amivé válhatnak, amiként léteznek, és amik lenni akarnak.*”¹⁰⁶

Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember*¹⁰⁷ című művében két fejezetet is szentel a „thümosz” fogalmának. A *Thümosz tündöklése és bukása*¹⁰⁸ című fejezetben röviden áttekinti azt a pár meghatározó eszmétörténeti mozzanatot, amely végül a „thümotikus motivációk” teljes kiirtására tett kísérlethez vezetett. A platoni fogalommal kapcsolatban bemutatja annak ellentmondásosságát, és figyelmeztet, hogy a „»thümos«” legszerényebb megnyilvánulási formái is emberi konfliktusokat indíthatnak el.

¹⁰³ David Brooks: *A Társas lény*. [The social animal] Ford. Vereckei András. Budapest, 2013, Libri Kiadó, 138p.

¹⁰⁴ Peter Sloterdijk: *Harag és idő*. [Rage and Time] Ford. Felkai Gábor. Budapest, 2015, Typotex, 9 p.

¹⁰⁵ David Brooks: *A Társas lény*. [The social animal] Ford. Vereckei András. Budapest, 2013, Libri Kiadó, 44 p.

¹⁰⁶ David Brooks: *A Társas lény*. [The social animal] Ford. Vereckei András. Budapest, 2013, Libri Kiadó, 33 p.

¹⁰⁷ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. [The End of History and the Last Man] Ford.

Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa kiadó.

¹⁰⁸ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. [The End of History and the Last Man] Ford.

Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa kiadó.

Idézi Szókratészt is, aki tisztában van azzal, hogy a „thümos” épp úgy szétrombolhat egy közösséget, mint ahogy képes lehet annak összetartására is. Fukuyama leírja azt is, hogy „*Az elismerés vágyának van egy sötét oldala is, amely sok filozófust arra ösztönzött, hogy a thümoszt az emberi gonoszság ősforrásának azonosítsa.*”¹⁰⁹ A „thümotikus” motivációt, és annak eredőit két ellentmondásos példával illusztrálja. Először bemutatja a zsarnokot, aki leigáz egy országot, majd azt a zongoristát, aki arra teszi fel az életét, hogy Beethoven legkiválóbb tolmácsolójaként ismerje el a világot.

A „thümotikus motiváció” bukása felé vezető fontos lépésként említi Machiavellit, aki Platón javaslatával ellentétben, ahol az állam őrzőit „thümotikus nevelésben” kell részesíteni, hogy azok képesek legyenek megvédeni a birodalmat mind a külső, mind pedig a belső támadásoktól, azt javasolja, hogy „thümotikus energiákat” „thümotikus energiákkal” ellensúlyozzanak, azaz a fejedelmek és a kis számú arisztokrácia „thümotikus becsvágyát” a nép „thümotikus függetlenségi vágyával” állítsuk szembe.

De e fogalom teljes kiirtására tett törekvést **Thomas Hobbes és John Locke** nevéhez köti, akik a kapitalista rendszer születésének kezdetén azt állítják: „*Az embernek csak vágyra és értelemre van szüksége.*”¹¹⁰ Történhetett ez talán azért, mert a „thümotikus motivációk” által vezérelt karakterek (lásd Howard Roark), vagy cselekedetek nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem voltak illeszthetők a smith-i gazdaságpolitikai rendszerekhez. „*Mert ugyebár a modern gazdasági világ csak azután jöhetett létre, hogy a vágyat felszabadították mondhatni a thümosz rovására*”, és létrehozták azt a polgárt, akit „*az anyagi haszon reménye hajt, nem pedig a dicsőségért*” dolgozik¹¹¹.

Fukuyama felteszi a kérdést: „*Vajon váratlan fejlemény volt-e, hogy nem sikerült elnyomni, ami végső soron elnyomhatatlan az emberi természetben?*”¹¹² A „thümos” teljes háttérbe szorítása, elnyomása tehát soha nem tudott teljes lenni. A fogalom rehabilitációját Fukujama Nietzschehez köti, aki „*nem a vágyat, nem is az értelmet tartotta az ember legfőbb jellemzőjének, hanem a thümoszt, s aki szerint az ember mindenekelőtt értékelő lény, aki annak köszönheti életét, hogy ki tudja ejteni ezt a két szót: »jó« és »gonosz«.*”¹¹³

Azt hiszem, egyetérthetünk Peter Sloterdijkkel, amikor a **Harag és időben**¹¹⁴ Fukujama thümosszal kapcsolatos fejezetét úgy értékeli, hogy a filozófus kísérletet tesz arra, hogy csatlakozva a nietzschei szemlélethez, a fogalmat rehabilitálja. Fukujama ugyanis igyekszik szétbontani a thümosz fogalmát, létrehozva a „megathümia” és az „izotümia” kategóriáit. Megkísérli, hogy a „thümos” negatív tartalmait az egyik, pozitív teremtő tartalmait a másik kategóriába sorolja.

¹⁰⁹Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember. [The End of History and the Last Man]* Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa Kiadó, 313 p.

¹¹⁰ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember. [The End of History and the Last Man]* Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa Kiadó, 319 p.

¹¹¹Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember. [The End of History and the Last Man]* Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa Kiadó, 327 p.

¹¹²Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember. [The End of History and the Last Man]* Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa Kiadó, 329.

¹¹³Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember. [The End of History and the Last Man]* Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa kiadó, 325 p.

¹¹⁴Peter Sloterdijk: *Harag és idő. [Rage and Time]* Ford. Budapest, 2015, Typotex.

Bár Fukuyama azt írja, hogy a Platóntól Nietzschéig ívelő filozófiai hagyomány mindig nagy figyelmet szentelt a lélek e harmadik részének, a fogalom mégsem része sem az önismeretnek, sem pedig az alkotói attitűdnek. Ha feltesszük a kérdést, ki találkozott már az „erosz” vagy az „erotika” fogalmával, és ki a „thümos” fogalmával, akár az építészeti oktatás résztvevőinek, akár az alkotó építészeknek, de akár az építész által létrehozott alkotások élvezőinek, vagy használóinak, könnyen világossá válik e két motiváció kulturális beágyazottságának aránytalansága, annak ellenére, hogy logosz szekerét a kezdetek kezdetén e két energia lendítette előre.

Fontosnak gondolom itt hangsúlyozni, hogy a „thümotikus motivációt” e dolgozat idézett szerzőinek gondolatai között, vagy a bemutatott alkotók munkájában is több helyen felfedezhetjük. A vitruviusi idézetben többek között azt olvashatjuk, hogy „...*azok, akik mind a kettőt megtanulták, mivel teljes fegyverzet díszítette őket, hamarabb tekintélyre szert téve érték el céljukat.*”¹¹⁵ Vitruvius a cél elérését a tekintélyszerzéssel köti össze, s ha rákérdeznénk a tekintély kifejezésre, azt hiszem hamar a „thümotikus motivációt” fedezhetnénk fel mögötte.

Megemlíthetjük azokat az építészeti gesztusokat is, amelyekkel a TYIN Tegnestue alkotói első thaiföldi projektjüket felruházzák, amelyből jól kiolvasható, hogy az építészeti akarat, a vágy a nagyot alkotásra, már a kezdet kezdetén jelen van munkájukban, bár még nem képes a környezet jóval dominánsabb jelenségei alá/mellé rendelődni.

Felidézhetjük José L.S. Gámez és Susan Rogers esszéjének néhány kulcsgondolatát, ahol az építészet társadalmi, politikai és gazdasági szerepvállalásának helyreállítását sürgetik. De hivatkozhatjuk talán Shustermant is, aki az önmegismerés teljessége felé tereli az alkotó ént, e folyamat során pedig a „thümotikus motiváció” nevére nevezése, majd a rendszerben történő elhelyezése is fontos részét képezheti a kijelölt útnak.

Lezárásképpen kapcsolhatjuk ide Ayn Radn szövegét is, aki képregényszerű építész-hős karakterén keresztül, gyakorlatilag a „thümotikus motiváció” archetipikus szereplőjét rajzolja elénk. A hős építész Rand által is bemutatott karaktere és mítosza mára már nyilvánvalóan meghaladottá vált a megváltozott építészeti szerepeknek, feladatoknak és társadalmi pozíciónak köszönhetően, de az a motiváció, mely az alkotó, cselekvő építészt ma is hajtja, továbbra is jelenlevő, és ennek okán megismerése szükségszerű.

Azt hiszem, hogy a cselekvő építészet fogalmi kereteinek elfogadása mellett - amelyek a szociális érzék, a nem ember által teremtett természeti környezet tisztelete, a közösségépítés során gyakorolt mellérendelt, dialogikus és empatikus viselkedési formák - a „thümotikus motivációra”, mint az alkotó, cselekvő építész munkájának fontos és alapvetően meghatározó forrására és mozgatórugójára kell tekintenünk.

E fogalom beemeléseivel és bemutatásával válhat teljessé az a környezet, melyben a cselekvő építészeti projektek létrejönnek, hiszen így a külső körülmények mellett a belső motivációkról is teljesebb képet kaphatunk.

¹¹⁵ Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről*. Budapest, 1988, Képzőművészeti Kiadó, 32 p.

Nem kérdés, hogy a „thümotikus motiváció” nehezen illeszthető jelen korunk társadalmi, gazdasági és politikai környezetébe, hiszen kétértelmű és szélsőségesen ellentétes tartalmakat hordoz. Láthattuk, hogy miért nehezen kapcsolható a kapitalista piacgazdaság működéséhez, és jól érzékelhető ellentmondásokat hordoz a demokratikus berendezkedés fontos alappilléreivel kapcsolatban is, nem beszélve arról, hogy milyen fundamentális kérdéseket vet fel a szociálisan elkötelezett építészeti gyakorlatok viszonylatában. De mindezekkel együtt úgy hiszem, hogy figyelmen kívül hagyása esetén alapvetően hiányos képet kapunk azokról az erőkről, amelyek az alkotó cselekvő-építész munkája során mozgatják. A cselekvő-építész összetett belső motivációs rendszerének bemutatását követően pár olyan fogalmat tárgyalnék még, amelyek a jelenléten, a benne-levésen, és a fizikai munkán keresztül új tartalmakkal töltődnek fel.

Azt hiszem, nem hangsúlyoztuk eléggé a fizikai munka jelentőségét, amely a közösség építése mellett a cselekvő-építészeti projektek során a személyiség fejlesztésének is a legmeghatározóbb eszköze. A kapcsolatteremtés fent bemutatott eszközei mellett a munka a megismerés valódi eszköze, amely során a környezet, a ház és a közösség fizikai valójában is összekapcsolódik.

1.2.3.3. Képességek és eszközhasználat

A fizikai környezet és az építészeti projekt a jelenlét kereteit határozzák meg. A kommunikáció módjai és eszközei a közösségépítés helyes irányát tudják kijelölni. A ház-építés eszközei és módszerei pedig a személyiség építés folyamatában játszhatnak komoly szerepet.

A résztvevő az építés folyamatába szerszámain, eszközein keresztül kapcsolódik, amelyek közül a legalapvetőbb és folyton jelenlevő maga az emberi test, azaz az építő „szóma”, a gondolkodó test. Az építés a személyes jelenléten alapul, amely a jelenlétnek az egyik legfontosabb része, a fizikai test jelenléte. A fizikai munka életre kelti a „szómában” szunnyadó lehetőségeket. A megszokott környezet, a rutinszerű cselekvések, és ezek eszközeinek hiánya, az idegen és kihívásokat tartogató környezet, és az ebben végzett fizikai munka, régen elfeledett, vagy nem domináns cselekvési formákat hoznak felszínre.

A testet olyan ingerek érik, amelyekre az szinte azonnal reagál. Az érzékszervek élesednek és összekapcsolódnak a „szóma” egyéb, és nehezen nevén nevezhető érzékeivel. Megváltozik a testtartás és a mozgás alapvető formái. Elindul egy intenzív és idegennek tűnő kommunikáció a test-élmények és a tudatos én között, mely során a test, mint az alkotás első számú eszköze aktiválódik. Mozdulatai, erő kifejtései, érzékei és tapasztalatai azonnali következményekkel járnak. A test részvétele az építés folyamatában alapvetéssé, az építés első számú eszközüvé válik. Különös élmény megtapasztalni, ahogy a fizikai valóságunk, **saját kiterjedésünk a valóra válás közvetlen eszközeként értelmeződik.**

Könnyű párhuzamokat találunk, hiszen hasonló módon működik a test-szerszám, mint bármely, az építésben felhasznált egyszerű eszköz. Az összehasonlítás az önismeret, vagy a test képességeinek megismerésével kapcsolatban lehet érdekes. Egy külső eszköz megfigyelése mindig egyszerűbb, és egy kézi szerszám alapvető és egyszerű funkció ellátására jön létre.

E két megállapítás is már azonnal kivetíthető a résztvevő szómák karakterére, vagy az önmegismerés folyamatára. Minden külső eszköz használatának elsajátítása tanulást és tapasztalatot igényel, hiszen a legegyszerűbb szerszámot is lehet kontár módon használni, és ugyan azzal az eszközzel mesterműveket is létrehozhatunk. Ugyanaz az eszköz más-más kezekben másképp működik, más eredményre vezet. Arról nem is beszélve, hogy a megfelelő használat elsajátítását követően megjelennek a szerszámhasználat egyéni részletei, az egyéniség, a fizikai adottságok sajátosságai személyes részletekkel gazdagítják a megmunkálás végeredményét. Ugyanaz a vágás megkülönböztethetővé válik, ha egyik vagy másik avatott kéz ejtette. A szerszám hirtelen, vagy tapasztalatlan kézben, a figyelem kellő hiányában tönkremegy, a legegyszerűbb eszköz is használhatatlanná válik, ha nem kapja meg a kellő figyelmet használata során, vagy nem arra használják, melyre rendeltetés okán eredetileg megalkották. A szerszám konkrét céllal születik, és ez korlátokat is jelent. Nézzünk erre egy egyszerű példát.

A japán húzófűrész hajlékony, rugalmas, edzett acél pengével rendelkezik, pengehosszúsága körülbelül 26-30 cm. A fűrész szára hagyományosan egyenes, a penge hosszanti élével párhuzamos bambusszal betekert felülettel. Az európai ember számára a fűrész szárát műanyagra, és "ergonomikusabbra" cserélték, hogy "jobban" kézre álljon, hiszen a fűrészlappal párhuzamosan elhelyezett markolat nem szokványos a hasonló funkciót hordozó eszközök esetében. A japán húzófűrész nem csak ebben tér el európai vagy nyugati társaitól. Fogazata úgy van kialakítva, hogy csak húzáskor fog, azaz csak a húzó mozdulat során vág, a tolás üres ütem.

Nézzük meg most, hogy ez a néhány paraméter milyen módon határozza meg az eszköz használatát. A húzófűrész a húzó mozdulat során végzi el a munkát. A húzómozdulat során jellemzően a test nagyobb erő kifejtésére és pontosabb mozdulatra képes. A tolás üresjárata pedig valójában nem üres, csak a használat ritmusának egyik fontos eleme. Olyan mint a zenében a csend, vagy egy ritmusképletben a két eltérő ritmuselem. Az üres mozdulat a felkészülés, amely a testnek teret ad a felkészülésre, hogy a húzó mozdulat pontos és megfelelő erősségű legyen. Az eszköz eltolása nem jár fizikai eredménnyel, de koncentrálna a figyelmet és előkészíti a dolgozó ütemet. De az eltolás mozdulata is tapasztalatot igényel. A penge rugalmas, és hajlékony, a vágás, a fogazat precizitásának köszönhetően pedig tiszta és keskeny. Ha a pengét eltérő szög alatt és túl nagy lendülettel toljuk el, akkor meghajlik, eltorzul, vagy ritka esetben eltörik. Az üres ritmus is figyelmet igényel. A tolómozdulat nem csak az erők okán nem dolgozik, hanem azért sem mert a húzás során könnyebb a vágási szöveget tartani. Természetesen vannak olyan fűrészek, amelyek toláskor és húzáskor is dolgoznak, de egy precíz vágási szöveget könnyebb úgy tartani, ha mindig csak egy irányba dolgozunk, azaz csak a húzás esetén vágjuk az anyagot. Ha mind a két ütemben dolgozna a szerszám, az a vágás szögének bizonytalanságával járna együtt, hiszen a test más izmokat, és másképp használ az eszköz eltolásakor, mint húzáskor. Ezek a változások pedig apró, de érzékelhető eltéréseket okoznak a vágás képében, ami az anyagot teljesen egyértelműen

látható és megfigyelhető. Az ilyen vágás általában utómunkát igényel, csiszolást vagy vésést, ami újabb munkafolyamat újabb eszközökkel, és további ráfordított idővel és energiával jár. A vágás húzáskor a legtisztább, és az üres ritmus a figyelemösszpontosítás tere, amelyben nem csak szellemi tartalmak értendők, hanem fizikai összpontosítást is jelöl.

A sportolók ismerik legtöbb izmukat, képesek rá, hogy egy-egy mozdulatsor lefolytatása során mindegyik helyes működését tudatosan ellenőrizzék, és ha kell, koordinálják. E folyamat jellemzően már automatikus a rengeteg gyakorlásnak köszönhetően, de az eltérésekre képes a tudat is reagálni, melyek gyakran akkor jelentkeznek, ha a test túlterhelt vagy fáradt. Az építés eszközeivel kapcsolatban is létrejönnek ezek a rutinok, és mivel egyszerű eszközökről és mozdulatokról van szó, egy építés során az alapvető szerszámok helyes használata elsajátítható.

A japán kézfűrész precíz és pontos vágást ejt, ha megfelelő méretű és minőségű munkadarabon alkalmazzuk. A helyes használat elsajátítása után pedig gyakran hatékonyabban, gyorsabban és szebben használható, mint a legtöbb elektromos, 21. századi társa, melyeket kifejezetten a munka hatékonyabbá tételére fejlesztettek ki.

Az építés folyamata során a húzófűrész a legkülönbözőbb helyzetekben alkalmazzák az építők, kezdetben a munkadarab a munkasztalon kerül megmunkálásra, a folyamat előrehaladtával ez a stabil környezet azonban megváltozik, és bizonytalanabb, vagy nehezen elérhető helyeken válik szükségessé az eszközhasználat, és ezek azok a helyzetek, ahol például az is kiderül, hogy az európai használatra optimalizált, ívelt nyél kevésbé hatékonyan használható, mint az a tradicionális kialakítású. Egyszerűen azért, mert egy ívelt, hajlított nyél már bizonyos ergonómiai helyzetet feltételez. Egy rögzített viszonyt, amelyben a faanyag és az emberi test előre definiált fizikai pozícióban kapcsolódik. De ez a legritkább esetben van így. Az eredeti tradicionális nyél a kifejtendő erőhatással azonos irányban van elhelyezve. Az egyenes nyél egyenrangú helyzetet teremt, bármilyen módon is szeretnénk az eszközt alkalmazni. Az ívelt nyél azzal, hogy kiemelten kezel egy előre elképzelt pozíciót, a többi összes lehetséges konfigurációt hátrányba hozza, ahol a nyél használata már kevésbé ideális, vagy akár el is lehetetleníti a munkavégzést.

A húzófűrész sokkal részletesebben is bemutatnánk, vagy akár könyvet is írhatnánk használatából, típusaiból, történetéből, anyaghasználatából, de számunkra egyszerűsége és jól definiált funkciója, és működésének gyakorlati megismerése és használatának elsajátítása az érdekes. Az emberi test, az élő „szóma” nyilván sokkal összetettebb rendszer, de megismeréséhez az eszközhasználat tudatos módja nagyon sok szempontból közelebb vihet.

A szerszám, az anyagmegmunkálás meghatározott részfeladatára optimalizált eszköz, használata tudatosságot előfeltételez. Ismerni kell a megmunkálandó anyagot, a szerszám képességeit és lehetőségeit, és a használatához szükséges mozdulatokat el kell sajátítani. Az eszköz első közelítéssel arra való, hogy az anyagmegmunkálást könnyebbé és hatékonyabbá tegye, de ennél sokkal többről van szó. Az eszköz a kapcsolatteremtés eszköze is, amely alapvetően a korlátok megismerését, és azok tiszteletben tartását is előfeltételezi. A helyes használathoz ismerni kell a megmunkálásra szánt anyag sajátosságait, a vágás helyét

gondosan kell megválasztani, és a vágás módját, mélységét, formáját is az anyag szerkezetének és belső tulajdonságainak megfelelően kell megválasztani.

Ezeknek a paramétereknek a megismerése már egyetlen vágás kapcsán is tiszteletre és elfogadásra nevel. A **megmunkálás és a szerszámhasználat célja az anyag és az akarat összekapcsolása, amely folyamatban az eszköz ennek a kommunikációnak a médiuma.** A külső körülmények tiszteletben tartása, azaz az anyag és az eszköz korlátainak és lehetőségeinek ismerése, a megvalósulás irányába vezeti a munkafolyamatot, amely az anyag, az eszköz és az emberi akarat összehangolása révén közelítheti a megvalósulást. De a szerszámhasználat az anyagra vonatkoztatható tapasztalatokon túl saját testünkről is sokat tanít. Csak ennek az egyszerű eszköznek a kapcsán olyan fogalmak megközelítése válik lehetővé, mint az előbb említett tisztelet, vagy a fegyelem, a türelem, és a belátás.

Az emberi test elfeledett, vagy ritkán figyelt karakterisztikái is előbukkannak és megfigyelhetővé válnak. Talán a test többezeréves hagyományainknak köszönhetően is gyorsan tanul, a húzófűrész használatának elsajátítása nem okoz komolyabb problémát, mégis eufóriát vált ki az első pár sikeresen elvégzett mozdulat vagy vágás. Az építés folyamata pedig tele van ilyen, és ehhez hasonló apró sikerélményekkel és katarzissal.

A szerszámhasználat az építés során meglepően gyorsan átveszi a hátrahagyott, rutinszerű cselekvések helyét. Meglepően gyorsan válik alapvetővé, és szinte készséggé, képességgé. Használata hamarosan magától értetődővé válik. Nem ritka, hogy a programok résztvevői a cselekvő-építészeti projektek után az ott használt szerszámokat maguknak is megvásárolják. Különösen igaz ez az itt bemutatott eszközre. A szerszám velünk tart az építés helyszínéről az otthoni környezetünkbe, ahol jórészt haszontalanná válik. Jelenléte mégis meghatározó. A tulajdonost nem csak az építésre vagy az installációra emlékezteti.

A kialakult kötődés vagy ragaszkodás az élő „szóma”, az emberi test megszerzett tapasztalataira emlékezteti. Ez az emlék a legmeghatározóbb oka, hogy a résztvevők birtokolni akarják azt a szerszámot, amely számos tekintetben a megismerés, és az önmegismerés egyik szimbólumaként értelmezhető. A japán kézfűrész a kamrában, az asztalfiókban a megismerés azon módjára emlékezteti a tulajdonost, amelyet az építésben való részvételen kívül máshol ennyire tiszta formában nem tapasztalt.

Az eszközhasználattal kapcsolatos tapasztalatok persze nem mindenki számára válnak verbalizálhatóvá, pláne nem azok a mélyebb rétegek, amelyekről itt nagyon röviden említett tettünk. Ezek az élmények, ahogy Veres fogalmaz: „...izomrostjainkban, a mozgásmemóriánkban, az egyensúlyérzékelésünkben...”¹¹⁶ ülepsznek le, melyek a modern ember számára nehezen megközelíthetők, nehezen értelmezhetők, hiszen a megismerés uralkodó sémái elnyomták azokat az érzékeinket, melyek képesek voltak magától értetődőnek tekinteni a test tapasztalatot, és a szomatikus gondolkodást, vagy megismerési módszert.

¹¹⁶ Veres Bálint: *Tanulás terepen*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft., 52 p.

Kis kitekintés, de amikor irigykedve tekintünk azokra a korokra, melyek a mesterségbeli tudást és az elméleti gondolkodást egységként voltak képesek feltételezni, például mint Vitruvius szövege, akkor ezt a tapasztalási formát is előfeltételezzük.

A nagy mesterek, melyek mai szófordulattal élve, az elméleti és a gyakorlati munka egységében léteztek, egy sokkal nagyobb szomatikus összhangban hozták létre alkotásaikat, és a test és szellem és lélek egysége magától értetődő volt. Gondoljunk nagy zongoristákra, híres festőkre, építészekre, vagy szobrászokra, akik számára ezek az élmények magától értetődőek voltak, és nem szorultak magyarázatra.

Ma az emberi test arra való, hogy a fejet, melyet a gondolkodás helyszínéként azonosítottunk, és egyedülként jelöltünk meg, mint a szellemi szféra helyszíne, elvigye a testet A pontból B-be. Testünk nem része létezésünk lényegének. A fej mozgatásán kívül olyan feladatokat lát el, melyek elsősorban a kommunikáció kategóriájába sorolhatók. A test edzése absztrakt célokat szolgál, akár csak a test edzésére kifejlesztett helyszínek, melyek külön filozófiai elemzések tárgyát kellene, hogy képezzék. **Lakner Antal** híres Munkaállomás című kiállítása¹¹⁷ közelíti meg a legplasztikusabban ezt a helyzetet, mely sokat elárul a szomatikus test jelenlegi helyzetéről és kondíciójáról.

A cselekvő építészeti projektek a létezés egy olyan egységét villantják fel a résztvevők számára, amely mindenkiben mélyen ismert, de erősen elhanyagolt. Ennek az újra felszínre hozása megszámlálhatatlan és kiszámíthatatlan következményekkel járhat, s az építések legfontosabb tanulságát hordozzák. A programokat szervező és lebonyolító közösségek számára talán különösen fontos, hogy ennek a nézőpontváltásnak minél előbb a tudatába kerüljenek. A programok sikere ugyanis nem kizárólag a szervezés ügyességén, az anyagrendeléseken, a megfelelő infrastruktúra kialakításán vagy az ideális helyszín kiválasztásán múlik, hanem elsősorban azokon a személyes megéléseken, melyekben a résztvevők részt vesznek, és melyen keresztül a megismerés személyes nézőpontja alapvetően megváltozik.

A személyiségépítése éppúgy, ahogy a ház vagy a közösség építése, ezzel az alapvetően meghatározó nézőpontváltással, a „szóma” tudatos használatával és megélésével kezdődik. A világ ezen keresztül tárul fel. Minden ismert fogalom mint a felelősség, a részvétel, a benne-levés, az építés, a munka, a közösség, a cselekvés, a környezet, a közösség, és így tovább, ennek a nézőpontváltozásnak köszönhetően új tartalmakkal töltődik fel, melyeket az alkotó folyamat során újradefiniálunk és másképp értünk. A munkán keresztül a környezet, az anyag, a szerszám, és az emberi „szóma” jelenlétének, együttműködésének köszönhetően jön létre az az **Ólafur Eliasson** által a mottóban szerepeltetett helyzet, mely a világ érzékelésének változásán keresztül a világ megváltoztathatóságának gondolatáig vezeti el a résztvevőt.

¹¹⁷ Lásd: <https://www.ludwigmuseum.hu/kiadvany/antal-lakner/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Röviden összefoglalva a cselekvő-építéssel megismerés-módszertanáról a következőket mondhatjuk:

Az építés új és ismeretlen környezete, legyen az természeti, épített, vagy társadalmilag és kulturálisan eltérő, a résztvevőket megfosztja megszokott mozgástereitől és rutinszerű cselekvési mintáitól, ezáltal teret nyit új vagy újra felfedezett megismerési módok számára.

Eltávolodik a kritikai megismerés módszertanától, a megismerés uralkodó rítusától a tézis-antitézis-szintézis kötött pályáitól és egyéb rutinszerű módjaitól.

A megismerés során újrafelfedezett módszereket használ, melynek médiumává a „szómát”, az érző, eleven és gondolkodó testet teszi.

A megismerés folyamata nem kinyilatkoztató, hanem mellérendelő, azaz nem a dialektikára, hanem a dialógusra, és a szimpátia helyett az élő környezet empatikus megismerésére, kíváncsiságra épül.

A megismerést az új és ismeretlen környezet keretezi, melynek eszköze a ház építése, a szellemi és fizikai munkavégzés egysége. A tapasztalatok a közösen végzett fizikai munkán keresztül rögzülnek, mely tapasztalatok a szomatikus ében rögzülnek, és innen válnak megismerhetővé és megérthetővé.

A megszerzett ismeretek és tudások tehát a tapasztaláson, a személyes jelenlétben és a benne-levésben nyugszanak. A megszerzett tapasztalatok szokatlanságuk okán gyakran nehezen verbalizálhatóak és valódi tartalmuk a kommunikáció rejtett rétegeiben tárolnak fel.

A személyiség fejlesztése az önkép megváltozásával, a test és a szellem együttműködésének újrafelfedezésével indul el.

Az érzékelés nézőpontjának megváltoztatása lehetővé teszi, hogy másképp értelmezzük a körülöttünk lévő jelenségeket, és e megváltozott nézőpontból kísérletet tehetünk arra, hogy ebben a környezetben változásokat indukáljunk.

Irodalomjegyzék

Awan, Nishat – Schneider, Tatjana – Till, Jeremy: *Spatial Agency Other Ways of Doing Architecture*. Abingdon, 2011, Routledge.

Bibó István *Összegyűjtött Írásai 1.*, Budapest, Kalligram, 2016.

Berszán István: *Gyakorlás-kutatás*. Pozsony, 2013, Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft.

Berszán István: *Tanulságok*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft.

Betegh Gábor: *Antik gondolatok az egyensúlyról, fáról és anyagról*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft.

Brooks, David: *A Társas lény. [The social animal]* Ford. Vereckei András. Budapest, 2013, Libri Kiadó.

Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó

Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember. [The End of History and the Last Man]* Ford. Ábrahám Zoltán, M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, 2014, Európa kiadó.

Gámez, José L.S. – Rogers, Susan: *An Architecture of Change*; Bell, Bryen – Wakeford, Katie (eds.): *Expanding architecture design as activism*. New York, 2008, Distributed Art Publishers - Metropolis Magazine.

Gladwell, Malcolm: *Fordulópont*. Budapest, 2007, HVG Kiadói Zrt.

Han, Byung-Chul: *A kiégés társadalma. [Müdigkeitsgesellschaft]* Ford. Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes. Budapest, 2019, Typotex Kiadó.

Howard Gardner, Csíkszentmihályi Mihály, William Damon: *Jó munka*. Győr, 2008, Lexecon Kiadó

Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu: *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft.

Jung, Carl Gustav: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Debrecen, 1987, Európa Könyvkiadó

Lepik, Andres: *Small Scale, Big Change!* New York, 2011, The Museum of Modern Art

Maniaque-Benton, Caroline – Gaglio, Meredith: *Whole Earth Field Guide*. London, 2016, The MIT Press

Piketty, Thomas: *A Tőke a 21. században*. [*Le Capital au XXIe siècle*] Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó

Pozsár Péter: *Builders, Socially Engaged Architecture from Hungary*. Budapest, 2016, Hello Wood Kft.

Ran, Ayn: *Az ősforrás*. [*The Fountainhead*] Ford. Takácsy Enikő. Budapest, 2002, Path Bt.

Sennett, Richard: *The craftsman*. London, 2008, Penguins Books Ltd.

Sennett, Richard: *Together*. London, 2012, Penguins Books Ltd.

Schumacher, Ernst F.: *A kicsi szép*. [*Small is beautiful*] Ford. Perczel István. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Shusterman, Richard: *A gondolkodó test, Szómaesztétikai esszék*. [*Thinking through the Body: Essays in Somaesthetics*] Ford. Krémer Sándor, Antoni Rita, Csuka Botond, Pavlovsky Róbert, Konkoly Ágnes, Bodóné Hofecker Zsuzsanna. Szeged, 2015, JATEPress.

Sloterdijk, Peter: *Harag és idő*. [*Rage and Time*] Ford. Felkai Gábor. Budapest, 2015, Typotex.

Szakadát István: *Cselekvésemélet dióhéjban*. Budapest, 2008, Typotex Kiadó

Thoreau, Henry David: *Walden*. [*Walden*] Ford. Szőlőssy Klára. Budapest, 2015, Fekete Sas Kiadó.

Tresemmer, David: *The Scythe Book*. Chambersburg, 2001, Alan C. Hood & Co.

TYIN tegnestue Architects: *Behind the lines by TYIN Tegnestue*. Tokyo, 2014, TOTO Publishing

Veres Bálint: *Tanulás terepen*; Janota Orsolya – Pozsár Péter – Szemerey Samu (eds.): *Hello Wood 1-5*. Budapest, 2015, Hello Wood Kft., 52 p.

Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről*. Budapest, 1988, Képzőművészeti Kiadó.

Wohlleben, Peter: *A fák titkos élete*. [*The Hidden Life of Trees*] Ford. Balázs István. Budapest, 2016, Park Kiadó.

Internetes hivatkozások:

<https://lifeworth.com/DeepAdaptation-hu.pdf>, (Letöltés ideje: 2022. 08.10.)

https://hu.wikipedia.org/wiki/Antonio_Gramsci?fbclid=IwAR2m8KYg7one7ru8K2BfcJYkkzKiYDi80eqJoJ_ZpuiTvVeO5L-mWj3m6os/ (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

https://en.wikipedia.org/wiki/Whole_Earth_Catalog/ (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

<http://ruralstudio.org/about/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

<https://www.dezeen.com/2017/12/18/dont-design-shelter-refugees-kilian-kleinschmidt-rene-boer-good-design-bad-world/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

<https://www.dezeen.com/2016/11/18/patrik-schumacher-social-housing-public-space-scrapped-london-world-architecture-festival-2016/> (Legutóbbi letöltés ideje:2022.11.10.)

<https://www.netflix.com/watch/80237093?trackId=14170286/> (Letöltés ideje:2022.11.10.)

<https://architizer.com/blog/inspiration/industry/patrik-vs-pritzker/> (Legutóbbi letöltés ideje: 2022.11.10.)

<https://architizer.com/blog/inspiration/industry/patrik-vs-pritzker/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

<https://www.pritzkerprize.com/announcement-shigeru-ban/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

<https://www.archdaily.com/443816/architecture-on-the-frontline-at-the-battle-of-ideas/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

<https://www.ludwigmuseum.hu/kiadvany/antal-lakner/> (Letöltés ideje: 2022.11.10.)

Eredetiségi nyilatkozat

Alulírott Pozsár Péter (szül. hely, idő: Csongrád, 1977.08.08. anyja neve: Benkó Zsuzsanna, szem. ig. szám: 444777NE), a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola doktorjelöltje kijelentem, hogy *A cselekvő építészet mint a megismerés lehetséges módszertana* című doktori értekezésem saját művem, abban a megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint vagy azonos tartalommal, de átfogalmazva más forrásból átvettem, egyértelműen, a forrás megadásával megjelöltem. Kijelentem továbbá, hogy a disszertációt saját szellemi alkotásomként, kizárólag a fenti egyetemhez nyújtom be.

Budapest, 2022 november 15.

.....
Aláírás

A Szerzőről

Iskolák:

2010 - 2013	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola
2009	Moholy-Nagy Formatervezési Ösztöndíj
2000 - 2005	Magyar Iparművészeti Egyetem, Építész tervező művész szak
2003	Academy of Art, Architecture and Design, VSUP Prága, Eva Jiříčková Studio
1995 - 2000	Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai, Rajz- Művelődésszervező szak
1991 - 1995	Batsányi János Gimnázium, Csongrád

Szakmai tapasztalatok:

2010 -	Hello Wood / alapító tag
2011 - 2014	Reflekt Stúdió / alapító tag
2000 - 2011	Újirány csoport / alapító tag

Fontosabb projektek:

2020	Kabinka, Velence - Hello Wood
2019	“Okos” Bútorok - Hello Wood
2018	Grand Cabin, Csórompuszta - Hello Wood
2017 - 2018	Pop Up Park, Budapest - Hello Wood
2017	Családi ház, Algyő - Varsányi Andrással és Vas Norberttel
2017 - 2019	Fraulein Holle, Téli Pop Up Étterem, Zürich (CH) - Hello Wood
2016 - 2018	Juni&Juli, Nyári Pop Up Étterem, Zürich (CH) - Hello Wood
2016	Reusable Christmas Tree, Manchester (GB) - Hello Wood
2016	Ideiglenes 56-os Emlékmű, Torontó (CA) - Hello Wood
2016	Várkert Kioszk: Bódé2.0, Budapest - Hello Wood
2014	Colosseum, Elektronikus zenei helyszín a Sziget Fesztiválon, Budapest - Hello Wood
2014	Szánkófa, Budapest - Hello Wood
2001	Millenáris Park, Budapest - Újirány csoport

Szociális építészeti projektek:

2013	Közösségi ház, Bag - Reflekt Stúdió, Bagázs
2012	Szociális Építészeti Tábor, Dédestapolcsány - Hello Wood, Reflekt Stúdió
2011	Beret 10+1 - Reflekt Stúdió

Főbb oktatási projektek:

2010 - 2019	Hello Wood Nemzetközi Alkotótábor - Csórompuszta, Dédestapolcsány, Csóromfölde
2014 - 2016	Balaton Hekk, Magyar Összegyetemi Építész Alkotótábor - Csopak
2016 - 2020	Építész Mustra, Magyar Összegyetemi Építész Alkotótábor - Tokaj régió, Csóromfölde
2017	Hello Wood Argentina - Ceibas, Entre Rios (AR)
2010	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Formatan kurzus

Kiemelt workshopok:

2018. május 26 - június 2.	Space Saloon, 'Landing, Los Angeles (US), társszervező
2017. április 25 - 28.	Urban Recycling workshop és konferencia, Budapest, társszervező
2017. február 24 - 27.	George Brown College Institute Without Boundaries, International Charrette Toronto (CA), előadó, projektvezető
2015. május 3 -10.	A másik Kolozsvár Workshop, Kolozsvár (RO), előadó, csapatvezető
2012. okt. 29 - nov. 5.	Making Heimat Frankfurt, Hamburg (DE), résztvevő

Fontosabb előadások:

2019. szeptember 10.	Design Week, Párizs (FR)
2018. október 17.	Month of Design, Ljubljana (SI)
2018. szeptember 7.	Creative Mornings, Budapest (HU)
2018. július 4.	Pecha Kucha, Budapest (HU)
2018. május 10.	Architectural Association School of Architecture, London (GB)
2018. április 24.	Oxford Brookes University, Oxford (GB)
2017. május 6.	Institute of Contemporary Arts, London (GB)
2017. március 2 - 4.	11th Annual Design Principles and Practices Conference, Toronto (CA)

2017. április 14. Arch+Design Summit 2017, Isztambul (TU)
2016. április 26. University of Liverpool, Liverpool (GB)
2015. július 1. Futurzwei konferencia, Berlin (DE)
2014. május 15. Tedx, Budapest (HU)
2014. február 6. Vienna Design Week, Bécs (AU)

Könyvek:

2020 **Szubjektív Makovecz Jegyzetek**, Kiadó: Hello Wood,
Makovecz Intézet, ISBN: 978-615-00-8624-8
2018 **Children of the Wood**, Kiadó: Hello Wood,
ISBN: 978-615-00-2350-2
2016 **BUILDERS**, Kiadó: Hello Wood,
ISBN: 978-963-12-4934-7
2015 **Hello wood 1-5**, Kiadó: Hello Wood,
ISBN:978-963-12-1940-1

Díjak, elismerések:

2018 Big See Award, Slovenia, Ljubljana, Algyői Tanya
2018 Média Építészeti Díja, Közönségdíj, Algyői Tanya
2015 Magyar Formatervezési Tanács Design Management
Díj, Hello Wood
2015 Architizer A+ Award Építészet és oktatás kategóriában,
a szakmai zsűri díja és a közönség díj, Hello Wood
2014 Erste Stiftung Díj, Social Innovation, Reflekt Stúdió
2005 Árkay Diplomadíj, Diplomamunka
2001 Budapest Építészeti Nívódíja, Millenáris Park

Info:

<http://www.pozsarpeterarchitect.com>
<http://peterpozsar.blogspot.com>
<https://hellowood.eu>
<https://www.technikaworkshop.com>

Email:

petpozsar@gmail.com